

Kandidatspeciale

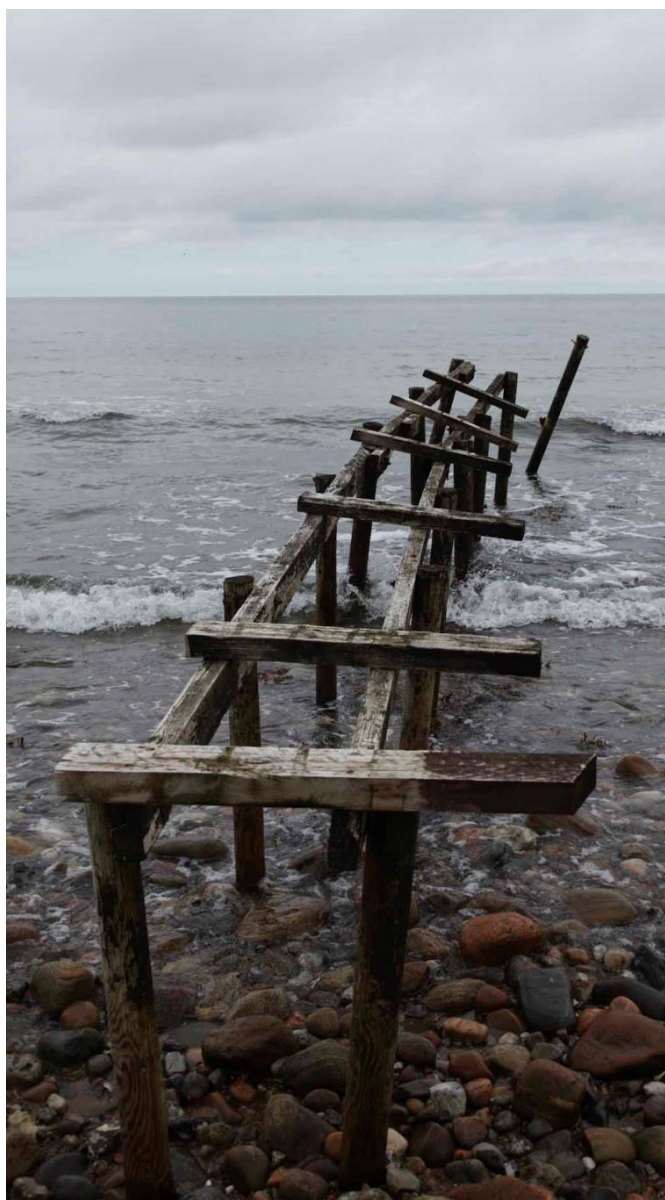
Magnus Panduro Juhl

Jødernes danske hjælpere i oktober 1943

En beretningsanalyse

Vejleder: Sofie Lene Bak

Afleveret den: 30/01/17

Badebro ved Smidstrup, 2010. Foto: Ole Akhøj
(Dansk Jødisk Museum).

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. INDLEDNING	4
1.1 MOTIVATION & PROBLEMFOMULERING.....	4
1.2 HJÆLPERE – EN DEFINITION	5
1.3 MATERIALE & METODE	6
1.3.1 Beretninger som kildemateriale.....	6
1.3.2 Materialeindsamling.....	8
1.3.3 Beretningernes ophavssituation.....	10
1.3.4 Analysemetode.....	14
1.4 TEORI: INTERNATIONALE STUDIER AF HJÆLPERE	14
1.5 SPECIALETS OPBYGNING	18
2. OKTOBER '43	19
3. FORSKNINGSOVERSIGT	21
3.1 KONSENSUSOPFATTELSER.....	21
3.2 REVISIONISTISKE PERSPEKTIVER	23
4. HJÆLPERNE	25
4.1 TEORIAFSNIT	25
4.2 ALDER.....	25
4.3 KØN	27
4.4 SOCIAL BAGGRUND	27
4.5 DELKONKLUSION	28
5. VEJEN IND I HJÆLPEARBEJDET	30
5.1 TEORIAFSNIT	30
5.2 HJÆLPERE DER BLEV SPURGT OM HJÆLP	30
5.3 HJÆLPERE DER SELV TOG INITIATIV TIL AT HJÆLPE.....	32
5.4 DELKONKLUSION	33
6. HJÆLPEARBEJDET	34
6.1 TEORIAFSNIT	34
6.2 HJÆLPERTYPER.....	34
6.2.1 Vandtransportører.....	35
6.2.2 Landtransportører	36
6.2.3 Flygtningeskjulere.....	37
6.2.4 Mellemmænd.....	38
6.2.5 Pengeindsamlere	39
6.2.6 Fodfolk.....	40
6.2.7 Plejeforældre	41
6.2.8 Budbringere.....	41
6.3 HJÆLPERTYPERNES DEMOGRAFISKE PROFILER	42
6.4 DELKONKLUSION	43
7. HJÆLPERNES MOTIVER	45
7.1 TEORIAFSNIT	45
7.2 MOTIVERNE.....	46

7.2.1 Politiske motiver	47
7.2.2 Sociale motiver	49
7.2.3 Egoistiske motiver.....	51
7.3 SIDELØBENDE MOTIVER.....	52
7.4 DELKONKLUSION	53
8. NETVÆRK & HJÆLPEGRUPPER.....	54
8.1 TEORIAFSNIT	54
8.2 DANSKE HJÆLPERES NETVÆRK	55
8.2.1 Uformelle netværk	55
8.2.2 Formelle netværk.....	56
8.3 HJÆLPEGRUPPER.....	57
8.3.1 Case 1: Snekkerstengruppen	57
8.3.2 Case 2: Lægeorganisationen	59
8.3.3 Case 3: Dansk-svensk flygtningetjeneste.....	61
8.4 SAMMENLIGNING.....	62
8.5 DELKONKLUSION	63
9. RISIKOPERCEPTION	65
9.1 TEORIAFSNIT	65
9.2 HJÆLPERNES UDSAGN OM RISIKO & STRAF	66
9.3 HJÆLPEARBEJDETS START, VARIGHED & OPHØR.....	68
9.4 RESSOURCER & FAMILIE	70
9.5 SAMARBEJDE & TILLID	71
9.6 DELKONKLUSION	72
10. KONKLUSION & PERSPEKTIVERING	73
11. ABSTRACT	75
12. BIBLIOGRAFI.....	76
12.1 BØGER & ARTIKLER	76
12.2 ARKIVMATERIALE.....	79
12.3 AVISER	80
12.4.INTERNETKILDER.....	80
13. BILAG.....	81
13.1 BILAG 1: FIGURER.....	81
13.2 BILAG 2: LISTE OVER BERETTERE (HJÆLPERE) I UNDERSØGELSEN.....	83
13.3 BILAG 3: SPØRREGUIDE	88
13.4 BILAG 4: SOCIALGRUPPER	92

1. INDLEDNING

1.1 Motivation & problemformulering

Danmark indtager en særlig plads i Holocausts historie. 95% af landets jødiske befolkning undslap de tyske nazisters jødeforfølgelser i oktober 1943, hvilket igen og igen er blevet omtalt som et lys i Holocausts mørke. De danskere, der hjalp jøder over Øresund til Sverige i oktober '43¹, har ligeledes modtaget stor hæder og ære for deres indsats. De er en del af en særlig gruppe mennesker med det tilfælles, at de hjalp forfulgte jøder under det nazistiske regime. Denne gruppe, som internationalt betegnes *rescuers*, har siden 2. verdenskrigs afslutning høstet stor interesse fra både fag- og lægfolk, da man har spurgt sig selv, hvorfor disse mennesker trodsede nazisterne og begav sig ud i det farefulde hjælpearbejde. Det har fostret mange videnskabelige studier i udlandet, som har opbragt et stort teoretisk forskningsfelt, men i Danmark har jødernes redningsmænd aldrig været underlagt en systematisk undersøgelse. Selvom hjemlige historikere har efterspurgt en undersøgelse af danske *rescuers*, eller *hjælpere* som de her vil blive kaldt, og deres motiver for at bistå jøderne, så har den indtil nu ladet vente på sig.² Nærværende speciale har til hensigt at udfylde dette hul i forskningen ved at besvare følgende problemformulering:

Hvorfor hjalp danskere deres jødiske medborgere med at flygte til Sverige i oktober 1943?

Problemformuleringen besvares via en undersøgelse af hjælpernes beretninger, som indtil nu kun har været sporadisk anvendt i forskningen. En af årsagerne hertil er formentlig de metodiske problemstillinger, der er forbundet med at bruge beretninger som kildemateriale, hvilket jeg vil uddybe nedenfor. Hvis beretningerne behandles med de nødvendige kildekritiske forbehold, kan de imidlertid bidrage med ny viden om oktober '43 i almindelighed og de danske hjælpere i særdeleshed, hvilket er ambitionen for dette speciale. Som følge af en omfattende indsamling af såvel trykte som utrykte beretninger er det lykkedes undertegnede at skabe et unikt kildemateriale, som både vil blive udsat for kvantitative og kvalitative analyser.

Grundantagelsen i specialet er, at den internationale forskning i *rescuers* kan bidrage med nye teoretiske perspektiver til at forstå, hvorfor så mange danskere gik ind i hjælpearbejdet. Heri ligger et opgør med den danske forsknings tendens til et belyse emnet ud fra et dansk besættelsesperspektiv, ligesom den tværfaglighed, der kendetegner den internationale forskning, vil udfordre det rendyrkede historiske forskningsfelt i Danmark. Det er således hensigten, at de udenlandske

¹ Fremadrettet betegnes begivenhederne i oktober 1943, hvor 95% af de danske jøder blev reddet til Sverige, som *oktober '43*.

² Se Bak, *Jødeaktionen*: 123; Kirchhoff, *Holocaust*: 36; Blüdnikow, "Moral og internationalisme": 17.

forskningsresultater skal bidrage til at bringe os nærmere et svar på specialets problemformulering.

1.2 Hjælpere – en definition

Som sagt er *rescuers* den internationale betegnelse for de personer, der hjalp jøder under 2. verdenskrig, og det er som regel defineret ud fra de fire kriterier, som det israelske holocaustmuseum Yad Vashem har opstillet i projektet *The Righteous Among The Nations*:

- Man skal have reddet en eller flere jøder fra livsfare eller deportation.
- Man skal have risikeret sit liv, frihed eller position.
- Motivationen skal have været hjælpen i sig selv og altså ikke betaling eller andre former for belønning.
- Der skal forelægges dokumentation fra dem, man har hjulpet.³

I dette speciale er det ambitionen at inkludere alle dem, der hjalp jøder i Danmark, og derfor er ovenstående definition problematisk. Således er det velkendt, at flere danske fiskere modtog betaling, det er omdiskuteret hvor stor risikoen reelt var, og danskernes motiver har som før nævnt aldrig været undersøgt. Desuden vil det være yderst vanskeligt at fremskaffe dokumentation fra jøder, der er blevet hjulpet. Dels var der ofte et anonymitetsforhold mellem hjælper og offer, dels er flertallet ikke i blandt os længere, og kan derfor ikke spørges. Endelig ligger der en misvisende kønsladning i den danske oversættelse *redningsmænd*, idet der også var kvinder iblandt. I stedet vil jeg derfor anvende det kønsneutrale udtryk *hjælpere*, der samtidig er bredere defineret end Yad Vashems *rescuers*.

Til at definere begrebet *hjælper* er det meningsfuldt at introducere tre andre arketyper fra dagene i oktober 1943. Først var der *offeret*, som i denne sammenhæng var jøderne, der måtte flygte. Dernæst var der *kollaboratøren*, som enten var nazist, stikker eller på anden måde hjalp tyskerne. Der var *tilskueren*, der er en dansk oversættelse af det engelske udtryk *bystander*, og dækker over folk, som uanset sympatier forholdt sig passivt til jødeforfølgelserne.⁴ I modsætning hertil var der endelig *hjælperen*, som uanset motivation, risiko eller betalingsforhold aktivt foretog en eller flere handlinger for at hjælpe jøder.

En arketyrisk inddeling som denne har naturligvis sine svagheder. Der kan forekomme eksempler på personer, der overlappede flere af kategorierne, såsom den flygtende jøde, der blev en del af hjælpearbejdet, eller kollaboratøren der "lukkede øjnene" i visse tilfælde. Sidstnævnte berører en anden problemstilling, nemlig hvornår der var tale om en handling. Var passivitet ift. at tilbageholde oplysninger for tyskerne en hjælpende handling? Det kan man argumentere for, men i denne opgave afgrænses definitionen til at gælde aktive handlinger. Hvis en person beretter om mindst en aktiv hjælpehandling, som vedkommende udførte, vil han/hun kvalificeres som hjælper i specialets undersøgelse, selvom personen

³ <http://www.yadvashem.org/righteous/faq> (sidst set d. 30-01-2017). Se under "What are the basic criteria for awarding the title of Righteous?"

⁴ For introduktion til *bystander*-begrebet se Cesarani & Levine, *Bystanders*: 8f.

måske også passer på en af de andre arketyper. Dermed må jeg forlade mig på de oplysninger, der gives i beretningerne, velvidende at det udgør en svaghed for undersøgelsen, at jeg ikke kan verificere oplysningernes sandfærdighed.

1.3 Materiale & metode

En undersøgelse af de danske hjælpere i Oktober '43 må forholde sig til det grundvilkår, at de samtidige kilder er meget få. Der blev sjældent skrevet noget ned, kommunikationsformen var mundtlig, og informationer blev lagret i hukommelsen. Beretninger er derfor en af de eneste tilbageværende kilder, der kan gøre os klogere på hjælperne dengang. Da oktober '43 nu ligger mere end 73 år tilbage i tiden, er det min vurdering, at der kun er ganske få nulevende hjælpere tilbage, som man kunne få til at afgive beretning. Dette spor har jeg ikke valgt at følge, fordi deres fremskredne alder kan have svækket erindringens pålidelighed (se nedenfor), og fordi jeg knytter mig til håbet om, at de allerede har aflagt beretning tidligere i livet. I stedet vil jeg koncentrere mig om at indsamle allerede afgivne beretninger.

I de følgende afsnit vil specialets materiale og metode blive udfoldet. Først behandles de metodiske problemstillinger ved beretninger som kildemateriale, dernæst beskrives materialeindsamlingsprocessen inden specialets kildemateriale præsenteres, og behandlingen af det skitseres.

1.3.1 Beretninger som kildemateriale

I denne opgave forstås ordet *beretning* synonymt med ordet *vidnesbyrd*, hvilket er en persons gengivelse af de oplevelser, personen har været vidne til. Betegnelsen *beretning* er foretrukket for ikke at skabe forvekslinger med den genre inden for sagprosa, der kaldes vidnesbyrdlitteratur, og som flere Holocaust-overlevende har bidraget til.⁵ Således kan beretninger, i min anvendelse af begrebet, sagtens være afgivet i andre formater end sagprosa, eksempelvis som brev, en utrykt tekst eller et interview.

En beretning kan enten afgives mundtligt eller skriftligt. Mundtlige beretninger er en del af forskningsmetoden Oral History, der af S. L. Bak defineres som: "*en forskningsmetode, der indsamler, dokumenterer og fortolker vidnesbyrd og erindringer gennem mundtlige interviews.*"⁶ En beretning afgivet i et mundtligt interview er kendetegnet ved, at interviewer er medaktør i beretningen gennem sine spørgsmål og handlinger. På den ene side kan interviewer lirke relevante oplysninger frem, men omvendt indeholder interviewformen også en række bias, særligt hvad angår den relationelle påvirkning af beretteren.⁷ Denne komplikation har den skriftlige beretning ikke. Her er der typisk tale om et skrift, hvor beretteren, enten efter opfordring eller på eget initiativ, beskriver sine erindringer oftest om en bestemt begivenhed.

Ifølge S. Olden-Jørgensen, er en af styrkerne ved beretninger, at de kan tjekke, supplere og udvide den historiske viden, vi i forvejen har – altså fungere som en

⁵ For en introduktion til vidnesbyrdlitteraturen se Lassen, *At skrive Holocaust*.

⁶ Bak, "Indledning": 9-10.

⁷ Olden-Jørgensen, *Glæder og sorger*, 30.

slags kontrolfunktion. Men beretninger kan også bruges til at skabe ny historisk viden, idet man kan undersøge spørgsmål, som det resterende kildemateriale ikke er i stand til at besvare.⁸ Uddybende forklarer E. Kjeldbæk om sin brug af mundtlige beretninger i et forskningsprojekt: *"Sabotagernes hvor og hvornår kunne arkiverne svare på. Men hvem, hvordan og hvorfor måtte man spørge sabotørerne selv om."*⁹ På samme måde vil jeg bruge beretningerne til at opnå ny viden om de danske hjælpere i oktober '43.

Olden-Jørgensen fremhæver *"erindringens upålidelighed"* som beretningens største svaghed. Det indebærer dels risikoen for hukommelsessvigt, dels at hukommelsen er plastisk og modtagelig over for narrative indtryk udefra.¹⁰ Således har undersøgelser dokumenteret sammenhænge mellem temaer, figurer og fortællestrukturer i personers erindringer og kollektive erindringer.¹¹ Omvendt har nyere undersøgelser, ifølge Bak, vist, at erindringens pålidelighed er større end tidligere antaget.¹² Det ændrer ikke på, at erindringens upålidelighed er et grundvilkår i arbejdet med beretninger. Den bedste måde at omgå det på er ved at kontrollere oplysningernes troværdighed, hvilket dog kan udgøre en anden udfordring, hvis man står i en situation, hvor beretningen er den eneste kilde til en begivenhed.¹³ Heldigvis er store dele af begivenhederne i oktober '43 grundigt skildret i litteraturen, og gennem kendskab til den kan mange oplysninger verificeres. Derudover beskriver flere af beretningerne samme begivenheder, hvilket gør det muligt at sammenholde oplysninger og vurdere deres troværdighed. Når det kommer til personlige oplevelser, tanker og følelser, udtrykt i beretningerne, så kan deres sandhedsværdi ikke på samme måde verificeres. Derfor må troværdigheden af sådanne typer oplysninger vurderes ud fra et helhedsindtryk af beretningen, der både beror på, hvornår den er afgivet samt dens tendens.

Ifølge Olden-Jørgensen, er en anden af beretningens svagheder, at beretteren ofte besidder begrænset perspektiv eller udsyn, hvilket giver beretningen et ensidigt præg. I forlængelse heraf vil beretterens naturlige subjektivitet træde frem, hvilket uvægerligt har betydning for beretningens tendens. Man må ikke glemme, at beretteren ofte ønsker at sætte sig selv i et fordelagtigt lys for eftertiden.¹⁴ Ved beretningsudnyttelse bør man derfor, ifølge Olden-Jørgensen, *"aldrig undlade at reflektere over hvem, der taler, hvem der tales til og den talendes forudsætning, mulighed og interesse for at fremstille ting på en bestemt måde."*¹⁵ Det er med andre ord nødvendigt at fastlægge beretningens ophavssituation,

⁸ Olden-Jørgensen, *Glæder og sorger*, 25.

⁹ Kjeldbæk, *Oral History om besættelsen*: 130.

¹⁰ Olden-Jørgensen, *Glæder og sorger*, 28.

¹¹ Warring, *Erindring og Historiebrug*: 20.

¹² <http://www.kristeligt-dagblad.dk/holocaust/vidnesbyrd-er-vigtig-dokumentation> (sidst set d. 30-01-2017).

¹³ Olden-Jørgensen, *Glæder og sorger*, 28.

¹⁴ Samme: 29.

¹⁵ Olden-Jørgensen, *Til Kilderne!*: 68.

hvilket også er vigtigt, når man skal arbejde med beretninger afgivet af hjælpere fra oktober '43, som bestemt kan have interesse i at sikre deres eftermæle.

Endelig peger Olden-Jørgensen på, at man må stille spørgsmålstejn ved, om beretterne er repræsentative for den gruppe, man vil skildre. Ifølge ham, vil de dygtige fortællere ofte være de mest atypiske, fordi de er ressourcestærke eller præget af personligt eller ideologisk engagement, hvilket kan være en udfordring, hvis man er interesseret i at belyse oversete, marginaliserede eller undertrykte grupper.¹⁶ I litteraturen om oktober '43 er det ofte de samme trykte beretninger, der går igen, og de er overvejende skrevet af velhavende og højtuddannede personer.¹⁷ Dermed er der risiko for, at vores eksisterende kendskab til hjælpere er unuanceret og ikke repræsentativt for den store gruppe af hjælpere, der tog del i Oktober '43. For at imødegå dette problem vil jeg i denne undersøgelse forsøge at indsamle så mangfoldigt og repræsentativt et beretningsmateriale som muligt. Skriftlige og mundtlige beretninger fra hjælpere i oktober '43 findes imidlertid i mange former og udgaver, hvilket gør dem til en udfordring at indsamle. I det følgende vil jeg gennemgå min indsamlingsproces.

1.3.2 Materialeindsamling

Det er ikke første gang, at historikere m.fl. har sat sig for at indsamle beretninger fra hjælpere i oktober '43.¹⁸ Den overordnede forskel på disse og nærværende indsamling er, dels at de tidligere indsamlingsprojekter har haft fokus på at fremskaffe nye beretninger fra hjælpere, mens mit projekt er en indsamling af allerede afgivne beretninger, dels at ingen af indsamlingerne har haft den størrelse og tyngde, som efterspørges i dette projekt. De tidligere indsamlinger er dog samtidig med til at muliggøre nærværende projekt, fordi det i høj grad er deres indsamlinger, som jeg vil benytte. I det følgende beskrives de fire spor, som jeg fulgte i min indsamlingsproces.

Det første spor var trykte beretninger, hvilket kan være erindringer publiceret i alt fra bøger til artikler i tidsskrifter, antologier eller aviser. De kan altså have forskelligt udseende og gemme sig forskellige steder, og til at finde frem til dem benyttede jeg mig af J. T. Lauridsens bibliografi *Samarbejde og modstand*, der indeholder en oversigt af publikationer vedr. oktober '43 udgivet før 2002, samt af henvisninger og referencer fra litteraturen om oktober '43.¹⁹ Af tidsmæssige årsager havde jeg ikke mulighed for at gennemse aviser for beretninger, og der

¹⁶ Olden-Jørgensen, *Glæder og sorger*: 29-30.

¹⁷ Eksempelvis kan nævnes I. Rohde, Aa. Bertelsen, J. Kieler og J. Gersfelt.

¹⁸ Historikerne J. Hæstrup og O. Barfoed indsamlede i 1950-60'erne beretninger til Rigsarkivet, ligesom Frihedsmuseet og Dansk Jødisk Museum har haft løbende indsamlinger, journalist H. Flender indsamlede beretninger til sin bog *Rescue in Denmark* (1964), historiker C. Tortzen udgav i 1970 bogen *Gilleleje oktober 1943* med beretninger fra lokale hjælpere, journalist H. Pundik indsamlede ligeledes beretninger til bogen *Det kan ikke ske i Danmark* (1993) og journalist T. Hjortsø gjorde det samme til bogen *Den dyre flugt* (2010).

¹⁹ Lauridsen, *Samarbejde*: 181-190.

kan derfor gemme sig nogle der, som jeg ikke har fundet. Nogle avisberetninger har alligevel fundet vej til undersøgelsen via avisudklip, som er fundet på arkiver.

Det andet spor var utrykte beretninger i arkiv- eller museumssamlinger. Fra litteraturen kendte jeg til Hæstrups og Barfoeds samlinger på Rigsarkivet, som jeg fik bevilliget adgang til og benyttede. Rigsarkivet indeholder formentlig flere utrykte beretninger, hvis man finder frem til de rette person- eller foreningsarkiver, men det blev af tidsmæssige årsager ikke forsøgt her. Derudover kontaktede jeg Frihedsmuseet og Dansk Jødisk Museum og spurgte til indholdet af beretninger i deres samlinger. Frihedsmuseet henviste til deres online arkivdatabase, hvor jeg kunne søge i *Emnegruppe 06E – Aktionen mod jøderne i oktober 1943*. Den vej igennem fik jeg samlet en liste med beretninger, hvortil der også blev tilføjet nogle enkelte fra frisøgninger i databasen. Min søgning gav en liste med både båndede og skriftlige beretninger. De båndede beretninger måtte jeg desværre opgive af tidsmæssige årsager, mens der enten var online adgang til de skriftlige beretninger eller mulighed for at tilgå dem ved arkivbesøg, og jeg benyttede mig af begge.

Det bør nævnes, at jeg næppe har indsamlet alle Frihedsmuseets beretninger, fordi der formentlig gemmer sig nogle i andre arkivsager. Hvis en modstandsmand har beskrevet sin indsats i oktober '43 som en del af en større beretning, vil den måske være arkiveret under andre sager.²⁰ Dansk Jødisk Museum var behjælpelige med at foretage en søgning i deres arkivdatabase, hvilket ligeledes gav en liste med beretninger, som jeg kunne få adgang til ved arkivbesøg. Desuden kunne museet bevillige adgang til deres samling af videointerviews, tilrettelagt og indsamlet af USC Shoah Foundation, hvoraf nogle var med danske hjælpere. Jeg forhørte mig derudover hos Det Jødiske Samfund i Danmark, Den Israelske Ambassade i Danmark samt Yad Vashem i Jerusalem, hvoraf ingen desværre kunne levere beretninger af danske hjælpere.

Det tredje spor var at lede efter utrykte beretninger på lokalarkiver- og museer. Jeg valgte at afgrænse min søgning til lokalarkiverne i de områder, hvorfra der blev udskibet jøder til Sverige i oktober '43. Det var af tidsmæssige årsager nødvendigt med en afgrænsning, selvom det muligvis betyder, at der ligger beretninger i andre dele af landet, som jeg ikke har fundet. Jeg benyttede S. L. Baks bog *Ikke noget at tale om*, der indeholder en oversigt over, hvorfra der blev udskibet jøder.²¹ Ved hjælp af hjemmesiden <http://arkibas.dk/arkivvejviser/>²² fandt jeg kontaktoplysninger på lokalarkiverne i disse områder, som jeg efterfølgende mailede til for at høre om deres samlinger indeholdte beretninger fra hjælpere. I enkelte tilfælde kontaktede jeg lokalarkiver fra områder udover Baks liste, hvis jeg havde begrundet mistanke om, at de kunne have brugbart materiale. Alt i alt skrev jeg til 64 forskellige lokalarkiver- og museer, og af dem modtog jeg svar fra 40. 11 af disse meddelte, at de havde beretninger i deres samlinger, hvorefter jeg enten fik materialet tilsendt eller selv foretog et arkivbesøg. Enkelte steder stødte jeg på

²⁰ Det er en generel udfordring, at hjælperes beretninger kan gemme sig i andre tekster eller længere beretninger, som gør dem svære at finde frem til.

²¹ Se Bak, *Ikke noget at tale om*: 32.

²² <http://arkibas.dk/arkivvejviser/> (sidst set d. 30-01-2017).

klausuleret materiale eller bandede interviews, som jeg ikke havde tid til at undersøge nærmere, og der kan derfor være beretninger, som jeg har misset derved.

Det fjerde og sidste spor var at kontakte forfattere til bøger om emnet i håbet om, at de var i besiddelse af beretninger i deres private arkiver eller kunne lede mig videre i min søgen. Enkelte af de udenlandske undersøgelser af hjælpere indeholder interviews med danskere, og jeg forhørte mig derfor hos forfatterne S. P. & P. Oliner samt E. Fogelman, der hver især har indsamlet beretninger til bogudgivelser (som jeg senere vil vende tilbage til).²³ Det gav dog intet resultat. På de hjemlige breddegrader kontaktede jeg både H. Pundik og A. Huglstad, der begge har indsamlet beretninger fra hjælpere til deres bøger.²⁴ De var begge behjælpelige med at henvise mig til de steder, hvor deres samlinger af beretninger ligger arkiveret. Dermed blev sporet flettet sammen med spor 2 og 3, og de beretninger, jeg fandt frem til via spor 4, er derfor opregnet under de andre.

Efter at have fulgt de 4 spor i indsamlingsprocessen havde jeg fremskaffet 189 beretninger, som imidlertid blev reduceret til 148 efter en nærmere finsortering, som her kort skal beskrives. De 41 beretninger blev frasorteret af forskellige årsager, hvoraf den hyppigste var, at beretteren ikke oplyste om den hjælp vedkommende (måske) havde ydet. Jeg satte som kriterium for at godkende en beretning, at beretteren beskrev sit hjælpearbejde, dels fordi det er mit eneste kvalifikationsgrundlag for at udpege hjælperne, dels fordi det er den konkrete hjælpeindsats, der skal analyseres i specialet. Selvom beretteren rent faktisk var hjælper, måske endda kendt andetsteds fra i litteraturen, så måtte beretningen kasseres, hvis ikke vedkommende oplyste om sin egen hjælpeindsats. En anden frasorteringsårsag var, hvis beretningen ikke var afgivet af hjælperen selv, men af en anden, typisk en efterkommer, der beskrev hjælperens indsats. Her er det afgørende argument, at det er hjælpernes egne tanker og ord, der efterspørges i undersøgelsen. En tredje årsag var berettere, der beskrev deres deltagelse i illegalt rutearbejde, men ikke oplyste, hvorvidt de hjalp jøder. Herudover udgik nogle få beretninger af undersøgelsen, fordi de var i ulæselig stand. Ligeledes var der et eksempel på en beretning, der byggede på flere interviews, hvoraf det ikke kunne afgøres præcist, hvilken hjælper der var kommet med hvilke oplysninger. En måtte kasseres, fordi beretteren var anonym og nogle få viste sig at være dubletter. Endelig var der enkelte tilfælde, som var så korte og informationsfattige, at de efter et rimeligt skøn blev frasorteret. Dermed var der altså 148 beretninger tilbage, der levede op til kriterierne for at indgå i undersøgelsen.²⁵

1.3.3 Beretningernes ophavssituation

Som ovenfor beskrevet er en beretnings ophavssituation af afgørende betydning for dens tendens, som igen er afgørende for dens troværdighed. I dette afsnit vil

²³ Se Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality* og Fogelman, *Conscience & Courage*.

²⁴ Pundik, *Det kan ikke ske*; Huglstad, *Kiv og krig*; *Mange skurke*; *Men her skete jo intet*.

²⁵ 84 af de 148 beretninger blev fundet via spor 1, 34 blev fundet via spor 2 og 30 blev fundet via spor 3.

jeg se nærmere på de 148 beretningers ophavssituation ved først at klarlægge, hvilke typer beretninger der er tale om og dernæst undersøge, hvornår de er afgivet.

Beretningens type har betydning for de kildekritiske overvejelser, som den skal mødes med. I det følgende sondres der mellem *utrykte*, *trykte* og *gengivne beretninger* samt *interviews* og restgruppen *andre typer*.

Tabel 1: Beretninger fordelt efter type

	Antal	Procent
Utrykte	37	25%
Trykte	45	30%
Gengivne	27	18%
Interviews	35	24%
Andre	4	3%
I alt	148	100%

Som det fremgår af tabel 1, er 37 af beretningerne utrykte. De er alle fundet i arkiv- eller museumssamlinger og er fortrinsvis indsamlede tekstdokumenter, men kan også være beretninger afgivet i breve. Fælles for de utrykte beretninger er, at de stammer direkte fra beretteren uden at have været udsat for redigering undervejs. Ved breve skal man være opmærksom på, at de er skrevet til en modtager, der som regel har betydning for indholdets tendens. En beretning skrevet som almindeligt tekstdokument har ikke en *synlig* modtager, men i praksis vil der ofte være en *usynlig* modtager afhængig af, hvem beretteren har tænkt, at beretningen skal vises til. Den kan være tiltænkt familie, et lokalt museum, offentligheden i al almindelighed eller bare beretteren selv, hvilket ikke altid står til at aflæse, og man bør derfor så vidt muligt tage forbehold for den potentielle modtagers betydning for beretningens tendens.

Der er 45 trykte beretninger med i undersøgelsen. Det kan være selvstændige beretninger afgivet som en hel bog eller en artikel i et tidsskrift eller i en avis. Modsat den utrykte beretning skal man her være opmærksom på, at beretningerne kan være ændret og tilpasset fra sin helt oprindelige form i forbindelse med redigering og udgivelse.²⁶ Ligeledes bør man være opmærksom på, hvor teksten er trykt, og hvilket publikum den er tiltænkt, hvilket i begge tilfælde kan have indvirkning på tendensen. Endelig eksisterer der gråzonetilfælde, hvor en beretning er trykt lang tid efter, den er afgivet. Disse beretninger kategoriseres her som trykte, da de er fundet sådan, men det kan være vanskeligt at afgøre, om beretningen oprindeligt er blevet afgivet med henblik på publicering.

En tredje beretningstype er *gengivne beretninger*, som der blev fundet 27 af. En beretning er gengivet, hvis den indgår i en tekst, skrevet af en ekstern forfatter. Beretningen vil typisk være bragt som citater, der kan være indsamlet via

²⁶ Se eksempelvis beretningerne i Tortzen, *Gilleleje*, jf. bilag 2.

interviews.²⁷ Disse beretninger skal håndteres med kildekritisk årvågenhed. For det første skal man ikke bare tage forbehold for beretterens tendens, men også forfatterens. For det andet er citater altid et resultat af en udvælgelsesproces, og den resterende del af beretningen, som kan have stor betydning for helhedsforståelsen, henlægges tilbage i mørket. For det tredje er man nødt til at forlade sig på, at citater er bragt og citeret korrekt, og for det fjerde gælder de generelle problematikker for interviews gengivet på skrift (se nedenfor).

Et godt eksempel på beretninger af denne karakter, er dem der er gengivet i H. Flenders bog *Redningen i Danmark*. Flenders tendens er stærkt heroiserende, hvilket kommer til udtryk i hans gengivelse af hjælpernes beretninger.²⁸ Bogen indeholder endvidere faktuelle fejl – f.eks. skriver han, at flere danske læger og sygeplejerske mistede livet i oktober '43, hvilket ikke er korrekt, og det sænker generelt bogens troværdighed.²⁹ Derudover er ordlyden i citaterne til tider besynderlig, f.eks. citeres ægteparret R. og V. Ege uafhængigt af hinanden for at bruge samme analogi: hvis din nabos hus brændte, så ville du også hjælpe.³⁰ I. Rohde har desuden kritiseret Flenders gengivelse af hendes beretning, idet han citerer hende for selv at kalde sig "*en pligtopfyldende husmor fra et overklassemiljø*".³¹ Nogle af Flenders citatproblemer kan måske skyldes sprogbarrierer, idet han selv var engelsktalende. Eksemplet viser nogle af de problematikker, der er forbundet med gengivne beretninger, og i særdeleshed Flenders. Når jeg alligevel har valgt at inddrage beretningerne, skyldes det, at de indeholder mange værdifulde oplysninger, som kan gavne undersøgelsen med den rette kildekritiske behandling.

Den fjerde beretningsform er interviews. Modsat de gengivne beretninger, er der her tale om det *rene* interview, som ikke indgår i en ekstern forfatters tekst. I undersøgelsen er der 35 interviewberetninger, hvoraf 7 er i videoformat, mens resten er transskriberede interviews. De 7 videointerviews er udført af USC Shoah Foundation og har den fordel, at billederne supplerer det sagte. Dermed kan man afkode mimik, gestik og det relationelle spil mellem interviewer og respondent, som er afgørende for beretningens udformning. Desuden er pauser, talefejl og udtale ikke reduceret væk, som man oftest ser det i transskriptioner. De resterende beretninger er transskriberede interviews, og de varierer meget i form. Dem man finder i Tortzens bog er kun udklip, og ofte er interviewernes spørgsmål og kommentarer reduceret væk. Ligeledes er de redigeret rent sprogligt, så teksten er let at læse. Med andre ord må man tage højde for redaktionelle indgreb. Andre af beretningerne fremstår mindre redigerede, og her optræder interviewerens

²⁷ Se eksempelvis beretningerne i Flender, *Redningen* og Hjortsø, *Den dyre flugt*, jf. bilag 2.

²⁸ Et eksempel på Flenders heroiserende tendens kan ses af følgende citat: "*Danskerne var parat til at risikere livet for at hjælpe jøderne. Det er en kendsgerning, at der var mange af dem – næsten hele den danske befolkning. Da jøderne blev klar over disse meddanskernes handlinger blev mange af dem opmuntrede og håbefulde. Alle selvmord ophørte.*" Se Flender, *Redningen*: 45f.

²⁹ Flender, *Redningen*: 76.

³⁰ Samme: 37 & 93.

³¹ Samme: 81. Rohdes kritik: Rohde, *Da jeg blev jøde i Danmark*: 59.

spørgsmål også, hvilket giver indtryk af en dialog. Andre igen er formuleret i resuméform, og her er altså større distance til den afgivne beretning.³² Grundlæggende er udfordringen, at der ofte kun foreligger et transskriberet interview uden alle tilblivelsesprocessens mange mellemregninger. Dette skal man være sig bevidst, når disse beretninger anvendes.

Tilbage er 4 *andre* beretninger, der ikke passer ind i de nævnte typekategorier. To er nedskrevne foredrag, en er et notat, og en er et transskriberet lydbånd fra et møde, hvor en hjælper fortæller sin beretning. Når der er tale om foredrag, er beretningens modtager (publikum) tilstedeværende, hvilket øger sandsynligheden for, at indholdet er tilpasset tilhørerne. Det samme gælder mødeoptagelser, hvor deltagerne skal medregnes som en del af ophavssituationen. Samtidig gælder de sædvanlige problematikker omkring transskription som ovenfor opridset. For notaternes vedkommende er de skrevet under oktoberdagene i 1943, og er dermed ikke underlagt hukommelsesproblemer. Til gengæld er beretningen trykt i Tortzens bog, og kan dermed fremstå i en redigeret form. Beretningerne i undersøgelsen er altså af mange forskellige typer, som kræver forskellige kildekritiske forbehold, når de anvendes i opgavens analyser.

Et andet forhold af betydning for ophavssituationen er tidspunktet for beretningernes afgivelse. Figur 1 er et søjlediagram, der viser de 148 beretningers fordeling efter afgivelsesår.³³ Det fremgår af diagrammet, at blot 3 beretninger er nedfældet i 1943 samtidig med eller lige efter hjælpearbejdet. Yderligere 15 beretninger er fra årene efter krigens afslutning 1945-46, hvor man må gå ud fra, at hjælperne stadig havde begivenhederne friskt i erindringen. Derefter følger en periode frem mod 1962, hvor det primært er O. Barfoeds indsamling af beretninger til Rigsarkivet, som bidrager til mit datamateriale. Herpå følger den største koncentration af beretninger. 14 af de 15 fra 1962 er indsamlet af H. Flender, mens det i 1967-68 langt overvejende er beretninger fra C. Tortzens indsamling.

I 1970'erne blev der ikke afgivet mange beretninger, mens antallet steg i 80'erne. Beretningerne fra disse årtier er af meget blandet observans. En stor del er utrykte, indsamlet af eller indleveret til museer og arkiver, men der er også flere eksempler på trykte beretninger, særligt fra tidsskrifter. En mulig forklaring på antalsstigningen kunne være, at de fleste hjælpere nåede pensionsalderen i 80'erne, hvilket som regel giver anledning til retrospektion. Derudover er jubilæer altid med til at skabe opmærksomhed og interesse, hvilket kan være en medvirkende forklaring til, at der blev afgivet 5 beretninger i 1983, ligesom der ved jubilæumsåret for besættelsens ophør i 1985 blev afgivet 8.

Ved 50 års-jubilæet for oktober '43 i 1993 afgives der igen en pæn mængde beretninger, overvejende indsamlet af H. Pundik. I resten af 1990'erne er fordelingen nogenlunde jævn med 2-3 stk. om året. 1996-98 er perioden, hvor USC Shoah Foundation lavede sine videointerviews. I 1990'erne fremkom nye, revisionistiske perspektiver i forskningen, hvilket bl.a. satte pengespørgsmålet til

³² Tortzen, *Gilleleje*.

³³ Se bilag 1, figur 1.

debat (se nedenfor). Det kan have påvirket den kollektive erindring, som igen kan afspejle sig i beretningerne fra denne tid.³⁴ Derudover havde de hjælpere, der stadig levede, nået så fremskreden en alder, at pålideligheden af deres erindring kan betvivles. Frem mod 2010 blev der kun afgivet få beretninger, og Hjortsø's indsamling fra dette år markerer det sidste forsøg på at sikre hjælperes vidnesbyrd. Alt i alt er de 148 beretninger fra 33 forskellige år fordelt på perioden 1943-2010, og fraregner man de 18 udaterede, fordeler beretningerne sig nogenlunde jævnt (1960'erne er eneste større udsving) over årene med et gennemsnit på lidt under 4 pr. år.

1.3.4 Analysemetode

Indtil nu har jeg gennemgået beretningerne som kildemateriale, og i dette afsnit vil jeg forklare, hvordan materialet skal bearbejdes i specialets undersøgelse. Først beskrives datamaterialet, der danner grundlag for den statistiske analyse, og derefter præsenteres den spørgeguide, som datamaterialet skal analyseres med.

De 148 indsamlede beretninger er afgivet af 134 forskellige hjælpere. At der er færre hjælpere end beretninger skyldes, dels at nogle beretninger er afgivet af 2 eller 3 hjælpere i fællesskab, dels at samme hjælper til tider har afgivet flere beretninger. Hvis en beretning er afgivet af flere hjælpere, så figurerer hver hjælper som en selvstændig analyseenhed i undersøgelsen. Der vil derfor i visse tilfælde være flere hjælpere, som analyseres ud fra samme beretning. Hvis en hjælper har afgivet flere beretninger, vil de alle sammen indgå i en samlet analyse af hjælperen. I disse tilfælde må beretningernes oplysninger sammenholdes, og hvis der optræder modsigelser præciseres det fra hvilken beretning oplysningerne stammer. Sammenlagt er der altså 134 hjælpere med i undersøgelsen, og de udgør tilsvarende 134 analyseenheder i datamaterialet.³⁵

Til at analysere de 134 hjælperes beretninger benytter jeg en spørgeguide.³⁶ En del af spørgsmålene i spørgeguiden indeholder kvantitative svarkategorier, og alt efter hjælpernes oplysninger i beretningerne kodes deres "svar" i et dataark, som danner baggrund for opgavens statistiske udregninger. De resterende spørgsmål i spørgeguiden efterfølges af tekstrubrikker med mulighed for at afgive kvalitative svar. Formålet ved både at have kvantitative og kvalitative elementer i analysen er, at førstnævnte kan afsløre mønstre og tendenser blandt hjælperne som en samlet gruppe, mens sidstnævnte åbner op for individuelle forskelle og variationer. Det er således intentionen, at de to metodiske tilgange skal komplementere hinanden i frembringelsen af en fyldestgørende besvarelse af specialets problemformulering.

1.4 Teori: Internationale studier af hjælpere

Dette afsnit indeholder en præsentation af de udenlandske forskningsstudier af hjælpere, hvis resultater og teorier jeg vil anvende i min undersøgelse af danske hjælpere. Jeg har valgt at opbygge opgaven sådan, at hvert kapitel indledes af et

³⁴ Begrebet *kollektiv erindring* introduceres nedenfor.

³⁵ Se liste over berettere i bilag 2.

³⁶ Se spørgeguiden i bilag 3.

teoriafsnit, hvor den teori, der benyttes i kapitlet, oplistes, og derfor udgør nærværende afsnit en introduktion til studierne bag. Den internationale litteratur om hjælpere til jøder under 2. verdenskrig er mangfoldig, og jeg har derfor udvalgt de studier, som kan bidrage teoretisk til mit eget projekt. Først omtales en forskningsretning, der kan kaldes altruismestudier. Dernæst præsenteres et studie vedr. *rational action theory* og hjælp til jøder. Derpå følger en markedsteoretisk forklaringsmodel på hjælpernes handlinger. Inden to studier, der fokuserer på netværk og hjælpegrupper, til sidst præsenteres. I gennemgangen vil styrker og svagheder ved studierne blive fremlagt, ligesom det kort skitseres, hvordan studierne kan anvendes i specialet.

De personer der hjalp jøder under 2. verdenskrig har været genstand for stor interesse indenfor altruismeforskning. Det drejer sig særligt om to store socialpsykologiske undersøgelser, der hver især har forsøgt at finde frem til *det altruistiske selv* via interviews med hjælpere. I 1988 udgav sociologerne S. & P. Oliner en undersøgelse af lidt under 700 hjælpere, ofre og tilskuere fra tyskbesatte lande. Forfatterne argumenterede for, at hjælpernes personlighed var afgørende for, at de hjalp, og at denne socialt ansvarlige personlighedstype var grundlagt i barndommen.³⁷ Stort set samme konklusion kom psykologen E. Fogelman frem til i sin bog fra 1994, der byggede på mere end 300 interviews med hjælpere.³⁸

Det er studiernes styrke, at de sætter aktørerne og deres personligheder i centrum, mens svagheden er, at de til tider mister blikket for de strukturelle betingelser aktørerne handlede under. Derudover tages der i begge studier forbehold for metodiske problemstillinger ifm. interviews, som derfor ikke vil blive gentaget her.³⁹ Til gengæld bør det nævnes, at begge bøgernes forfattere beskæftiger sig yderst overfladisk med det danske eksempel, hvilket blot er en af grundene til, at man kan stille spørgsmålstejn ved, om studierne tegner et repræsentativt billede af hjælperne i hele Europa. Derudover er personlighedsstudier svære at anvende på historiske kildeberetninger, da sidstnævnte sjældent efterlader indtryk af personens opvækst, forældretilknytning m. videre, og det kan derfor ikke efterprøves her. Til gengæld kan andre dele af deres studier benyttes. Oliner & Oliner kategoriserer de forskellige dele af hjælpearbejdet, de beskæftiger sig med hjælperes oplevede risiko, og de studerer forskellige former for netværk, som hjælpere var organiseret i, mens Fogelman drager konklusioner om hjælpernes demografiske profiler og deres motiver for at hjælpe.

En anden forsker, der er gået ind i debatten om den teoretiske forståelse af hjælpernes handlinger, er sociologen K.-D. Opp. Han plæderer for, at hjælpernes handlinger kan forstås ud fra den socio-økonomiske adfærdsteori *Rational Action Theory (RAT)*. Opp skrev i 1997 en artikel, der var et modsvar til en artikel fra 1990, skrevet af professor i statskundskab K. R. Monroe. Mens Monroe forsøgte at stille

³⁷ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 113-142; 250.

³⁸ Fogelman, *Conscience & Courage*: xviii.

³⁹ Samme: xv-xvii; Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 261-272.

spørgsmålstegn ved RAT's forklaringskraft, og i stedet foreslog *Identity Theory* som en alternativ og bedre forklaring, tog Opp til genmæle og pointerede, at der findes forskellige versioner af RAT.⁴⁰ Mens en *smal* version kun tager højde for "hårde" former for fordele og omkostninger, såsom penge eller fængselsstraf, inddrager en *bred* version også aktørens oplevede handlemuligheder.⁴¹ Således mente Opp, at en bred version af RAT godt kunne forklare hjælperadfærd.

Opp anvender ikke sin egen empiri, men diskuterer fortrinsvis ud fra Monroes førromtalte studie samt en kvantitativ undersøgelse af 59 hjælpere, begået af Klingemann & Falter.⁴² Det er en svaghed ved Opps studie, at han forlader sig på andres analyseresultater uden selv at have været i berøring med det rå datamateriale. Selvom han anvender empiri fra to forskellige studier, så er begge samples relativt små, hvorfor man kan stille spørgsmålstegn ved, om resultaterne er generaliserbare til alle hjælpere i Europa. Den største styrke ved Opps studie er, at han ikke kun tager de objektive forhold i betragtning, men forsøger at inddrage hjælpernes subjektive oplevelser. Ligesom altruismestudierne fokuserer han dermed på aktørerne, men hvor førstnævnte ser hjælperadfærden som automatisk og ubevidst, er den, ifølge Opp, et resultat af gennemtænkte kalkuler. Dermed placerer han ansvaret og æren for hjælperadfærden hos hjælperne selv, mens de kontekstuelle vilkår fylder mindre i hans analyse. Diskussionen om RAT's forklaringskraft vil ikke blive genoptaget i dette speciale, men det vil elementer fra Opps analyse derimod. Særligt anvendes hans pointer om hjælpernes risikoperception samt hans undersøgelse af hjælpernes motiver og ressourcer.

Sociologerne F. Varese & M. Yaish fremførte i en artikel fra 1998 den tese, at jødernes redning kunne reduceres til et spørgsmål om udbud og efterspørgsel.⁴³ Artiklen var baseret på en kvantitativ undersøgelse af 510 overlevende fra 2. verdenskrig, hvoraf 413 var hjælpere, mens resten var en kontrolgruppe bestående af tilskuere.⁴⁴ De argumenterede for, at hjælpen fandt sted på et "*besynderligt marked*", hvor udbud og efterspørgsel havde svært ved at mødes. I særdeleshed beskæftiger de sig med, hvordan folk blev involveret i hjælpearbejdet, hvilket de finder frem til, ofte skyldtes, at man blev spurgt om hjælp af jøder.⁴⁵

Styrken ved Varese & Yaish' studie er, at det belyser de situationelle vilkår, som medvirkede til at folk blev hjælpere. Til gengæld inddrages aktørernes bagvedliggende motiver ikke, hvorfor koblingen mellem motivation og handling mistes, hvilket ellers er en kritik forfatterne selv retter mod andre studier.⁴⁶ En

⁴⁰ Se Monroe et. al., "Rescuers of Jews" og Opp, "Rational Actor Theory".

⁴¹ Opp, "Rational Actor Theory": 224-227.

⁴² Monroes artikel byggede på et kvalitativt studie af 13 hjælpere fra 2. verdenskrig samt en kontrolgruppe, se Monroe et. al., "Rescuers of Jews": 104-105. Klingemann & Falter, "Hilfe für Juden".

⁴³ Varese & Yaish, "The Importance of Being Asked": 2.

⁴⁴ Varese & Yaish' datamateriale er indsamlet af *The Altruistic Personality and Prosocial Behavior Institute*, som er grundlagt af Oliner & Oliner, hvilket betyder, at Varese & Yaish datamateriale er stort set identisk med det, som Oliner & Oliner benyttede i deres studie.

⁴⁵ Varese & Yaish, "The Importance of Being Asked": 18-21.

⁴⁶ Samme: 8.

anden svaghed ved undersøgelsen er, at Varese & Yaish ikke beskæftiger sig med dem, der blev spurgt om hjælp, men sagde nej. Ligesom de ikke kan vide, om dem der blev spurgt og hjalp, ville have hjulpet selvom, de ikke var blevet spurgt. Således indeholder studiet nogle metodiske problemstillinger, som forfatterne ikke tager højde for. Varese & Yaish tilbyder en universel forklaringsmodel for altruistiske handlinger, hvilket kan bruges til at undersøge, om den danske redningsaktions succes kan forklares med særligt fordelagtige markedsbetingelser. Deres markedsmode og empiriske resultater vil således anvendes i en analyse af de danske hjælpere vej ind i hjælpearbejdet. Varese & Yaish opgiver desuden oplysninger om hjælpernes demografiske profiler, som ligeledes vil blive anvendt.

Mens særligt psykologiske og sociologiske forskere har fokuseret på den enkelte hjælper, har andre dele af forskningen beskæftiget sig med emnet i et kollektivt perspektiv. Scient.pol. M. L. Gross gav i 1997 en analyse af de kollektive redningsaktioner i henholdsvis Le Chambon i Frankrig og Nieuwlande i Holland.⁴⁷ Gross negligerede ikke altruisme-forskningens fokus på motiver, men han anså strukturelle og kontekstuelle vilkår som stærkere forklaringsfaktorer.⁴⁸ Således angav han en række faktorer på de kollektive redningsaktioners succes, som jeg vil inddrage i en analyse af danske netværk og hjælpegrupper. Empirisk benyttede Gross bl.a. en spørgeskemaundersøgelse, hvor 175 redningsmænd fra de to steder deltog anonymt over e-mail.⁴⁹ Det er en styrke, at han derved har frembragt nye data om hjælpere, men man kan omvendt anfægte, at indsamlingsmetoden indeholder et validitetsproblem, idet han ikke har kunne observere respondenterne under besvarelsen.

Historiker B. Moore udgav i 2010 en bog, som indeholdt et andet studie af de netværk, der stod bag redningen af jøder.⁵⁰ Ifølge Moore, var dynamikkerne og udviklingen i disse netværk nøglen til at forstå, hvorfor redningen af jøder nogle steder lykkedes og andre steder slog fejl.⁵¹ Han benytter komparation som metode ud fra det mantra, at en nation ikke kan studeres isoleret fra den europæiske kontekst. Det er en god pointe, og Moores komparative metode gør det muligt at fremhæve tendenser og mønstre på tværs af landegrænser. På den anden side betyder denne fremgangsmåde, at detaljegraden i studiet af den enkelte nation reduceres, ligesom at sprogbarrierer kan udgøre en udfordring. Eksempelvis bygger gennemgangen af Danmark kun på engelsksproget litteratur, og den mangler derfor den nyeste danske forskning på området.⁵² Det komparative spor vil ikke blive fulgt i dette speciale, da det vil være for omfattende. I stedet vil resultaterne fra såvel Gross' som Moores studie blive brugt i en analyse af de danske hjælpenetværk. Således er det studiernes overordnede styrke, at de behandler de kollektive,

⁴⁷ Gross, *Ethics and Activism*.

⁴⁸ Samme: 154.

⁴⁹ Samme: 128-130.

⁵⁰ Moore, *Survivors*.

⁵¹ Samme: 6-8.

⁵² Samme: 84-98.

relationelle og kontekstuelle sider af hjælpearbejdet, hvorved de supplerer studierne med fokus på aktører og motiver.

1.5 Specialets opbygning

Specialets undersøgelse strækker sig over seks kapitler, der hver især tjener til at belyse projektets problemformulering. Først undersøges det, hvem de danske hjælpere var, og det vurderes, om deres køns-, alder- og socialfordeling adskiller sig fra hjælpere i udlandet. Derefter studeres hjælpernes vej ind i hjælpearbejdet, da det kan bidrage til at forklare, hvorfor folk endte som hjælpere. Dernæst tegnes der et billede af de danske hjælpertyper med afsæt i hjælpearbejdets forskellige funktioner, og det undersøges, om der er sammenhæng mellem hjælpernes baggrund og den type hjælpearbejde de udførte. Det leder videre til en analyse af hjælpernes motiver bedømt ud fra beretningerne, hvilket giver et indblik i deres egne forklaringer på, hvorfor de hjalp. Herefter følger en undersøgelse af de netværk og hjælpegrupper, som hjælperne var en del af, og det vurderes, hvilken betydning disse har haft for hjælpernes engagement. Til sidst analyseres hjælpernes risikoperception for at afsøge en forklaring på, hvorfor folk turde hjælpe jøder. Inden specialets undersøgelse kan påbegyndes skal begivenhederne i oktober '43 dog kort skitseres, og det efterfølges af en forskningsoversigt, hvor den eksisterende forskning på området præsenteres.

2. OKTOBER '43

Der er sagt og skrevet meget om de begivenheder, der fandt sted op til og under de tyske jødeforfølgelser i Danmark. I dette afsnit vil jeg kun skitsere forløbet kort, så den historiske kontekst for specialets undersøgelse fremgår.

Fra besættelsens start d. 9. april 1940 og frem til samarbejdspolitikens sammenbrud d. 29. august 1943 var der reelt ikke noget jødespørgsmål i Danmark. Ved den danske regerings afgang og tyskernes indførelse af militær undtagelsestilstand fandt den nye rigsbefuldmægtige Werner Best imidlertid tidspunktet rigtigt for en jødeaktion. I september måned blev der korresponderet med Berlin, og planerne faldt på plads. Aktionen skulle finde sted natten mellem d. 1. og d. 2. oktober, og i ly af undtagelsestilstanden var det målet at internere de danske jøder for derefter at deportere dem sydpå til en kz-lejr.⁵³

De politiske forhold omkring aktionens tilblivelse og ikke mindst dens modarbejdelse hører til blandt de mest omdiskuterede i forskningen af oktober '43. Detaljerne skal ikke gengives her, men sikkert er det, at Bests nære medarbejder C. F. Duckwitz lækkede oplysningerne om aktionen til ledende socialdemokrater og Mosaisk Troessamfund d. 28. september, formentlig foranlediget af Best selv.⁵⁴ Derfra spredte rygten sig som ringe i vandet, og langt de fleste jøder nåede at forlade deres hjem og gemme sig inden d. 2. oktober. På aktionsnatten og i de følgende uger lykkedes det *kun* tyskerne at internere 481 jøder, som blev deporteret til kz-lejren Theresienstadt.⁵⁵ Årsagerne til redningsaktionens succes er mange, og her skal kun nævnes de væsentligste:

- De fleste jøder boede i København, hvorfra der var kort til det neutrale Sverige.⁵⁶
- Den svenske regering erklærede, at de ville tage imod de danske jøder, hvilket meddeltes over radioen d. 2. oktober.⁵⁷
- Den jødiske population var lille (sammenlignet med andre tyskbesatte lande), hvorfor redningsaktionen var overkommelig.⁵⁸
- Dansk politi blev holdt uden for aktionen af tyskerne.⁵⁹
- Der var næsten ingen bevogtning af Sjællands kyst. Den danske flåde, der ellers varetog bevogtningen, blev interneret d. 29. august, den tyske marine patruljerede ikke, og danske bevogtningskuttere blev indstillet d. 1. oktober. Først fra november påbegyndte tyskerne patruljering af kysten.⁶⁰
- Aktionen blev obstrueret af tyskerne fra flere sider. Best beordrede tysk politi til ikke at bryde døre op og overlevere arresterede hjælpere til dansk

⁵³ Kirchhoff, *Holocaust*: 31-34.

⁵⁴ Samme.

⁵⁵ Christensen et al., *Danmark besat*: 441-443.

⁵⁶ Kirchhoff, *Holocaust*: 28.

⁵⁷ Samme.

⁵⁸ Samme: 29.

⁵⁹ Samme: 30.

⁶⁰ Christensen et al., *Danmark besat*: 444.

politi, der som regel slap dem fri. Efter jødeaktionen afviste han, at en lignende aktion ville blive gentaget. Værnemagtens chef Von Hanneken var imod aktionen, hvilket smittede af på soldaternes indsats, som var halvhjertet, selvom de var pålagt at agere støtte til det tyske sikkerhedspoliti. Chefen for tysk sikkerhedspoliti og sikkerhedstjenesten i Danmark, Rudolf Mildner, var ligeledes imod aktionen og hans styrke udøvede en begrænset indsats.⁶¹

Selvom alle disse omstændigheder muliggjorde redningsaktionen, så var det aldrig sket, hvis ikke almindelige danske borgere havde besluttet at hjælpe jøderne over Øresund. Jøderne blev fortrinsvis sejlet over af fiskere, som havde tilladelse til erhvervssejlad, men også andre fartøjer, sågar robåde og kanoer, blev taget i brug.⁶² Danskernes indsats betød, at mere end 7.000 jøder blev reddet over til Sverige.⁶³

⁶¹ Christensen et al., *Danmark besat*: 445-446.

⁶² Kirchhoff, *Holocaust*: 35.

⁶³ Bak, *Ikke noget at tale om*: 34.

3. FORSKNINGSOVERSIGT

Selvom der ikke har været foretaget en systematisk undersøgelse af de danske hjælpere tidligere, så indeholder forskningen mange forklaringer på hjælpernes indsats. I følgende gennemgang af disse forklaringer vil jeg skelne mellem konsensusopfattelser og revisionistiske perspektiver.

3.1 Konsensusopfattelser

H. Kirchhoff har i sin forskning sondret mellem *konsensus-* og *konfliktopfattelser* i historieskrivningen om besættelsen. Han skriver: "*Den nationale konsensushistorie om besættelsen fokuserer på det der samlede og forbandt nationen.*"⁶⁴ Hjælpernes motiver i oktober '43 er et af de emner, der har været domineret af konsensusopfattelser, og i det følgende vil jeg pege på tre, der kan formuleres som hypoteserne *modstand*, *demokrati & humanisme* og *integration*. Selvom jeg nedenfor skelner mellem teserne, er det en vigtig pointe, at de er tæt forbundne og ofte overlappende.

En af konsensusforklaringerne i forskningen ser hjælpernes indsats i oktober '43 som en mere eller mindre integreret del af modstandsbevægelsen, hvor antinazisme og had til besættelsesmagten ansporede folk til at hjælpe. Man kan kalde det for *modstandstesen*. Dette synspunkt var særligt udbredt hos den første generation af historikere i efterkrigstiden, hvoraf flere selv havde været modstandsfolk, heriblandt J. Hæstrup. Han mente, at stemningen i befolkningen var på kogepunktet allerede i sommeren 1943, og da jødeforfølgelserne satte ind, kunne danskerne endelig give afløb for deres trang til at genere tyskerne ved at hjælpe jøderne.⁶⁵ Modstandstesens levede videre hos næste historikergeneration, der var børn under besættelsen, heriblandt Kirchhoff, der så sent som i 2013 skrev, at "*Nationale, antityske, kristne og humanitære motiver stod formentlig i forgrunden [hos hjælperne].*"⁶⁶ Desuden lagde han vægt på Danmarks Frihedsråds rolle, der som nystiftet centralorgan for modstandsbevægelsen i efteråret 1943 opfordrede danskerne til at hjælpe jøderne og modarbejde tyskerne.⁶⁷

I 1990'erne kom en ny generation af historikere til, som begyndte at udfordre den traditionelle modstandstese. I 1993 gjorde H. Dethlefsen op med det ellers udbredte synspunkt, at oktober '43 skulle ses som starten på de illegale ruter til Sverige. På baggrund af sin forskning konkluderede Dethlefsen, at de fleste ruter fra oktober '43 ophørte efter jøderne var bragt i sikkerhed, og hjælpernes indsats skulle derfor snarere ses som en art civil ulydighed end decideret modstandsarbejde.⁶⁸ R. Kreth & M. Mogensen fortsatte den kritiske linje i en bog fra 1995, der byggede på studier i svenske arkiver. De konkluderede, at risikoen ved at hjælpe jøder i oktober '43 havde været ganske lille, hvilket var årsagen til, at så

⁶⁴ Kirchhoff, "Historieskrivning og myter": 42f.

⁶⁵ Hæstrup, "den tyske besættelse": 344.

⁶⁶ Kirchhoff, *Holocaust*: 36.

⁶⁷ Samme.

⁶⁸ Dethlefsen, *Illegale Sverigeruter*: 35-47.

mange tog del i hjælpearbejdet.⁶⁹ Dermed mente de ikke, at hjælpernes indsats kunne sidestilles med egentligt modstandsarbejde, hvor risikoen havde været langt større.⁷⁰ Dette synspunkt er siden blevet kritiseret af S. L. Bak, som angriber Kreth & Mogensens manglende blik for hjælpernes risikoperception.⁷¹

En anden konsensusopfattelse er *demokrati & humanismetesen*, hvis grundidé er, at danskerne hjalp som følge af deres demokratiske og humanistiske samfundsværdier. Denne tese har stået stærkt i den kollektive erindring, her forstået som den dominerende selvfortælling blandt det danske folk, og fik faglig legitimitet med Leni Yahils doktordisputats om redningen af de danske jøder i 1964.⁷² Hun skrev, at danskerne hjalp deres jødiske medborgere som et forsvar af landets humanistiske og demokratiske værdier, og hun mente, at netop disse værdier var en særlig del af den danske nationalkarakter.⁷³ C. Tortzen var i 1970 den første danske historiker til at foretage en undersøgelse af danske hjælpere, da han foretog et studie af Gillelejeborgernes indsats. Tortzen konkluderede, at fiskerne både var drevet af at hjælpe mennesker i nød og af at tjene penge – det sidste vender jeg tilbage til. Han fremhæver altså også humanistiske motiver, om end han afstår fra at tale om en særlig dansk nationalkarakter.⁷⁴

Ligesom med modstandstesens var det først i 1990'erne, at demokrati & humanismetesen blev udfordret, og ikke overraskende kom det største angreb fra udlandet. G. S. Paulsson skrev i 1995 en artikel, der forsøgte at gøre op med myten om det danske folks heldedåd. Han anerkendte danskernes indsats, men afviste en særegen dansk nationalkarakter som årsagsforklaring. Han argumenterede for, at det var tyskernes eget ønske at forpurre jødeaktionen, og dermed blev hjælperne reduceret til en brik i tyskernes snedigt tilrettelagte spil.⁷⁵ Kirchhoff kritiserede efterfølgende Paulssons revisionistiske fortolkninger og forsvarede demokrati & humanismetesen, selvom han anerkendte Paulssons kritik af Yahils romantiske forestilling om en særegen dansk nationalkarakter.⁷⁶

En tredje konsensusforklaring lyder, at jøderne var velintegrerede i et dansk samfund uden antisemitisme, hvorfor de blev hjulpet som landsmænd i nød, da jødeforfølgelserne indtraf. *Integrationstesens* blev først fremført af Yahil, som påpegede, at jøderne var godt integrerede i det danske samfund, og at den tyske uvilje mod jøderne blev opfattet som et angreb på hele det danske folk.⁷⁷ På trods af sin kritik af Yahil godkendte Paulsson også denne forklaring. Han skrev i sin artikel

⁶⁹ Kreth & Mogensen, *Flugten*: 92-94.

⁷⁰ Samme: 105.

⁷¹ Bak, *Jødeaktionen*: 73-78.

⁷² Om kollektiv erindring se Warring, *Erindring og historiebrug*: 12-15.

Yahils doktordisputats blev udgivet på hebraisk og engelsk i 1966, mens den danske oversættelse udkom under titlen *Et demokrati på prøve* i 1967.

⁷³ Yahil, *Et demokrati*: 341.

⁷⁴ Tortzen, *Gilleleje*: 67.

⁷⁵ Paulsson, "The Bridge": 458f.

⁷⁶ Kirchhoff, "A Light in the Darkness": 477.

⁷⁷ Yahil, *Et demokrati*: 331.

fra 1995 om hjælpernes motiver, at det var prisværdigt, at de betragtede tyskernes angreb på jøderne som et angreb på den danske nation.⁷⁸ Kirchhoff vægtede ligeledes denne konsensusforklaring højt i sine konklusioner om hjælperne. Han skrev: "*Man hjalp næppe jøderne, fordi de var jøder, men fordi de var landsmænd i nød.*"⁷⁹ Senest er *Integrationstesen* blevet eksponeret af B. Lidegaard, der i 2013 udgav bogen *Landsmænd*. Her skrev han, at danskerne hjalp deres jødiske landsmænd, fordi de følte en medmenneskelig og national pligt hertil. Hans forklaring var, at de danske politikere havde ført en medmenneskelig og antichauvinistisk politik det foregående tiår, som havde smittet af på befolkningen.⁸⁰ Dermed udråbte Lidegaard politikerne som redningens største helte, hvilket fra flere sider er blevet kritiseret for at være ensidigt og romantiserende.⁸¹

Integrationstesen har også mødt kritik undervejs, bl.a. ved påvisningen af en udbredt antisemitisme i 1930'ernes Danmark, hvilket går dårligt i spænd med fortællingen om det tolerante danske folk, der uden problemer levede dør om dør med deres jødiske medborgere.⁸²

3.2 Revisionistiske perspektiver

Mens konsensusopfattelserne har domineret forskningsbilledet, har der kun været gjort få ansatser til at nuancere billedet og revidere synet på de danske hjælpere. I det følgende vil jeg fremhæve debatten om betalingssspørgsmålet samt to nyere perspektiver inspireret af udenlandsk forskning: Hjælpearbejdets kollektive karakter og hjælpernes individuelle motiver.

Det har alle dage været en kendt sag, at de fleste chauffører og fiskere tog sig betalt for at transportere jøder i oktober '43. Under og efter krigen var det accepteret som ret og rimeligt, idet den almindelige opfattelse var, at transportørerne havde handlet med livet som indsats. Denne vurdering mødte man som tidligere nævnt hos Tortzen.⁸³ I takt med at forskningen klarlagde, at risikoen ikke havde været så stor, ændredes undskyldningen til, at betalingen kunne betragtes som en art forsikring imod den materielle risiko, transportørerne løb, hvis deres transportmiddel og indtægtsgrundlag blev inddraget.

Disse synspunkter blev først udfordret i 1995 med Kreth & Mogensens føromtalt bog. De påpegede, at priserne langt oversteg den "forsikringsværdi" som transportmateriellet udgjorde, og at særligt fiskerne berigede sig skamløst på flygtningenes bekostning: "*Netop de store beløb var afgørende for, at så mange fiskere og andre vovede at sejle jøder til Sverige.*"⁸⁴ Kreth & Mogensen så altså den

⁷⁸ Paulsson, "The Bridge": 458-461.

⁷⁹ Kirchhoff, *Holocaust*: 36.

⁸⁰ Lidegaard, *Landsmænd*: 447f.

⁸¹ Blüdnikow, "Moral og internationalisme": 13. Se også Baks anmeldelse af bogen: Bak, "Unik og universel".

⁸² Se Bak, *Dansk antisemitisme 1930-45*.

⁸³ Tortzen, *Gilleleje*: 67.

⁸⁴ Kreth & Mogensen, *Flugten*: 92.

økonomiske gevinst som en afgørende årsag til, at så mange tog del i hjælpearbejdet. Bak har som nævnt kritiseret Kreth & Mogensen for ikke at tage højde for hjælpernes risikoperception.⁸⁵ Desuden er kritikken af fiskerne ofte blevet afvæbnet med henvisninger til, at ingen jøder blev efterladt, fordi de ikke kunne betale. Samtidig har de revisionistiske perspektiver haft svært ved at nedbryde den kollektive erindringskultur, hvor grænserne mellem erindring, myter og erkendelse er frit flydende. Dette ses også i forskningen, der til tider er stærkt præget af den kollektive erindrings stereotypificeringer.⁸⁶

Senest er den kritiske vinkel på betalingsspørgsmålet blevet videreført af journalist T. Hjørtsø, der i 2010 udgav en bog, hvor han med afsæt i nye interviews forsøgte at følge pengenes strøm i oktober '43.⁸⁷ Der er således opstået, hvad man kan kalde en *indtjeningstese* målrettet transportørerne, som bygger på den antagelse, at de hjalp jøder for selv at tjene penge.

Indtil nu har alle de ovennævnte teser været forankret i et dansk besættelsestidsperspektiv. Samtidig er de med få undtagelser blevet til inden for en historiefaglig ramme. Bak er en af de få historikere, der har forsøgt at kigge udover historiefagets og det danske lands grænser efter andre svar. Hun lod sig i en bog fra 2001 inspirere af et altruismestudie af førnævnte Fogelman. En af de pointer, som Bak hentede hos Fogelman, var kollektivets betydning for det enkelte individs involvering i hjælpearbejdet. Bak pegede på den kollektive bevægelse, der kendetegnede den danske redningsaktion, og at visheden om, at et samlet folk stod bag protesten mod tyskerne, kan have reduceret folks risikoperception og ledt dem ind i hjælpearbejdet. Således var det Baks tese, at psykologiske gruppedynamikker kan være med til at forklare hjælpernes handlinger.⁸⁸

Et andet perspektiv, som Bak hentede hos Fogelman, angik hjælpernes individuelle motiver. De nærmere detaljer i denne del af Fogelmans studie vil jeg senere vende tilbage til, men kort fortalt fremlagde Fogelman fem motivkategorier på baggrund af sine mange interviews. Bak adopterede den pointe, at en hjælper antageligt havde haft mere end ét motiv for at handle, hvilket nuancerede billedet af hjælperne, som i de traditionelle konsensusopfattelser blev slået i hartkorn med hinanden.⁸⁹ Bak gav endvidere en kort analyse af de mest kendte danske hjælpere ud fra Fogelmans kategorier.⁹⁰ Analysen må betegnes som overfladisk, og fremstod mest af alt som et eksempel til efterfølgelse, og det er først i dette speciale, at en dybdegående undersøgelse af hjælpernes motiver finder sted.

⁸⁵ Bak, *Jødeaktionen*: 84.

⁸⁶ Warring, *Erindring og historiebrug*: 14.

⁸⁷ Hjørtsø, *Den dyre flugt*.

⁸⁸ Bak, *Jødeaktionen*: 139-141.

⁸⁹ Samme: 134.

⁹⁰ Samme: 135f.

4. HJÆLPERNE

I dette kapitel vil jeg undersøge, om danske hjælpere havde en særlig demografisk profil. Det sker i en analyse af hjælpernes alder, køn og sociale baggrund. Mine fund sammenholdes løbende med resultater fra udenlandske studier af hjælpere, som derfor først skal præsenteres.

4.1 Teoriafsnit

Ifølge Fogelman, kan hjælpere ikke karakteriseres ved særlige demografiske profiler såsom nationalitet, socialklasse, uddannelsesniveau, køn, alder m. videre.⁹¹ Det har dog ikke afholdt andre fra at foretage sådanne undersøgelser. Varese & Yaish finder ingen sammenhæng mellem uddannelse og hjælperadfærd, men til gengæld konstaterer de, at jo højere alder, jo mere tilbøjelig var man til at hjælpe, og at kvinder generelt hjalp mere end mænd.⁹² Opp påstår i sit studie, at des flere ressourcer man havde, des større var chancen for at blive hjælper, fordi risikoperceptionen sænkedes.⁹³

Oliner & Oliner har ikke selv studeret hjælpernes demografiske profiler, men gengiver en række resultater fra andres undersøgelser. Et studie fra 1966 af 70 tyske hjælpere viste, at mænd og ældre tyskere (født før 1910) var overrepræsenterede. Et andet studie viste ligeledes en overrepræsentation af mænd og ældre tyskere i Gestapofiler fra Düsseldorf under optegnelserne *Judenfreunde* (jødevenner) og *Rassenschänder* (personer med seksuelle forhold til jøder). Desuden var der flere funktionærer end arbejdere blandt de oplistede personer. Et tredje studie af hjælpere fra en lille by i det tyske Rhinland fandt også en overrepræsentation af folk over 40 år samt middelklasseborgere, men til gengæld var der flere kvinder end mænd involveret i hjælpearbejdet. Endelig blev der i en undersøgelse af hjælpere i Polen ikke fundet nogen socioøkonomiske sammenhænge.⁹⁴ De forskellige undersøgelser viser, at der ikke var nogen prototype på hjælpere i udlandet, men at deres demografiske profiler divergerede meget.

4.2 Alder

Hjælpernes alder i 1943 fremgår langt fra altid af beretningerne. Jeg har derfor forsøgt at finde frem til deres fødselsår af anden vej, for derved at kunne fastlægge deres alder. Til dette formål har jeg benyttet Frihedsmuseets modstandsdatabase.⁹⁵ I nogle tilfælde er det desuden lykkedes mig at indhente personoplysninger ved frie søgninger på internettet. Samlet set har jeg fundet frem til fødselsårene på 96 af de 134 hjælpere. Gennemsnitsalderen for disse er 31 år, hvilket er lidt lavere end gennemsnitsalderen på de hjælpere, der har været undersøgt i udlandet. Gennemsnitsalderen afslører ikke, om der var en

⁹¹ Fogelman, *Conscience & Courage*: 4.

⁹² Varese & Yaish, "The Importance of Being Asked": 18.

⁹³ Opp, "Rational Actor Theory": 229.

⁹⁴ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 8.

⁹⁵ <http://modstand.natmus.dk/> (sidst set d. 30-01-2017).

overrepræsentation af yngre eller ældre hjælpere i Danmark, så for at komme det nærmere har jeg inddelt hjælperne efter fem aldersgrupper, som det fremgår af tabel 2.⁹⁶

Tabel 2: Hjælpernes fordeling efter aldersgrupper

	Antal	Procent
Barn (0-18)	6	4%
Ung (18-30)	45	34%
Alm. Voksen (30-50)	54	40%
Ældre (50+)	5	4%
Ukendt	24	18%
I alt	134	100%

Kun 4% af hjælperne i undersøgelsen var under 18 år, og de var alle skoleelever og boede hjemme. Unge i alderen 18-30 år udgjorde 34% af hjælperne og bestod både af erhvervsaktive og studerende. Den største aldersgruppe var voksne fra 30-50 år, hvor næsten alle var erhvervsaktive bortset fra en håndfuld hjemmegående husmødre. Blandt de 4% ældre var alle ligeledes i arbejde, og ingen havde altså nået pensionsalderen. Hjælperne er således nogenlunde jævnt fordelt aldersmæssigt med primær vægt i den erhvervsaktive alder.

Man kan diskutere, om aldersfordelingen i undersøgelsen tegner et repræsentativt billede af hjælperne i oktober '43. Min vurdering er, at det virkelige aldersgennemsnit nok har ligget lidt lavere end 31 år. Det skyldes, at der var store grupper af unge, særligt studerende i København, der deltog i hjælpearbejdet, men som mig bekendt ikke har afgivet beretning. Særligt Jørgen Kielers gruppe og Studenternes Efterretningstjeneste havde mange unge mennesker til rådighed, men det er kun lykkedes mig at fremskaffe beretninger fra 6. Dertil kommer Akademisk Skyttekorps, der samarbejdede med lægeorganisationen, og som efter sigende stillede med omkring 200 mand, hvoraf kun 3 er repræsenteret i min undersøgelse.⁹⁷ Som tidligere nævnt kan der desuden være en bias ifm. materialeindsamlingen mht. modstandsfolk, ligesom der generelt er en social bias ift. berettere.⁹⁸

Uanset om hjælpernes reelle aldersgennemsnit var lavere end de 31 år eller ej, så indikerer undersøgelsen, at de danske hjælpere var lidt yngre end hjælpere i andre lande. Det er en oplagt antagelse, at unge har en lavere risikoperception end ældre, og at de dermed handler med større risiko. Holder dette, kan danske hjælperes relativt unge gennemsnitsalder medvirke til at forklare, hvorfor så mange

⁹⁶ Bemærk at alle 134 hjælpere er medregnet i tabellen, da nogle af hjælperne kunne placeres i aldersgrupper på baggrund af beretningerne uden at deres eksakte fødselsår kunne fastlægges.

⁹⁷ Se Beretning nr. 40, bilag 2 for oplysning om Akademisk Skyttekorps. Fremadrettet vil henvisninger til beretninger fra bilag 2 forkortes med B efterfuldt af nummeret på beretningen. I dette tilfælde vil det være B-40.

⁹⁸ Se afsnittene 1.3.2 og 1.3.1.

lod sig involvere i hjælpearbejdet. Det er dog en hypotese, som ikke forfølges mere her.

4.3 Køn

Hvis man kigger på kønsfordelingen blandt de 134 hjælpere, finder man 114 mænd (85%) og 20 kvinder (15%). Der er altså tale om en signifikant overrepræsentation af mænd i undersøgelsen. På den baggrund støtter datamaterialet altså de internationale undersøgelser, der fandt et flertal af mænd blandt hjælpere.

Jeg mener dog, at man må stille spørgsmålstejn ved, om datamaterialet er repræsentativt for de danske hjælpere kønsfordeling. Via min relativt brede definition af hjælperbegrebet har jeg forsøgt at favne alle typer af hjælp og hjælpere i oktober '43, men ligesom med alder kan der optræde sociale bias ifm. berettere. Således mener jeg, at man kan argumentere for en mulig kønsbias i datamaterialet. Eksempelvis involverede hjælpen i oktober '43 ofte hele familier, der påtog sig forskellige opgaver i hjælpearbejdet. Der er uden tvivl mange kvindelige husmødre, der har stået i skyggen af deres mænd, da det ofte vil være mændene, der afgiver beretning om egen og familiens indsats. Dels fordi at mændenes opgaver ofte lå uden for hjemmet, og det var i mange tilfælde dem, der havde kontakter til andre hjælpere, og dermed kan oplyse herom, dels fordi at det traditionelle kønsmønster, hvor manden udgør familiens overhoved, var dominerende på denne tid. Et andet argument er den indsats, der blev foretaget på de københavnske hospitaler. Karl Henrik Køster har beskrevet, hvordan store dele af Bispebjerg Hospitals personale var involveret i hjælpearbejdet, og særligt sygeplejerskerne var aktive og stillede deres sygeplejerskeboliger til rådighed.⁹⁹ Mens jeg har beretninger fra flere mandlige læger, har jeg kun fundet 2 fra kvindelige sygeplejersker. Det er således muligt, at kvinderne udgjorde en større andel af hjælperne end mit datamateriale efterlader indtryk af.

4.4 Social baggrund

Hjælpernes ressourcer kan opgøres på mange måder, hvilket også ses af de udenlandske studier. Med afsæt i hjælpernes professioner vil jeg forsøge at tegne et billede af hjælpernes sociale baggrund, hvilket kan give en indikation af deres ressourcer. Som analyseredskab benyttes den danske socialgruppeinddeling, som Socialforskningsinstituttet udarbejdede i 1965. Kriterierne for inddelingen i de 5 socialgrupper var ejendomsret til produktionsmidler, bestemmelsesret over andres arbejde og uddannelse.¹⁰⁰ Beretningerne indeholder ikke altid alle oplysninger, men med kendskab til hjælpernes profession og til tider uddannelse, kan det i de fleste tilfælde lade sig gøre at placere dem. De hjælpere, der var hjemmegående husmødre, er fordelt efter deres ægtemænds socialgruppe. Derudover var en stor del af hjælperne studerende, hvorfor det har været nødvendigt at konstruere en 6. kategori kaldet *under uddannelse*.

⁹⁹ B-67a.

¹⁰⁰ Se Olsen et al., *Klassesamfund*: 30f. De specifikke kriterier for de fem socialgrupper er vedlagt som bilag 4.

Tabel 3: Hjælperne fordelt efter socialgrupper

	Antal	Procent
Socialgruppe 1	23	17%
Socialgruppe 2	16	12%
Socialgruppe 3	15	11%
Socialgruppe 4	35	26%
Socialgruppe 5	7	5%
Under uddannelse	25	19%
Ukendt	13	10%
I alt	134	100%

I tabel 3 kan man se hjælpernes fordeling efter socialgrupper. Det fremgår, at flest hjælpere tilhørte socialgruppe 4, hvilket skyldes de mange fiskere, som udgør over halvdelen, mens den resterende del overvejende er faglærte arbejdere. Dernæst kommer unge under uddannelse, hvor de fleste var studerende ved universitetet, hvorfor de havde udsigt til at indtræde i socialgruppe 1 efter endt uddannelse. Det er imidlertid svært at afgøre deres sociale position, mens de var studerende, da det ofte afgjordes af forældrenes økonomi, hvilket jeg ikke har indblik i. Næsten lige så mange hjælpere tilhørte socialgruppe 1, som bl.a. udgøres af læger og præster, men også direktører og grosserer. Lidt færre hjælpere finder vi i socialgruppe 2, og det er fortrinsvis folk med mellemlange videregående uddannelser såsom lærere, sygeplejersker og journalister. Stort set samme antal hjælpere befinder sig i socialgruppe 3, hvor halvdelen er politibetjente, mens resten er mindre selvstændige. Færrest hjælpere finder man i socialgruppe 5, som primært udgøres af vognmænd og andre ufaglærte arbejdere.

Det kan således konstateres, at der er hjælpere fra alle socialgrupper med i undersøgelsen, og at de tilmed er nogenlunde jævnt fordelt. Dermed kan der ikke spores nogen særlig sammenhæng mellem ressourcer og hjælperadfærd i Danmark, hvilket harmonerer med visse studier af udenlandske hjælpere.¹⁰¹

4.5 Delkonklusion

I dette kapitel har jeg undersøgt, om danske hjælpere havde en særlig demografisk profil. Jeg fandt, at hjælpernes gennemsnitsalder var 31 år, og at aldersspredningen var nogenlunde jævn. Bedømt ud fra det tilgængelige datamateriale, tyder det på, at danske hjælpere var gennemsnitligt yngre end hjælpere i andre tyskbesatte lande. Dernæst viste hjælpernes kønsfordeling en signifikant overrepræsentation af mænd, hvilket harmonerer med visse udenlandske studier. Det er dog muligt, at kvinderne udgjorde en større andel, end

¹⁰¹ I en dyberegående undersøgelse kunne man sammenligne hjælpernes socialfordeling med den samlede fordeling i Danmark i 1943 for at se, hvorvidt hjælpernes sammensætning adskilte sig fra det generelle billede. Da jeg ikke er i besiddelse af den samlede socialfordeling i 1943, er dette spor ikke blevet fulgt her.

datamaterialet efterlader indtryk af. Til sidst blev hjælpernes sociale baggrund belyst via en inddeling efter socialgrupper, som viste en relativ jævn fordeling. På den baggrund kunne der ikke findes sammenhæng mellem ressourcer og hjælpeadfærd i Danmark, sådan som det også er blevet konstateret i visse studier af udenlandske hjælpere. Bedømt ud fra datamaterialet så var den gennemsnitlige danske hjælper altså en mand i starten af 30'erne uden nogen bestemt social baggrund.

5. VEJEN IND I HJÆLPEARBEJDET

Blev danskere spurgt om hjælp af jøder på flugt, eller valgte de selv at gå ind i hjælpearbejdet? Et svar på dette spørgsmål vil belyse, hvilken betydning situationelle vilkår havde for at folk blev hjælpere.

5.1 Teoriafsnit

Ifølge Varese & Yaish, foregik hjælp til jøder på et altruistisk marked styret af udbud og efterspørgsel. Deres påstand er, at folks lyst til at handle altruistisk, dvs. hjælpe, faldt, hvis antallet af jøder med brug for hjælp steg, fordi omkostningerne (økonomisk og risikomæssigt) blev større, jo flere man skulle hjælpe. Når folk valgte at blive hjælpere, må det altså have været fordi, omkostningerne var begrænsede.¹⁰²

Varese & Yaish peger endvidere på, at folk der ønskede at hjælpe, stod overfor to praktiske dilemmaer: Hvem skulle man hjælpe, og kunne man stole på vedkommende?¹⁰³ Deres undersøgelse viste, at det første dilemma oftest blev løst ved, at man blev spurgt om hjælp. Således blev 66% af hjælperne i deres studie spurgt om hjælp, mens kun 34% tilbød det selv.¹⁰⁴ Derudover fandt de, at flest af de hjælpere, der tilbød deres hjælp, gjorde det til jødisk familie eller venner, mens flest af dem, der blev spurgt om hjælp, blev det af fremmede jøder.¹⁰⁵

De hjælpere eller jøder, der ikke hjalp/blev hjulpet af familie eller venner stod overfor det andet dilemma: Hvem kunne man stole på? Varese & Yaish understreger, at tillidsspørgsmålet var gensidigt, da begge parter risikerede, at modparten var stikker. Deres undersøgelsesresultater viste, at problemet blev løst af såkaldte mellemænd, som begge parter havde tillid til og som dermed fungerede som garant for modpartens pålidelighed. Mellemændene var typisk modstandsfolk, eller personer som havde autoritet i et lokalsamfund, såsom præster eller lærere.¹⁰⁶

5.2 Hjælpere der blev spurgt om hjælp

Hjælpernes vej ind i hjælpearbejdet vil jeg i det følgende vurdere ud fra en analyse af deres første hjælpeaktion. 50 af hjælperne omtaler ikke deres første hjælpeaktion i beretningerne, og de frasorteres derfor analysen i dette kapitel, som derfor kun involverer de 84 tilbageværende hjælpere.

Tabel 4 viser hjælperne fordelt efter, hvordan deres første hjælpeaktion kom i stand, og det fremgår, at 55% af de danske hjælpere blev spurgt om hjælp, mens 45% selv tog initiativ til at hjælpe. Ligesom Varese & Yaish finder jeg altså, at der var flere, som blev spurgt om hjælp, end der selv tog initiativ til at hjælpe, men forskellen er mindre udtalt i min undersøgelse. Det er således muligt, at den statistiske usikkerhed kan udligne forskellen. Det skal desuden bemærkes, at den

¹⁰² Varese & Yaish, "The Importance of Being Asked": 9.

¹⁰³ Samme: 1.

¹⁰⁴ Samme: 17.

¹⁰⁵ Samme: 21.

¹⁰⁶ Samme: 25.

kritik jeg anførte imod Varese & Yaish, jf. afsnit 1.4, også kan rettes imod mig selv. Således ved jeg ikke, om der var nogen, der blev spurgt om hjælp, men sagde nej, eller om folk der hjalp efter at være blevet spurgt, ville have hjulpet uanset hvad. Undersøgelsen siger altså kun noget om, hvordan hjælpernes første aktion kom i stand.

Tabel 4: Hjælperne fordelt efter, hvordan deres første hjælpeaktion kom i stand

<i>Blev spurgt om hjælp:</i>	Antal	Procent 1	Procent 2
Af andre hjælpere	13	15%	28%
Af ikke-jødisk familie, venner el. bekendte	24	29%	52%
Af Jødisk familie, venner el. bekendte	6	7%	13%
Af fremmede jøder	3	4%	7%
I alt	46	55%	100%
<i>Tog initiativ til at hjælpe:</i>			
	Antal:	Procent 1	Procent 2
Ved at kontakte andre hjælpere	2	2%	5%
Ved at kontakte jødisk familie, venner el. bekendte	10	12%	26%
Ved at kontakte fremmede jøder	26	31%	68%
I alt	38	45%	100%

Procent 1: procentdel af alle 84 hjælpere.
Procent 2: procentdel af henholdsvis dem der blev spurgt og af dem der selv tog initiativ.

Varese & Yaish fandt, at flest af de adspurgte hjælpere blev spurgt af fremmede jøder. Ser man på mine data, så fremgår det, at 80% af dem, der blev spurgt om hjælp, blev spurgt af andre hjælpere eller ikke-jødisk familie, venner el. bekendte. Heroverfor blev 20% direkte adspurgt af jøder, mens blot 7% blev spurgt af fremmede jøder. Man finder altså ikke samme tendens i Danmark, som i andre tyskbesatte lande. En forklaring kan være, at størstedelen af de danske jøder var godt integrerede i det danske samfund og boede dør om dør med ikke-jøder, som man kunne søge hjælp hos i nødens stund, jf. integrationstesens. Det modsvares dog af, at kun 13% af de adspurgte hjælpere blev kontaktet af jødisk familie, venner el. bekendte. Det skal dog bemærkes, at hele 52% af de adspurgte blev kontaktet af ikke-jødisk familie, venner el. bekendte, som vi ikke ved, hvordan blev involveret i hjælpearbejdet. Det er muligt, at nogle af disse var blevet kontaktet af fremmede jøder. Uanset hvad må man dog huske, at der i oktober 1943 opholdt sig omkring 1.500 jøder i Danmark, som var flygtet til landet de sidste år inden krigen.¹⁰⁷ De udgjorde en betydelig del af de ca. 8.000 jøder i landet, og havde ikke samme netværk som dansk-jødiske familier.

En anden forklaring kan være, at alvoren sent gik op for mange danske jøder. Den trygge tid under samarbejdspolitikken gav en tro på regeringens beskyttelse,

¹⁰⁷ Lidegaard, *Landsmænd*: 22.

og selv da den reelt forsvandt d. 29. august 1943, var pogromer i Danmark blevet en fremmed tanke for mange danske jøder. Det underbygges også af, at Mosaik Troessamfund forholdt sig passivt og manede til besindighed langt ind i september måned.¹⁰⁸ Flere hjælpere beretter således, at jøder mødte dem med mistænksomhed og ikke troede på situationens alvor, da de blev advaret om jødeforfølgelserne.¹⁰⁹ Forklaringen kan altså være, at hjælperne indså alvoren før jøderne, og dermed kom dem i forkøbet ved at tilbyde sin hjælp. Det styrker denne hypotese, at flere danske hjælpere tog initiativ til at hjælpe end udenlandske hjælpere, og at hele 31% af de danske hjælpere kontaktede fremmede jøder.

Det er bemærkelsesværdigt, at hele 80% af de adspurgte blev spurgt af andre hjælpere eller ikke-jøder fra deres omgangskreds. Det giver et indtryk af det danske hjælpearbejdes kollektive karakter. Ser man nærmere på tallene, blev 28% af de adspurgte kontaktet af andre hjælpere. 9 af de 13 hjælpere var enten vand- eller landtransportører (se afsnit 6.2.1 og 6.2.2), dvs. de stod for transporter af flygtninge med båd eller køretøj, hvilket oftest krævede særlig licens. De hjælpere, som kontaktede dem, har derfor formentlig været mellemmand, der manglede transportører til jødiske flygtninge, og som, ifølge Varese & Yaish, agerede tillidsbånd mellem hjælper og offer. Derudover blev 52% af de adspurgte kontaktet af ikke-jødisk familie, venner eller bekendte. Af disse var 9 hjælpere vand- eller landtransportører, og det kan tænkes, at dem, de blev kontaktet af, ligeledes har fungeret som mellemmand eller i hvert fald har haft en tillidsvækkende effekt.

5.3 Hjælpere der selv tog initiativ til at hjælpe

Hvis vi vender opmærksomheden mod dem, der selv tog initiativ til at hjælpe, så viser min underinddeling, at blot 5% kontaktede andre hjælpere, for at komme ind i hjælpearbejdet, mens hele 94% tog direkte kontakt til jødisk familie, venner el. bekendte eller til fremmede jøder.

Ifølge Varese & Yaish, var personlige relationer eller tillidsvækkende mellemmand løsningen på hjælpernes dilemma om, hvorvidt man kunne stole på folk. Det lader i mindre grad til at være tilfældet i Danmark, hvor klart flest tog direkte kontakt til fremmede jøder, hvilket er i modstrid med Varese & Yaish fund af, at flest initiativtagere kontaktede jøder, de kendte.

Følger man Varese & Yaish markedsmodel, så afhang folks interesse for at hjælpe af omkostningerne ved hjælpearbejdet. At så mange danske hjælpere selv tog kontakt til jøder, kan altså forklares med, at de økonomiske og risikomæssige omkostninger blev betragtet som lave. Som jeg skal vende tilbage til i næste kapitel, var det ikke mange hjælpere, der havde større økonomiske tab ved at hjælpe jøder, og som tidligere nævnt har Kreth & Mogensen vist, at risikoen ved hjælpearbejdet i Danmark var relativ lille. Spørgsmålet er imidlertid, om det også var hjælpernes oplevelse, da de stod overfor deres første hjælpeaktion.

Ser man på tidspunktet for hjælpernes første aktion, så angiver 28% af hjælperne, at deres første aktion fandt sted inden jødeaktionen natten til d. 2.

¹⁰⁸ Yahil, *Et demokrati*: 189-197.

¹⁰⁹ Se B-94 og B-129.

oktober 1943, hvilket er mere end halvdelen af de hjælpere, der oplyser herom i beretningerne.¹¹⁰ På dette tidspunkt kan de hverken have kendt til tyskernes begrænsede bevogtningsindsats eller den lave strafudmåling.¹¹¹ Dertil kommer, at yderligere 17% blev involveret mellem d. 2. og 6. oktober, hvor kendskabet til risikoen ved hjælpearbejdet stadig må have været begrænset.¹¹² I det perspektiv tyder det på, at de fleste hjælpere ikke kendte til den reelle risiko forud for deres første aktion.

Ser man på den perciperede risiko, er der imidlertid ingen grund til at tro, at den har været særlig høj på dette tidspunkt. For det første havde der ikke været jødeforfølgelser tidligere i Danmark, og derfor var der ikke erfaringer med hårde straffe for at hjælpe jøder. For det andet kan hjælpearbejdets kollektive karakter have sænket den enkeltes risikoperception, som jeg vil argumentere for i afsnit 9.5. Hvis man kigger nærmere på de 26 hjælpere, der tilbød deres hjælp til fremmede jøder ved deres første hjælpeaktion, springer det i øjnene, at 20 af dem traf beslutningen om at hjælpe sammen med andre, og at 22 var medlem af hjælpegrupper. Der var altså i høj grad tale om kollektive aktioner, hvilket kan have reduceret den enkeltes risikoopfattelse og dermed bidraget til at forklare, hvorfor så mange selv kontaktede jøder for at hjælpe.

5.4 Delkonklusion

I dette kapitel har jeg studeret hjælpernes vej ind i hjælpearbejdet ved at analysere deres første hjælpeaktion. Analysen viste, at der var flere danskere, som blev spurgt om hjælp, end der selv tog initiativ til at hjælpe. Samme tendens fandt Varese & Yaish, endda endnu tydeligere. Derudover fandt jeg, at der kun var få danskere, som blev spurgt om hjælp af fremmede jøder, hvilket jeg angav mulige forklaringer på. Langt de fleste blev spurgt af andre hjælpere eller ikke-jøder i omgangskredsen, som man må formode skabte de nødvendige tillidsbånd mellem ofre og hjælpere. Den anden del af analysen omhandlede dem, der selv tog initiativ til at hjælpe. Flertallet af disse tog selv kontakt til fremmede jøder, hvilket var modstridende med Varese & Yaish fund. Det kan være et udtryk for gode, altruistiske markedsbetingelser, hvor omkostningerne for at hjælpe kun var små. Således viste den videre analyse, at hjælpernes risikoperception meget vel kan have været lav ved deres første hjælpeaktion, bl.a. som følge af hjælpearbejdets kollektive karakter. Samlet set viste analysen, at der var visse forskelle på danske og udenlandske hjælpere vej ind i hjælpearbejdet, hvilket kan forklares med de altruistiske markedsvilkår i Danmark, men at flertallet af hjælpere i begge tilfælde involveredes ved at blive spurgt om hjælp.

¹¹⁰ Se tabel 9 i afsnit 9.3.

¹¹¹ Den første dom over tilfangetagne hjælpere faldt d. 13. december 1943, da 3 hjælpere blev idømt 3 måneders hæfte ved en dansk domstol. På det tidspunkt havde de siddet fængslet siden d. 17. oktober. Se Kreth & Mogensen, *Flugten*: 100f.

¹¹² Se tabel 9 i afsnit 9.3.

6. HJÆLPEARBEJDET

Hjælp til jøder i oktober '43 forbindes normalt med fiskere, der sejlede flygtninge til Sverige. Men hjælpearbejdet bestod af andet og mere end at sejle både over Øresund. I dette kapitel vil jeg først kortlægge de forskellige funktionsled i hjælpearbejdet ved at opstille 8 idealtypiske hjælperkategorier, og derefter undersøge om der var forskel på hjælpertypernes demografiske profiler.

6.1 Teoriafsnit

De konkrete hjælpeopgaver har fået begrænset opmærksomhed i den internationale forskning. Men Oliner & Oliner foretager på baggrund af deres omfattende hjælperundersøgelse en inddeling af hjælpearbejdet internationalt set i fire typer. Hjælperne:

1. Hjælp jøder i forbindelse med rettighedsberøvelse, segregering, isolation eller fængsling.
2. Hjælp jøder med at flygte fra fængsling eller tilbageholdelse.
3. Smuglede jøder ud af landet.
4. Hjælp jøder med at gå under jorden indenfor landets grænser.

Oliner & Oliner påpeger, at nogle hjælpere var specialiseret i én af opgaverne, mens andre var involveret i flere eller dem alle sammen.¹¹³

Derudover finder Fogelman i sin undersøgelse ingen forskel på de former for hjælpeopgaver, som kvinder og mænd var involveret i, undtagen redningen af børn som oftest var en opgave, kvinder tog sig af.¹¹⁴

6.2 Hjælper typer

Hjælpearbejdet i Danmark adskiller sig væsentligt fra hjælpearbejdet i andre lande, pga. det særegne politiske forløb i Danmark. Samarbejdspolitikken havde forhindret jødeforfølgelser, og da først de kom, stod de kun på i et par måneder, hvorefter Danmark blev erklæret jødefrit. Til sammenligning varede jødeforfølgelserne i lande som Holland, Frankrig og Polen hele krigen.

Ser man på hjælp ifm. rettighedsberøvelse, segregering og isolation, jf. første punkt i Oliner & Oliners kategorisering, var der ikke jødelove i Danmark, der nødvendiggjorde hjælp i den henseende. Til gengæld blev der udøvet hjælp til fængslede ifm. hjælpepakkerne, der blev sendt til deporterede jøder i Theresienstadt. Jøder i Danmark blev heller ikke hjulpet til at flygte fra fængsling eller tilbageholdelse, da de tilfangetagne jøder hurtigt blev deporteret ud af landet. Derimod var smugling af jøder ud af landet den primære hjælpeopgave i Danmark, idet flugten til Sverige, som nævnt, reddede 95% af de danske jøder i sikkerhed. Endelig var der kun få tilfælde, hvor jøder blev hjulpet til at gå under jorden, herunder omkring 100 personer der var gift med ikke-jøder, samt mindst 133 gemte

¹¹³ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 50.

¹¹⁴ Fogelman, *Conscience & Courage*: 237-251.

børn, der blev passet af plejefamilier.¹¹⁵ Som det fremgår gjorde det politiske forløb herhjemme, at den hjælp der blev givet til jøder, stort set kun var ifm. udsugning i oktober '43. Således begrænser hjælpearbejdet i Danmark sig stort set til Oliner & Oliners tredje punkt, udsugning af jøder, og det er nuancerne i dette hjælpearbejde, jeg i det følgende vil beskrive.

Via en analyse af hjælpernes beretninger skal hjælpearbejdet i oktober '43 kortlægges. Til at illustrere de forskellige funktionsled i hjælpearbejdet vil jeg inddele hjælperne i idealtypiske hjælpe kategorier ud fra deres hjælpeopgaver. I praksis blev dette gjort ved, at jeg i analysen af beretningerne noterede op til 3 hjælpeaktiviteter pr. hjælper. Således antog jeg, i forlængelse af Oliner & Oliner, at samme hjælper sagtens kunne overlappende flere typer af hjælpearbejde. Hvis en hjælper berettede om flere end 3 former for hjælpearbejde, skulle de 3 primære aktiviteter udvælges.

Resultatet blev 253 noteringer fordelt på 134 hjælpere, hvilket i gennemsnit svarer til lige under 2 forskellige hjælpeaktiviteter pr. person. 52 personer blev noteret for én hjælpeaktivitet, 45 blev noteret for to aktiviteter, mens de resterende 37 noteredes for tre. Flertallet af hjælperne var altså involveret i mere end én form for hjælpeaktivitet. Hjælpeaktiviteterne kunne kategoriseres efter hvilken form for hjælpearbejde, der var tale om, hvilket gjorde det muligt at konstruere 8 hjælper typer: vandtransportører, landtransportører, flygtningeskjulere, mellemænd, pengeindsamlere, fodfolk, plejeforældre og budbringere. Som sagt er der tale om idealtyper, og da en hjælper i gennemsnit udførte godt 2 aktiviteter, vil de fleste hjælpere figurere under flere forskellige hjælper typer. Det er således en væsentlig pointe, at hjælper typerne skal forstås som gensidigt overlappende størrelser. I det følgende vil hver enkelt hjælper type blive defineret og hjælpearbejdet uddybet.

6.2.1 Vandtransportører

Vandtransportører dækker over de hjælpere, der var med til at sejle jøder over Øresund til Sverige. Det kan både være skipperne eller ledsagere, der bistod og assisterede under sejladsene. I undersøgelsen fandt jeg 30 vandtransportører.

Der er 21 af vandtransportørerne, som selv var skippere, og langt de fleste var fiskere af profession. Deres arbejde begyndte først, når flygtningene ankom til kystbyerne. Det kunne ske ved, at flygtningene selv fandt ud til kystbyerne, og tog kontakt til lokale skippere. Fisker E. Frederiksen fra Gilleleje fortæller, hvordan en jødisk dame, som havde været feriegæst i byen over sommeren pludselig stod på hans dørtærskel og bad om hjælp.¹¹⁶ Men i langt størstedelen af tilfældene blev kontakten til flygtningene formidlet gennem andre hjælpere, som det f.eks. var tilfældet for fisker G. S. Madsen, der sammen med sine to brødre blev tilbudt at sejle med jøder af Stubbekøbings havnefoged.¹¹⁷

¹¹⁵ Se Bak, *Ikke noget at tale om*: 30; 43-63.

¹¹⁶ B-33.

¹¹⁷ B-80.

Det er kendt fra litteraturen, at fiskerne ofte tog sig betalt for at sejle. 10 af de 21 skippere oplyser i beretningerne, at de fik penge for at hjælpe, hvilket bekræfter dette billede.¹¹⁸ I og med at pengespørgsmålet blev stærkt kritiseret i 1990'erne, kunne man forvente, at hjælpere, der afgav beretning på denne tid, var mindre tilbøjelige til at oplyse, at de modtog betaling, og der er da heller ingen af de 10 personer, hvis beretninger er fra 1990'erne. Hvad angår de resterende 11 skippere, så er det muligt, at de modtog betaling uden at oplyse det i beretningerne, fordi det måske ville sætte dem i et dårligere lys.¹¹⁹ Således er 2 af de 11 beretninger fra 1990'erne, og måske kan kritikken af pengespørgsmålet have bevirket, at de undlod at omtale denne del, hvilket dog ikke kan verificeres her.

Foruden skipperne var der 9 vandtransportører, hvoraf de 7 var ledsagere.¹²⁰ Det var kendetegnende for ledsagerne, at de også deltog i andre dele af hjælpearbejdet, og vandtransport var derfor ikke deres primære indsatsområde. Eksempelvis var J. Nyskov Lyngbygruppens repræsentant i Humlebæk, hvor han koordinerede transporter ml. flygtninge og fiskerne og hjalp til ved udskibningerne, men ved en enkelt lejlighed deltog han altså også som ledsager på en transport.¹²¹ Af ledsagerne er det kun G. Zimling, der oplyser, at han modtog penge for de sejlads han foretog med sin nabo fra Saltholm. Beretningen er bragt i Hjortsøsbog, hvilket kan være af betydning for dens tendens.¹²² Det er således svært at vurdere ud fra beretningerne, i hvor høj grad ledsagere også fik andel i skippers indkomst.

De sidste to vandtransportører var bogbinder E. Kiær, der sammen med sine medhjælpere i Syklubben købte en båd, som han fra Sverige sejlede til den nordsjællandske kyst og samlede jøder op, samt F. E. Strube, der roede jøder over i en stjålet robåd.¹²³

6.2.2 Landtransportører

Landtransportører fragtede jødiske flygtninge over land enten med bil eller tog, og hjælpertypen indeholder både chauffører og ledsagende hjælpere. Af undersøgelsens hjælpere var 20 involveret i landtransportsopgaver.

I oktober '43 var det kun tilladt at køre bil ifm. erhverv, hvorfor det udelukkende var vognmænd, ambulancechauffører, politimænd, læger og lign., der kunne fungere som chauffører. 9 af landtransportørerne havde disse professioner og benyttede deres erhvervskøretøjer, såsom ambulancechauffør J. P. Knudsen, der blev taget ud af sin normale tjeneste og fragtede flygtninge hele oktober måned, eller politimand H. Friis-Jensen, der kørte med jøder i arbejdstiden.¹²⁴ For vognmændene forholdt det sig anderledes, idet de blev bestilt af hjælpegrupperne og transportererede flygtningene som almindelige kunder. Dermed fik de også

¹¹⁸ B-4, -5, -16, -31, -33, -80, -96, -98, -101, -123.

¹¹⁹ B-25, -54, -62, -68, -81, -85, -97, -102, -121, -125, -134.

¹²⁰ B-26, -42, -82, -90, -91, -122, -33.

¹²¹ B-90.

¹²² B-133.

¹²³ B-59, -120.

¹²⁴ B-63, -34. De resterende syv: B-6, -36, -53, -57, -58, -86, -87.

betaling for køreturene, og ruteprisen blev som regel tilføjet et ekstra tillæg for chaufførens samarbejdsvilje. Således forklarer flere hjælpere, at man havde lister med vognmænd, som man havde tillid til.¹²⁵ Chaufførernes tillæg var ikke nær samme størrelsesorden som overfartspriserne, og de har næppe tjent store summer som nogle af fiskerne, men da chaufførerne kørte ofte, har de formentlig haft en fin indkomst i denne tid.

Den resterende del af landtransportørerne kan bedst betegnes som ledsagere.¹²⁶ Det var hjælpere, der kørte med flygtningene enten i bil eller tog, og sørgede for at de derfra blev hjulpet videre. Mange af disse var studerende fra København. Stud.polit. G. Dyrberg har forklaret, at han fik stukket penge i hånden af Akademisk Skytteforening i København og fik til opgave at skaffe en taxa og køre til Køge, hvor nogle flygtninge skulle samles op.¹²⁷ Andre gange foregik transporterne i tog, som da de to brødre og jurastuderende H. og R. Møller fra Studenternes Efterretningstjeneste fik til opgave at ledsage et stort parti jøder fra København til Gilleleje.¹²⁸ Ifølge beretningerne, fik ledsagerne ikke penge for deres indsats, og de var til tider også involveret i andre dele af hjælpearbejdet.

6.2.3 Flygtningeskjulere

Som navnet antyder, var flygtningeskjulere en type af hjælpere, der skjulte flygtninge i forbindelse med jødeforfølgelserne. For nogle jøder varede det flere dage, fra de forlod deres hjem, til de fandt en overfart til Sverige, og i den periode var det nødvendigt at skjule sig. Det kunne være hos folk, de kendte, men det var lige så ofte hos fremmede. At der var behov for mange flygtningeskjulere afspejler sig i, at 64 af hjælperne tilfalder denne kategori.

Hjelperne kan kategoriseres efter skjulested, idet nogle skjulte jøder i deres eget hjem, andre på deres arbejdsplads, nogle hos venner eller familie og andre igen på for dem fremmede steder. Der er 36 hjælpere, som skjulte jøder i deres eget hjem, hvilket udgør den klart største del af flygtningeskjulerne.¹²⁹ Til denne gruppe medregnes dem, hvis arbejdsplads enten var i hjemmet eller i samme bygning, samt dem der også skjulte jøder andre steder udover i privaten. Blandt de første kan nævnes J. Gersfelt, hvis lægepraksis lå i privaten i Snekkersten, og blandt de sidste hører H. Skjær, der indledningsvis skjulte jøder i sit hus i Snekkersten, men senere kom til Gilleleje, hvor han skjulte jøder hos slagter Olsen.¹³⁰ Man kan overveje, om dem der skjulte jøder i hjemmet løb en større risiko end dem, der hjalp andre steder, fordi hjælpen som regel involverede resten af husstanden, som dermed også blev udsat. Omvendt var der måske større chance for at undslippe tyskernes opmærksomhed, hvis man ikke blev set med jøder i det offentlige rum.

¹²⁵ Se f.eks. B-9.

¹²⁶ B-27, -32, -41, -46, -47, -61, -76, -83, -84, -92, -94.

¹²⁷ B-27.

¹²⁸ B-83, -84.

¹²⁹ B-1, -2, -9, -13, -15, -23, -28, -29, -32, -36, -37, -38, -47, -49, -51, -53, -57, -58, -70, -78, -87, -88, -92, -95, -99, -101, -103, -104, -105, -110, -111, -116, -117, -118, -126, -127.

¹³⁰ B-36, -117.

6 af hjælpere udnyttede deres arbejdsplads som skjulested for jøder, som eksempelvis præst F. Bredahl Petersen, der brugte sin kirke, eller M. Staffeldt der indrettede baglokalet i sin boghandel som skjulested.¹³¹ Københavns hospitaler fungerede også som skjulesteder, hvilket hurtigt involverede personalets ansatte, som det var tilfældet med S. Jansen på Bispebjerg hospital.¹³² For disse hjælpere blev hjælpearbejdet integreret i det daglige arbejde.

Derudover skjulte 7 hjælpere jøder hos venner eller familie.¹³³ En af dem var K. Lindemann, der sammen med venen Knud Wold etablerede en flugtrute fra Gilleleje, hvor de skjulte jøder i Knuds sommerhus.¹³⁴

De resterende 15 hjælpere skjulte jøder fremmede steder.¹³⁵ Nogle tog som J. Fischer ud til kystbyer for at bidrage til hjælpearbejdet og hjalp i den forbindelse med at skjule flygtninge hos fremmede folk, andre blev tilbudt at benytte fremmede steder som skjulested, såsom Syklubben i Helsingør der allierede sig med Hotel Øresund, som stillede værelser til rådighed, og andre igen tog fremmede skjulesteder i brug uden at spørge, som det var tilfældet med H. Sinding og mandskabet på kutteren Gerda III, der benyttede et pakhus på Christianshavn som skjulested.¹³⁶

6.2.4 Mellemmænd

En væsentlig del af hjælpearbejdet i oktober '43 gik ud på at koordinere aftaler mellem jøder og transportører, så flygtningene kunne sikres overfart til Sverige. Hjælpere med denne funktion kendes fra litteraturen som mellemmænd, og selvom betegnelsen indeholder en kønsladning, fastholdes den her i mangel af bedre. I datamaterialet blev der fundet 51 mellemmænd.¹³⁷

Der var forskellige typer af mellemmænd, om end skellene mellem dem ikke var så skarpe, at de retfærdiggør en kategorial opdeling. Nogle mellemmænd udvekslede fortrinsvis flygtninge med andre hjælpegrupper, som det var tilfældet med journalist B. Outze, der fortæller, at hans arbejdsplads på Nationaltidende var omdannet til en byttecentral i oktober '43. Han havde et veludviklet netværk, som han brugte til at udveksle flygtninge mellem hjælpegrupperne, hvis nogen havde en transport, men manglede flygtninge eller omvendt.¹³⁸ I andre tilfælde forestod hjælpegruppernes ledere selv udvekslinger af flygtninge med andre hjælpegrupper, hvilket eksempelvis er beskrevet hos Aa. Bertelsen, der var leder af Lyngbygruppen.¹³⁹

¹³¹ B-14, -119. De resterende fire: -48, -67, -73, -79.

¹³² B-48.

¹³³ B-39, -65, -69, -74, -76, -77a, -114.

¹³⁴ B-76.

¹³⁵ B-8, -17, -30, -44, -55, -59, -60, -61, -72, -75, -94, -108b, -113, -115, -121.

¹³⁶ B-30, -108, -115.

¹³⁷ B-1, -2, -3, -7, -9, -11, -13, -14, -15, -17, -18, -21, -23, -26, -28, -32, -36, -40, -50, -51, -56, -57, -59, -65, -66, -67, -73, -74, -75, -77, -78, -79, -83, -84, -88, -90, -91, -93, -103, -108, -110, -113, -116, -117, -119, -122, -127, -128, -130, -131, -132.

¹³⁸ B-93.

¹³⁹ B-9.

Det var som regel også lederne, der arrangerede, hvor hjælpegruppens transporter skulle afgå fra og som traf aftaler med lokale folk, man kunne indgå samarbejde med. På et mere lavpraktisk plan havde hjælpegrupperne imidlertid brug for folk, der kunne modtage flygtningene ved udsknibningsstederne og lukke de endelige aftaler med vandtransportørerne. Denne type mellemmand kunne enten være gruppernes egne udsendinge eller lokale folk, der påtog sig opgaven. E. Lund var et eksempel på det første, når hun forhandlede med fiskerne i Nordhavn på vegne af Kieler-gruppen, mens N.P.E. Jensen var et eksempel på det andet, da han agerede bindeled mellem Lægeorganisationen og fiskerne i Stubbekøbing.¹⁴⁰

Endelig var der den type mellemmand, der handlede på egen hånd uden at være en del af en større gruppe. Her kan E. Ziegler nævnes, idet hun selv kontaktede en fisker, med hvem hun arrangerede transporter for jødiske venner og bekendte.¹⁴¹ Disse egenrådige mellemmand havde ofte personlige relationer til jøder, hvilket drev dem ind i hjælpearbejdet.¹⁴² Der var også svindlere blandt mellemmandene, hvilket bl.a. fremgår af J. Gersfelts beretning, men samlet betragtet kan der ikke være tvivl om, at langt de fleste mellemmand var retskafne.¹⁴³

6.2.5 Pengeindsamlere

Det er velkendt, at overfarterne ikke var gratis, og hvis ikke jøderne selv kunne betale, eller andre jøder betalte for dem, stod hjælpegrupperne selv for at skaffe finansieringen. Denne udfordring var særlig udtalt i anden uge af oktober 1943, hvor hjælpen blev organiseret, og det fortrinsvis var de fattige jøder, der var tilbage. I visse tilfælde betalte hjælperne af egen lomme, men oftest forsøgte hjælpegrupperne at indsamle penge hos privatpersoner, virksomheder eller foreninger. Hjælpere der udførte denne funktion kaldes for pengeindsamlere, og dem er der 12 af i datamaterialet.

Man kan skelne mellem de hjælpere, der skrabede bidrag sammen fra venner og bekendte i deres omgangskreds, og dem der gik efter store donationer fra kapitalstærke bidragsydere. Til den første gruppe kan nævnes I. Rohde, der i starten af sit hjælpearbejde cyklede rundt og indsamlede penge i København.¹⁴⁴ Til den anden gruppe hører folk, der varetog denne opgave for en hjælpegruppe. E. Kieler beretter f.eks., at hun sammen med vennen K. Rønholt tog rundt på danske godser, og samlede penge ind til Kieler-gruppens transporter.¹⁴⁵

Beretningerne viser, at pengene kom mange steder fra. Lægeorganisationen modtog store tilskud fra Lægeforeningen, der, ifølge P.G.E. Hartmann, modtog pengesedler direkte fra Nationalbanken (det står dog ubekræftet).¹⁴⁶ Endvidere beretter Aa. Bertelsen, at han var til møde hos departementschef Dige i

¹⁴⁰ B-77, -51.

¹⁴¹ B-132.

¹⁴² Se også B-32, -65.

¹⁴³ B-36a.

¹⁴⁴ B-107. De resterende tre: B-14, -44, -128.

¹⁴⁵ B-55. De resterende syv: B-9, -28b/c, -29, -42, -43, -79, -105.

¹⁴⁶ Se B-79, -28c & -40.

finansministeriet. Dige kunne ikke direkte give penge fra statskassen, men han lovede at tilføre støtte midler ad anden vej, og Bertelsen blev ikke skuffet. Derudover lånte Bertelsen penge af tømmerhandler Fog, ligesom at fhv. statsminister Wilhelm Buhl kom med bidrag.¹⁴⁷ Som det ses, blev der indsamlet penge mange steder fra, og da først hjælpegrupperne fik kontakt til hinanden, begyndte pengene også at cirkulere mellem grupperne (se afsnit 8.3).

Hvis man kan stole på hjælpernes oplysninger om de beløb, der blev indsamlet, så modtog hjælpegrupperne samlet set flere millioner kroner fra donorer. Det er muligt at nogle af opgivelserne er overdrevne, og det kan ikke afgøres, hvor mange af pengene, der reelt blev omsat til flygtningehjælp, men hvis der er nogenlunde hold i tallene, lader det til, at der var penge nok til overfarterne. Det kan bidrage til at forklare, at ingen flygtninge blev ladet tilbage, selvom de ikke selv havde råd til at betale.

6.2.6 Fodfolk

En ofte overset type af hjælpere var dem, der udførte mindre praktiske opgaver i hjælpearbejdet. Det drejer sig om kurerer, vagter, guider mm., hvilket jeg med en samlebetegnelse har kaldt for fodfolk, fordi de ofte var menige medlemmer af en hjælpegruppe uden at have særlige beføjelser. Det skal dog ikke tage noget fra deres funktioner, som ofte var vigtige, for at hjælpearbejdet kunne glide. Jeg fandt 54 hjælpere, som udførte fodfolksopgaver, hvilket afspejler, at der er tale om en bred samlebetegnelse for flere funktioner.¹⁴⁸

Fodfolkene udførte forskellige opgaver, men da samme hjælper til tider bestred flere af disse funktioner, vil jeg ikke foretage en kategorial inddeling af fodfolkene. De fleste fodfolks opgaver bestod i at assisterede i forbindelse med overfarter. De hverken deltog i sejladsene (som vandtransportørerne) eller indgik aftaler mellem fiskere og jøder (som mellemændene), men de hjalp til på anden vis. C. Petersen stod for at ro jøder ud til en bådtransport fra Smidstrup strand, J. Fischer havde til opgave at indkræve penge fra flygtninge inden en transport i Gilleleje, mens P. Brygger Olsen var med til at bære sovende børn over i en fiskekutter i Dragør havn.¹⁴⁹

Andre fodfolk udførte opgaver lidt tilbagetrukket fra selve udskibningsstedet. Det kunne være at guide jøder fra et skjulested til et andet, som var P. Munch-Nielsens funktion i Snekkersten, eller som vagtpost med ansvar for at slå alarm, hvis tyskerne nærmede sig, hvilket var J. J. Christensens opgave i Magleby skov ved Køge.¹⁵⁰

Der var også fodfolk, der slet ikke var i kontakt med flygtningene i denne del af hjælpearbejdet. Politibetjent H. Boiehøj fra Mosede udstedte et falsk sejlpas til en fisker, O. Hansen forfalskede legitimationskort fra sin arbejdsplads på Fredensborg

¹⁴⁷ B-9.

¹⁴⁸ B-1, -5, -7, -8, -11, -12, -15, -18, -19, -20, -23, -24, -26, -30, -34, -38, -39, -40, -44, -46, -52, -55, -56, -60, -61, -64, -65, -69, -72, -73a, -75, -77, -78, -82, -86, -89, -90, -93, -95, -96, -99, -103, -107, -108b, -109, -110, -112, -114, -116, -120, -124, -129, -130, -132.

¹⁴⁹ B-96, -30, -15.

¹⁵⁰ B-82, -19.

kommunekontor og J. Larsen fungerede som kurér mellem hjælpere i Køge og København.¹⁵¹ Man kan indvende, at disse funktioner måske ikke var lige så risikofyldte som eksempelvis vandtransportørernes, men de er ikke desto mindre uomgængelige, hvis man vil forklare redningsaktionens succes.

6.2.7 Plejeforældre

Nyere dansk forskning har dokumenteret, at mindst 133 jødiske børn blev efterladt hos plejefamilier i Danmark i oktober '43, mens deres forældre selv flygtede til Sverige.¹⁵² Fænomenet er blevet døbt *de gemte børn*, og selvom hjælperne i plejefamilierne ikke nødvendigvis kun bestod af et forældrepar, så har jeg valgt at kalde denne hjælpertype plejeforældre. Hjælpere med denne funktion var der 2 af i undersøgelsen.

Begge hjælpere var involveret omkring det samme jødiske barn. Sygeplejerske N. B. Larsen beretter om mødet med den 2-årige jødiske dreng Robert, der var indlagt på Blegdamshospitalet, hvor hun arbejdede. Roberts forældre var flygtet til Sverige, og Larsen tilbød, at drengen kunne komme i pleje hos hendes forældre i Råby på Stevns. Hendes far J. Petersen er den anden plejeforælder i undersøgelsen, og han beretter om, hvordan Robert boede på familiens gård, til krigen var forbi. Larsen kom jævnligt i huset og var en del af plejefamilien.¹⁵³

Plejeforældrenes arbejde var et andet end flygtningeskjulernes, fordi børnene ikke blev skjult, men blev en del af dagligdagen som adoptivbørn. Derudover varede hjælpearbejdet meget længere, da det ofte strakte sig til besættelsens afslutning.

6.2.8 Budbringere

Budbringere havde til opgave at finde frem til jøder for at advare dem eller tilbyde dem hjælp. Der blev fundet 12 budbringere i undersøgelsen, men det er mit gæt, at langt flere hjælpere udførte denne type hjælpearbejde, selvom de ikke skriver om det i beretningerne.¹⁵⁴ Således må man antage, at de fleste hjælpere med relation til jøder forsøgte at advare dem, da de selv fik nys om jødeforfølgelserne, men måske er det ikke kommet med i beretningerne, som ofte fokuserer på andre dele af hjælpearbejdet.

Især i dagene lige op til jødeaktionen var der en stor opgave i at få advaret jøderne om tyskernes hensigt. Ho. Rasmussen var en af dem, der cyklede rundt i Københavns gader og ringede på dørene hos jøder i sin omgangskreds.¹⁵⁵ Ofte påtog denne type budbringere sig andre hjælpeopgaver efterfølgende, såsom præsten He. Rasmussen, der både agerede budbringer, flygtningeskjuler og pengeindsamler i oktoberdagene.¹⁵⁶ Andre budbringere forsøgte at finde frem til jøder, der havde gemt sig for at tilbyde dem hjælp. Det var særligt medlemmer af hjælpegrupperne, der blev sendt ud for at opspore flygtninge, man kunne hjælpe.

¹⁵¹ B-11, -39, -69.

¹⁵² Se Bak, *Ikke noget at tale om*: 43-63 og Nilsson, *De gemte børn*.

¹⁵³ B-71, -100.

¹⁵⁴ B-22, -63, -74, -76, -94, -105, -106, -107, -113a, -118, -119, -128.

¹⁵⁵ B-106.

¹⁵⁶ B-105.

O. Secher var en af de mange studenter, som gennemsøgte skovene udenfor København efter jøder, der havde gemt sig.¹⁵⁷ Endelig var hjælperen D. Sompolinsky selv jøde, hvilket gav ham en fordel som budbringer, idet han havde et stort jødisk netværk, samtidig med at hans jødiske baggrund indgød tillid hos jøderne.¹⁵⁸

6.3 Hjælper typernes demografiske profiler

I dette afsnit opgøres hjælper typernes demografiske sammensætning for at undersøge, om der var forskel på, hvem der udførte de forskellige former for hjælpearbejde.

I tabel 5 ses hjælpernes fordeling efter de 8 hjælper typer, samt disse gruppers gennemsnitsalder og kønsfordeling.¹⁵⁹ I og med at det er meningsløst at lave statistik på 2 analyseenheder frafalder plejeforældrene i denne del af analysen.

Tabel 5: Hjælper typernes antal, alder og kønsfordeling

Hjælper typer	Antal	Gennemsnitsalder (år)	Andel mænd (%)	Andel kvinder (%)
Vandtransportører	30	29	100%	0%
Landtransportører	20	29	90%	10%
Flygtningeskjulere	64	34	78%	22%
Mellemmænd	51	34	91%	9%
Pengeindsamlere	12	36	75%	25%
Fodfolk	54	28	85%	15%
Plejeforældre	2	-	-	-
Budbringere	12	28	92%	8%
Andet	8	-	-	-

Gennemsnitsalderen på flygtningeskjulere, mellemmænd og pengeindsamlere ligger lidt højere end hjælpernes samlede gennemsnit, mens resten ligger lidt lavere. Særligt mellemmænd og pengeindsamlere havde opgaver, hvor autoritet var en fordel, hvilket ofte hænger sammen med højere alder. Omvendt var fodfolkene de yngste, hvilket ikke er overraskende, da de ikke havde særlige beføjelser. Alt i alt ligger ingen af hjælper typerne dog langt fra det samlede aldersgennemsnit på 31 år, hvilket indikerer, at alder ikke var særligt determinerende for, hvordan man hjalp.

Ser man på kønsfordelingen, så var der flest kvinder blandt flygtningeskjulere og pengeindsamlere, der begge ligger over datamaterialets samlede kønsfordeling på 15% kvinder. Det første kan forklares med, at mange skjulte jøder privat, hvor kvinderne i huset har haft en vigtig funktion, mens det andet måske skyldes, at kvindelig charme kunne bruges til at lokke penge ud af folk. Til gengæld var der forventeligt nok ingen kvinder blandt vandtransportørerne. Selvom datamaterialet formentlig ikke er helt repræsentativt på dette punkt (se ovenfor), så antyder

¹⁵⁷ B-113a.

¹⁵⁸ B-118.

¹⁵⁹ Bemærk, at 8 hjælpere har oplyst om hjælpearbejde, der ikke passer under de andre kategorier, og derfor er noteret under *andet*.

tallene, at der var kønsforskelle ift. hjælpeopgaverne i Danmark, hvilket står i modsætning til Fogelmans betragtning internationalt set.

Tabel 6: Hjælpere fordelt efter hjælpertype og socialgruppe (i %)

	Soc.grup. 1	Soc.grup. 2	Soc.grup. 3	Soc.grup. 4	Soc.grup. 5	Under uddannelse	Ukendt	I alt
Vandtransportører	3	0	13	77	0	7	0	100
Landtransportører	5	5	10	20	25	30	5	100
Flygtningeskjulere	25	14	13	17	9	16	6	100
Mellemmænd	31	15	19	8	2	19	6	100
Pengeindsamlere	67	8	0	8	0	8	8	100
Fodfolk	9	13	17	11	6	31	13	100
Plejeforældre	-	-	-	-	-	-	-	-
Budbringere	17	17	17	8	0	17	25	100

Vender vi os mod hjælpertypernes sociale fordeling (tabel 6), så er det mest iøjnefaldende, at et markant flertal af vandtransportørerne tilhørte socialgruppe 4, hvilket naturligvis skyldes de mange fiskere og skippere i gruppen. Dernæst tilhørte et klart flertal af pengeindsamlere socialgruppe 1, ligesom at mellem mændene overvejende var en del af de øverste socialgrupper. Det bemærkes også, at de største andele af landtransportørerne og fodfolkene var under uddannelse.

Som opsummering kan det altså konstateres, at transportørerne og fodfolkene typisk var lidt yngre, under uddannelse eller fra socialgruppe 4 og 5. Det samme gjaldt budbringerne, der dog havde en mere blandet social baggrund. Derimod var flygtningeskjulere, mellem mænd og pengeindsamlere overvejende lidt ældre og fra samfundets øvre lag, ligesom at det var blandt disse hjælpertyper, at flest kvinder var aktive. Der er således nogle tendenser i hjælpertypernes demografiske profiler, der antyder, at folks baggrund havde en vis betydning for, hvordan de hjalp.

6.4 Delkonklusion

Jødespørgsmålets særlige forløb i Danmark gjorde, at det danske hjælpearbejde kom til at adskille sig noget fra det, man så i andre lande. Stort set alt arbejdet herhjemme havde til formål at smugle jøder ud af landet, hvilket blot var en af de fire opgavetyper, som kendes fra udlandet. På trods af det er nuancerne i det danske hjælpearbejde ikke tidligere blevet kortlagt. På baggrund af min beretningsanalyse lod det sig gøre at udforme 8 idealtypiske hjælperkategorier ud fra forskellige funktioner og opgaver i hjælpearbejdet. Disse hjælpertyper var vandtransportører, landtransportører, flygtningeskjulere, mellem mænd, pengeindsamlere, fodfolk, plejeforældre og budbringere. Resultatet af analysen viser, at der var mange forskellige muligheder for at hjælpe og dermed behov for flere typer af hjælpere. Det forhold, at man havde mulighed for at hjælpe, kan bidrage til at forklare, hvorfor så mange danskere tog del i hjælpearbejdet. For at belyse dette yderligere undersøgte jeg hjælpertypernes demografiske profiler ud

fra alder, køn og sociale baggrund, og her fandt jeg flere tegn på, at hjælpernes baggrund muligvis har haft betydning for, hvilke hjælpeopgaver de udførte. Det leder mig til den konklusion, at hjælpere også hjalp, fordi de havde mulighed for at bidrage med bestemte typer hjælpearbejde.

7. HJÆLPERNES MOTIVER

Som nævnt i specialets indledning har der aldrig været udført et studie af danske hjælpere motiver, om end et sådant ofte har været efterspurgt af forskere på området. I dette kapitel vil jeg, inspireret af international forskning, undersøge danske hjælpere motiver via en analyse af deres beretninger.

7.1 Teoriafsnit

Ud fra en rationel handlingsteoretisk betragtning virker omkostningerne ved at hjælpe langt større end fordelene, hvilket modsiger, at man skulle vælge at hjælpe. Opp mener dog, at en bred version af RAT kan forklare hjælpernes handlinger, fordi de havde forskellige sociale-, materielle- og fællesskabsincitamentet til at hjælpe, som oversteg deres perciperede omkostninger. Personer med sociale motiver følte sig, ifølge Opp, forpligtet ift. deres omgangskreds til at hjælpe jøder, idet omgangskredsen bakkede op om hjælpearbejdet. En sådan forpligtelsesfølelse var således tæt forbundet med positiv social anerkendelse. Andre hjælpere var motiverede af økonomiske gevinster, bl.a. ved at få erstatninger for deres indsats efter krigen, mens særligt modstandsfolk var motiverede af antinazisme og af at handle i fællesskabets interesse.¹⁶⁰

Fogelman undersøger ligeledes hjælpernes motiver, og hun inddeler på den baggrund hjælperne i fem typer:¹⁶¹

- *De moralsk motiverede*, der af ideologiske, religiøse eller emotionelle årsager indgik i hjælpearbejdet (udgjorde 32%).
- *Judeofile*, der havde jødisk familie eller venner, eller havde et særligt forhold til jødedommen, der motiverede dem til at hjælpe (udgjorde 28%).
- *De omsorgsfulde professionelle*, der blev draget ind i hjælpearbejdet gennem deres beskæftigelse (udgjorde 5%).
- *Netværkshjælpere*, som blev engageret i hjælpearbejdet gennem modstandsbevægelsen, og dermed en generel lede mod det nazistiske regime (udgjorde 22%).
- *Børnehjælpere*, der hjalp for at indynde sig hos hjælpende forældre, eller fordi de selv var drevet af længslen efter eventyr (udgjorde 12%).

Fogelman understreger, at det ikke var alle hendes interviewpersoner, som kunne placeres inden for de fem kategorier, ligesom at hjælperne ofte overlappede flere af kategorierne.¹⁶² Desuden fremhæver hun Danmark som et eksempel på netværkshjælpere, hvilket Bak har kritiseret for at være en stereotyp og overfladisk analyse. Bak mener, at man bør skelne mellem netværkshjælpere, som var

¹⁶⁰ Opp, "Rational Actor Theory": 227-234.

¹⁶¹ Fogelman, *Conscience & Courage*: 159. Om de 5 motiva-kategorier, se kap. 8-12.

¹⁶² Samme: 159.

antinazistisk indstillede modstandsfolk, og dem der var tiltrukket af netværksstrukturens mulighed for solidaritets- og tryghedsfølelse, om end hun ikke ser netværket som den initierede motivation for sidstnævnte gruppe.¹⁶³

7.2 Motiverne

Hvordan undersøger man hjælpernes motiver, når man ikke kan spørge hjælperne, men må forlade sig på oplysninger i deres beretninger? Det stod mig tidligt klart, at kun få hjælpere gav eksplicite oplysninger om deres motiver for at hjælpe, og at det derfor var nødvendigt at inkludere implicitte motiver, dvs. motiver som kunne fortolkes ud fra beretningerne. På den ene side risikerede dette metodiske valg at hæmme undersøgelsens validitet ift. fejl- eller overfortolkninger, men det var et nødvendigt greb, hvis man i en undersøgelse baseret på beretninger skulle udlede noget om hjælpernes motiver. Ifølge Fogelmans studie, havde hjælpere ofte mere end et motiv, dvs. de havde flere sideløbende motiver. Det antog jeg også gjorde sig gældende for danske hjælpere, hvorfor jeg i min undersøgelse lod notere op til 3 motiver for hver hjælper. Hvis en hjælper kunne tilskrives mere end 3 motiver bedømt på beretningsanalysen, blev de 3 mest fremtrædende motiver udvalgt.¹⁶⁴

Ud af de 134 hjælpere i undersøgelsen var der 25, hvis beretninger var uden tegn på motiver. Blandt de resterende 109 hjælpere, som jeg i det følgende vil omtale som *motivhjælpere*, blev der registreret 177 motiver, hvilket i gennemsnit svarer til 1,6 motiv pr. hjælper. Det bekræfter, at der ofte var tale om sideløbende motiver, hvilket jeg vil uddybe nedenfor. De 177 registreringer fordeler sig på 7 motivkategorier, som kan inddeles i 3 typer motiver: politiske, sociale og egoistiske, hvilket ses i tabel 7. Det fremgår heraf, at 81% af hjælperne havde politiske motiver, 60% havde sociale motiver, og 20% havde egoistiske motiver. Derudover var der 6 registrerede motiver, der ikke kunne kategoriseres, og derfor blev rubriceret under *andre*.¹⁶⁵

¹⁶³ Bak, *Jødeaktionen*: 135.

¹⁶⁴ Dette var kun tilfældet for 2 hjælpere.

¹⁶⁵ B-13 betegner sin indsats som spontan, B-29a ville gøre noget godt i sit liv, B-45 handlede for at beskytte kystpolitiet, B-111 så det som sin pligt at hjælpe og B-113a samt B-130 fortæller, at de ikke følte andet valg end at hjælpe.

Tabel 7: Motivernes fordeling

	Antal	Procent
<i>Politiske motiver</i>	88	81%
Modstand	63	58%
Demokrati & humanisme	25	23%
<i>Sociale motiver</i>	65	60%
Medmenneskelighed	18	17%
Filosemitisme	21	19%
Social forpligtelse	24	22%
<i>Egoistiske motiver</i>	22	20%
Spænding	11	10%
Økonomisk fortjeneste	11	10%
<i>Andre</i>	6	6%

7.2.1 Politiske motiver

En hjælper var politisk motiveret, hvis vedkommende hjalp for at forsvare sine politiske værdier. Som det fremgår af tabel 7, kunne der lokaliseres politiske motiver hos 81% af motivhjelperne, hvilket gør denne motivtype til den mest udbredte. Det bidrager til at underbygge konsensusopfattelserne i forskningslitteraturen, som indeholder hypoteser om politiske motiver.

Man kan imidlertid skelne mellem to typer af politiske motiver: *modstand* og *demokrati & humanisme*. Modstandsmotivet ligger i forlængelse af *modstandstesens*, og viser sig ved, at hjælperne var drevet af antinazisme og modstandstrang. Demokrati- og humanismemotivet dækker over, at man hjalp som et forsvar af demokratiske & humanistiske værdier, såsom ligestilling, religionsfrihed og menneskerettigheder, herunder også forsvaret af landets borgere, dvs. jødiske landsmænd. Motivet er således en blanding af *demokrati- & humanismetesen* og *integrationstesens*, der som tidligere nævnt er tæt forenelige.¹⁶⁶ De to motiver er ligeledes tæt forbundne, og man kan rimeligvis indvende, at tyskerlede og modstandstrang implicit indeholder et demokratiforsvar. Når jeg alligevel vælger at holde dem delvist adskilt, så skyldes det, at der er en nuanceforskel på de to motiver, idet modstandsmotivet er konfrontatorisk ift. nazisterne, mens demokrati- & humanismemotivet viser sig i et forsvar af jødernes rettigheder.

Modstand er det motiv, som klart flest af de danske hjælpere udtrykker i beretningerne, svarende til 58%.¹⁶⁷ Til sammenligning fandt Fogelman 22% netværkshjælperne i sin undersøgelse, hvilket indikerer, at modstandsmotivet var

¹⁶⁶ Se afsnit 3.1.

¹⁶⁷ B-1, -2, -9, -13, -14, -15, -16, -17, -18, -19, -21, -22, -24, -26, -27, -30, -34, -36a, -37, -39, -40, -42, -43, -46, -47, -56, -57b, -59, -60, -65, -67a, -69, -72, -73b, -74, -75, -76, -77, -82, -83, -84, -86, -88, -90, -93, -94, -95, -97, -99, -108, -110, -111, -114, -115, -116, -119, -122, -127, -129, -130, -131, -132, -134.

mere udbredt i Danmark end i Europa generelt. Modstandsmotivet kommer til udtryk på forskellig vis i beretningerne. Nogle beskriver, som P. Ilsøe, antinazisme som den direkte årsag til, at de gik ind i hjælpearbejdet:

*"Det totalt sindssyge i at noget sådant absolut ikke urisikabelt var nødvendigt stod lysende klart for en. Nazismens galmandsfilosofi kunne ikke i et glimt være illustreret klarere."*¹⁶⁸

For ham blev jødeforfølgelserne en vej ind i modstandsbevægelsen, som han skriver: *"endelig kunne man gøre nytte"*.¹⁶⁹ I andre tilfælde kan man læse et bagvedliggende modstandsmotiv ud af beretningerne. Eksempelvis beretter H. B. Petersen, at han var uddannet lærer, men købte en gård ved besættelsens start, da han hellere ville være landmand end lærer, hvis skolen kom under tysk styre.¹⁷⁰ Der er ligeledes en del tilfælde, hvor andre oplysninger i beretningerne afslører et modstandsmotiv, såsom hvis en person var frihedskæmper før eller efter oktober '43, som det f.eks. var tilfældet for A. Jacobsen, der beretter om sine illegale aktiviteter inden jødeforfølgelserne, eller K. Tjellesen der blev modstandsmand efterfølgende.¹⁷¹ Endelig meddeler nogle vandtransportører, såsom J. Børgesen, at de også sejlede med sabotører velvidende at de risikerede dødsstraf, hvis de blev taget, hvilket også tolkes som et udtryk for et modstandsmotiv.¹⁷²

Demokrati- & humanismemotivet blev fundet hos 21% af motivhjelperne, hvilket gør det til det næstmest udbredte, om end langt fra så udbredt som modstandsmotivet.¹⁷³ Når under hver fjerde motivhjelper nævner kampen for demokrati og humanisme som et motiv, så viser det for mig at se, at motivets betydning har været overgjort i forskningen, og at det reelt set fyldte mindre end almindeligvis antaget.

Motivet kommer til udtryk i hjælpernes formuleringer, som når N. Lund beskriver, hvordan han betragtede nogle flygtninge og tænkte, at de var *"mennesker, der var danske som vi."*¹⁷⁴ På samme måde betoner T. Larsen, at han anså jøder som lig alle andre, mens G. Kisling beretter, at hun ikke kunne sove velvidende, at hendes landsmænd var bange og usikre.¹⁷⁵ Motivet fremstår også mere implicit i nogle beretninger, som i H. B. Petersens beskrivelse af en gruppe jøder, som han holdt skjult: *"Det er måske sådan, at man bliver tavs, når man fra en lovlydig og agtet borger bliver et jaget stykke vildt."*¹⁷⁶

¹⁶⁸ B-46.

¹⁶⁹ Samme.

¹⁷⁰ B-99.

¹⁷¹ B-47, -127.

¹⁷² B-16.

¹⁷³ B-9, -17, -24, -26a, -28b, -29a, -35, -40, -42, -48, -56, -58, -63, -65, -67b, -72, -75, -78, -79, -82, -94, -99, -119.

¹⁷⁴ B-78.

¹⁷⁵ B-72b, -58.

¹⁷⁶ B-99.

Den humanistiske side af motivet viser sig bl.a. hos J. P. Knudsen, der giver følgende svar på, hvorfor han hjalp: "*Det var aldrig et spørgsmål om jøde eller ikke-jøde, det var et spørgsmål om mennesker i nød.*"¹⁷⁷ Citatet stammer fra Flenders bog, der som tidligere nævnt bør tages med et kildekritisk forbehold, men det er taget med, fordi det demonstrerer, at nogle hjælpere bistod jøderne, fordi sidstnævnte var nødstedte landsmænd, mens andre hjalp fordi det var mennesker i nød.

7.2.2 Sociale motiver

Man var socialt motiveret, hvis man hjalp som følge af sociale relationer til andre. Det kunne enten være relationer til ofrene (de jødiske flygtninge) eller til ikke-jødiske personer i ens omgangskreds, som man ønskede at sende et signal ved at bidrage til hjælpearbejdet. 60% af motivhjelperne viste i beretningerne tegn på sociale motiver, hvilket signalerer, at denne type motiver spillede en væsentlig rolle.

Nogle hjælpere følte medmenneskelighed eller empati med ofrene, som man ønskede at hjælpe af den grund. Dette motiv svarer nogenlunde til Fogelmans hjælpertype *de moralsk motiverede*, som hun fandt 32% af, hvor jeg til sammenligning fandt 17% med et medmenneskelighedsmotiv.¹⁷⁸ Hos nogle hjælpere kunne motivet aflæses af det direkte møde med ofrene. Et eksempel er N. B. Larsen, der straks forelskede sig i den lille jødiske dreng Robert, som hun tog i pleje, mens et andet eksempel er R. Raabo Larsen, der fik øje på en bange jødisk familie, som hun førte med hjem i skjul.¹⁷⁹

Hos andre var medmenneskeligheden i højere grad religiøst betinget ud fra det kristne budskab: Behandl andre, som du selv ønsker at blive behandlet. Det ses i særdeleshed hos præster i undersøgelsen. H. Rasmussen begrundede sit eget engagement med "*særlige kristelige motiver*", og A. Gunnersøe proklamerer, at man i disse dage viste "*hvad det vil sige, at kirken er kirke.*"¹⁸⁰ Fogelman påpeger, at flere kvinder end mænd handlede af empati.¹⁸¹ Blandt hjælperne med medmenneskelighedsmotivet var 28% kvinder, hvilket selvfølgelig er et mindretal, men samtidig en større andel end kvindernes samlede repræsentation i datasættet på 15%.

Filosemitisme som motiv svarer til Fogelmans hjælpertype *judeofile*, og hvor hun fandt en udbredelse på 28%, fandt jeg motivet hos 19%, hvilket indikerer, at motivet var lidt mindre udbredt i Danmark end i andre tyskbesatte lande.¹⁸² Alle hjælpere med filosemitiske motiver havde personlige relationer til jøder. For nogle var der tale om meget tætte bånd, som for A. Boesen der i Vejle drev en

¹⁷⁷ B-63.

¹⁷⁸ B-7, -10, -14, -15, -31, -35, -37, -61, -71, -73b, -82, -85, -89, -90, -105, -109, -110, -111.

¹⁷⁹ B-71, -109.

¹⁸⁰ B-105, -37.

¹⁸¹ Fogelman, *Conscience & Courage*: 164.

¹⁸² B-9, -10, -23, -28, -29, -32, -65, -74, -77, -88, -90, -94, -103, -106, -107, -117, -118, -119, -122, -128, -132.

lokalfdeling for jødiske Aliya-børn, som hun knyttede sig stærkt til, og for E. Ziegler der forelskede sig i en jødisk flygtning, som hun siden giftede sig med i Sverige¹⁸³

I visse tilfælde havde hjælpere med dette motiv et mere overordnet tilknytningsforhold til jødedommen. D. Sompolinsky og I Rohde var henholdsvis jøde og halvjøde, og de følte begge et ansvar for deres folk og trosfæller.¹⁸⁴ Derudover finder man hos den ikke-jødiske Aa. Bertelsen en fascination for det jødiske folk og tro.¹⁸⁵

Social forpligtelse er et af de motiver, der udspringer af relationer til andre end ofrene. Ifølge Opp, var der mange hjælpere, som følte sig forpligtiget til at hjælpe overfor andre end ofrene. Det kunne f.eks. være familie, venner, kolleger, chefer e. l., som selv var hjælpere og måske endda opfordrede vedkommende til også at blive det. Fogelman forholder sig også til dette motiv, både når hun omtaler *de omsorgsfulde professionelle*, der hjalp i forbindelse med deres arbejde, hvilket man kan argumentere for også er en social forpligtelse, og under kategorien *børnehjælpere*, om hvem hun skriver, at nogle forsøgte at indynde sig hos deres forældre.¹⁸⁶ Jeg mener dog ikke, at motivet kun var til stede hos børn, hvilket underbygges af, at 22% af motivhjælperne følte sig socialt forpligtet til at hjælpe.¹⁸⁷ En af dem var C. Algreen-Petersen, der fortæller, at hans mor gav ham besked på, at han godt kunne bidrage til hjælpearbejdet. Han indrømmer ærligt, at han ikke just blev glad ved denne besked, men konstaterer efterfølgende, at han vel ikke havde andet valg.¹⁸⁸ For N. J. Petersen var det hans hustru, der insisterede på, at han skulle sejle med flygtninge, mens søløjtnant J. J. Christensen fulgte sin overordnede kommandør Bangsbøll ind i hjælpearbejdet.¹⁸⁹

For nogle var den sociale forpligtelse af professionel karakter, hvilket svarer til *de omsorgsfulde professionelle* hos Fogelman. Hun nævner, at disse hjælpere var diplomater, læger, sygeplejersker, socialarbejdere og psykologer.¹⁹⁰ I Danmark fandt jeg stort set kun folk fra sundhedssektoren, dvs. læger, sygeplejersker og ambulancereddere. Reservekirurg K. H. Køster forklarer, at mange jøder havde en naturlig tillid til, at deres læge ville hjælpe dem, og det fremgår implicit, at lægerne følte et ansvar for at gengælde denne tillid.¹⁹¹ Hos flere læger kan man læse, at de følte et ansvar for at sikre deres patienters helbred i nødens stund.¹⁹²

Udover en professionel forpligtelse er der desuden flere af disse hjælpere, der fremhæver deres ressourcemæssige muligheder for at hjælpe. Køster nævner, at hospitalerne udgjorde et oplagt skjulested, da man havde kapacitet til at huse

¹⁸³ B-10, -132.

¹⁸⁴ B-118, -107c.

¹⁸⁵ B-9.

¹⁸⁶ Fogelman, *Conscience & Courage*: 193-203; 221-235.

¹⁸⁷ B-1, -2, -6, -11, -12, -18, -19, -20, -26a, -27, -32, -36b, -48, -49, -63, -67a, -69, -70, -71, -79, -87, -102, -112, -115.

¹⁸⁸ B-1.

¹⁸⁹ B-102, -19.

¹⁹⁰ Fogelman, *Conscience & Courage*: 193.

¹⁹¹ B-67a.

¹⁹² B-18, -2.

flygtningene, og privatpraktiserende læger som J. Gersfelt udnyttede muligheden for at køre bil samt udstede og dosere sovemedicin til børn.¹⁹³

7.2.3 Egoistiske motiver

Egoistiske motiver indebærer, at man hjalp for selv at opnå noget. Denne type motiver blev fundet hos 20% af motivhjelperne, hvilket udgør den mindste andel af de tre motivtyper. På forhånd var min forventning, at egoistiske motiver næppe ville fylde meget i beretningerne, fordi folk som regel ønsker at sætte sig selv i det bedst mulige lys. Når hver femte hjælper alligevel efterlader indtryk af egoistiske motiver i beretningerne, tyder det på, at motiverne har spillet en rolle, formentlig også hos en større andel af hjælperne. Det ene egoistiske motiv er spænding, hvilket indebærer, at man var drevet af den spænding, hjælpearbejdet førte med sig. Det andet er økonomisk fortjeneste, som kan lokaliseres hos dem, der tjente penge på hjælpearbejdet, hvilket altså svarer til *indtjeningstesens* fra forskningslitteraturen.

Fogelman placerer spændingsmotivet hos børnehjælpere, men efter min opfattelse kan det også sagtens findes hos voksne. Således fandt jeg motivet hos 10% af motivhjelperne, som tilsammen havde en gennemsnitsalder på 25 år.¹⁹⁴ Der er altså fortrinsvis tale om unge mennesker, men langt fra kun børn. Nogle af hjælperne tilkendegiver eksplicit, at spændingen pirrede dem. B. Rønne skriver eksempelvis: *"Det var spændende dage, spændende fordi vi, selvom alvoren i arbejdet var klar, alligevel betragtede det som en sport."*¹⁹⁵ Hans makker E. Kiær tilslutter sig: *"Det [illegale arbejde] bjergtager en, man bliver indstillet paa et spændende og usædvanligt Liv."*¹⁹⁶ M. Schmidt beretter, at han og nogle medhjælpere følte sig *"som drenge, der leger røvere og soldater og morer sig over at narre fjenden."*, mens G. S. Madsen begrundet sin indsats med, at *"det var spændende. Jeg kan huske første gang, vi skulle sejle. Vi var så spændte."*¹⁹⁷

I andre tilfælde kan spændingsmotivet tolkes mere implicit ud af beretningerne, som f.eks. hos F. E. Strube, der sammen med nogle venner brød udgangsforbuddet, stjal en jolle ved rigmandsvillaen Louisiana i Humlebæk og undervejs fik væltet et par gravsten, inden de fik roet nogle jøder til Sverige.¹⁹⁸

Motivet økonomisk fortjeneste blev det fundet hos 10% af motivhjelperne.¹⁹⁹ Som tidligere omtalt har pengespørgsmålet været omdiskuteret, og det kan have påvirket nogle hjælpere til ikke at omtale eventuelle fortjenester, de gjorde på hjælpearbejdet. I det lys er det sandsynligt, at der reelt var flere end 10% af hjælperne, som var motiveret af økonomisk fortjeneste.

¹⁹³ B-67a, -36.

¹⁹⁴ B-1, -12, -46, -56, -59, -80, -108a, -110, -112, -115, -120.

¹⁹⁵ B-108a.

¹⁹⁶ B-59.

¹⁹⁷ B-80.

¹⁹⁸ B-120.

¹⁹⁹ B-4, -5, -31, -33, -80, -96, -97, -98, -123b, -124, -133.

C. Sørensen var den eneste ikke-fisker med motivet, idet han beretter, at han fik penge for at guide jøder rundt i Snekkersten, og man kan overveje, om andre fik betaling for sådant arbejde uden at omtale det sidenhen.²⁰⁰ Nogle fiskere skriver åbent om økonomisk fortjeneste som et motiv, de havde. A. Sørensen fortæller, at han ikke var meget for at sejle *"men pengene drillede jo"*, G. S. Madsen understreger, at *"vi gjorde det ikke for vores gode hjerters skyld. Det var da også, fordi der var en skilling at tjene"* mens G. Zimling indrømmer, at *"jo flere penge, jo mere lokker det folk"*.²⁰¹

Hos andre hjælpere kan motivet læses ud af formuleringer, f.eks. i E. Petersens udtalelse: *"For det meste var det kun et par stykker der skulle over, det gav ikke så meget."*²⁰² Ligeledes er der tilfælde, hvor motivet kan tolkes ud af beretningen, som i E. Petersen fra Mosedes tilfælde. Han fortæller, at han blev snydt for sine penge af en mellemmand, og frustrationerne herover indikerer tydeligt, at økonomisk fortjeneste var et motiv hos ham.²⁰³

7.3 Sideløbende motiver

Der blev som nævnt registreret 1,6 motiv pr. hjælper, og i betragtning af, at beretningerne kun viser et udsnit af hjælpernes overvejelser, som formentlig har været mere komplekse og sammensatte, så vurderer jeg, at der er tale om et minimumstal. Studerer man motivernes fordeling mellem hjælperne, så blev der registreret ét motiv hos 55 af hjælperne, to motiver hos 40 af hjælperne og tre motiver hos 14 af hjælperne. Der var altså omtrent lige mange af motivhjelperne, der blev noteret for ét motiv, som der blev noteret for flere. Det indikerer, at det ikke var alle hjælpere, som handlede på baggrund af flere motiver. Igen må vi dog tro, at beretningerne kun afslører en del af hjælpernes overvejelser, hvilket kan dække over, at sideløbende motiver var endnu mere udbredt end materialet antyder.

Af de 55 hjælpere med ét motiv var 44% politisk motiveret, 31% socialt motiveret og 22% egoistisk motiveret, hvilket viser, at de politiske motiver oftest stod alene.²⁰⁴ Ellers er det bemærkelsesværdigt, at 8 ud af 11 hjælpere, som er noteret for motivet økonomisk fortjeneste, ikke er noteret for andre motiver. Det tyder på, at motivet ofte stod alene, hvilket vil sige, at der givetvis har været nogle vandtransportører, som alene har været motiveret af økonomisk fortjeneste.

Hjælpere med to motiver har i 29% af tilfældene motiver af samme type, dvs. enten politiske, sociale eller egoistiske. Den kombination der optræder hyppigst (i 7 tilfælde), er motiverne *modstand* og *demokrati- & humanisme*, hvilket ikke er overraskende, da de som omtalt ligger tæt op ad hinanden. Langt overvejende er det dog to motiver af forskellig type, der figurerer sammen, og alle motivyperne

²⁰⁰ B-124.

²⁰¹ B-123b, -80, -133.

²⁰² B-97.

²⁰³ B-98.

²⁰⁴ De resterende 4% havde *andre* motiver.

indgår i kombinationer, om end politiske og sociale motiver er den mest udbredte kombination.

Vender vi os mod hjælpere med tre motiver, så er der ingen med tre motiver af samme type. I 85% af tilfældene er det kombinationer af to motivtyper, hvor blandingen af politiske og sociale motiver endnu engang er den mest udbredte. Den hyppigst forekommende motivkombination er *modstand, demokrati- & humanisme* og *filosemitisme*, som går igen hos 4 hjælpere. En af disse var R. Pedersen, som jeg her vil fremhæve som et illustrativt eksempel. Han forklarer i sin beretning, at hans socialdemokratiske forældre påvirkede ham ideologisk, og det gjorde særligt indtryk, at de ofte havde tyske flygtninge boende i hans barndomshjem. Blandt disse flygtninge var også jøder, som hans forældre havde stor sympati for. Pedersen kendte tilmed selv jøder, og fremhæver en klassekammerat, den foromtalt D. Sompolinsky, som han senere advarede under jødeforfølgelserne. Endelig betoner Pedersen, at han bebrejdede sin fars pacifistiske indstilling, da han selv mente, at modstand overfor tyskerne var det eneste rigtige.²⁰⁵ Af eksemplet fremgår det, dels hvordan flere motiver kan læses ud af samme beretning, dels hvordan hjælpernes handlinger kunne være et resultat af sideløbende motiver.

7.4 Delkonklusion

Hjælpernes motiver i oktober '43 er umulige at rekonstruere, men læser man hjælpernes beretninger, kan man få en fornemmelse af, hvad der drev dem, sådan som det er blevet forsøgt i dette kapitel. Der blev skelnet mellem tre typer af motiver: politiske, sociale og egoistiske, som til sammen indeholdt syv konkrete motiver. I analysen gjorde jeg 177 motivnoteringer, fordelt på 109 hjælpere. Størstedelen af noteringerne var politiske motiver, hvilket underbygger konsensusopfattelserne i forskningen. Modstandsmotivet udgjorde imidlertid klart den største andel af de politiske motiver, hvilket indikerer, at det var det mest udbredte motiv blandt danske hjælpere. Omvendt viste resultaterne, at demokrati- & humanismemotivet tilsyneladende fyldte mindre hos hjælperne, end det er blevet gjort til i forskningen. Analysen viste videre, at en stor del af hjælperne havde sociale motiver, mens egoistiske motiver også var udbredt. Disse iagttagelser viser, at der var mange årsager til, at folk hjalp, og at det er reduktionistisk, hvis man kun anvender generaliserende årsagsforklaringer. Således viste den sidste del af analysen, at halvdelen af hjælperne havde flere sideløbende motiver, som tilmed indgik i mangfoldige kombinationer, om end særligt politiske og sociale motiver optrådte sammen.

²⁰⁵ B-94.

8. NETVÆRK & HJÆLPEGRUPPER

Oktober '43's ry som en kollektiv redningsaktion skyldes især, at en stor del af hjælpearbejdet blev organiseret af hjælpegrupper. Grupperne har dog aldrig været udsat for en systematisk undersøgelse. En kortlægning af alle grupperne falder uden for dette speciales rammer, og i stedet vil jeg koncentrere mig om nogle udvalgte eksempler. Først testes det, hvilke typer af netværk de danske hjælpere var en del af. Derefter følger tre casestudier, hvor udvalgte hjælpegrupperes organisation, logistik og ressourcer analyseres for at give et indtryk af gruppernes karakter og betydning for hjælpearbejdet, hvilket efterfølgende indgår i en sammenligning.

8.1 Teoriafsnit

Ifølge Oliner & Oliner, var alle hjælpere involveret i enten *formelle* eller *uformelle netværk*. Stort set alle hjælpere havde et uformelt netværk, der kunne bestå af familie, venner eller bekendte, som kendte til hjælperens aktiviteter og måske endda hjalp med dem. Formelle netværk var derimod organiserede hjælpegrupper, der samarbejdede om at hjælpe jøder.²⁰⁶ Oliner & Oliner fandt, at 44% af hjælperne var medlem af et formelt netværk. 5% af hjælperne var medlem af grupper, der udelukkende hjalp jøder, 20% var medlem af grupper, der også lavede andre illegale aktiviteter end at hjælpe jøder, og 20% var en del af modstandsgrupper, hvis primære fokus var at bekæmpe nazisterne.²⁰⁷

I Gross' studie af Le Chambon og Nieuwlande er hans formål at undersøge hjælpenetværkenes betydning for redningen af jøder. Hjælpenetværket i Le Chambon var opbygget omkring den protestantiske kirke, mens hjælpenetværket i Nieuwlande var forankret i modstandsbevægelsen og samtidig det stærkest organiserede af de to.²⁰⁸ Gross fremhæver to faktorer, der var afgørende for hjælpenetværkenes succes i både Le Chambon og Nieuwlande. For det første var der i begge tilfælde stærke, autoritative ledere, der styrede hjælpearbejdet. For det andet var der gode logistiske forhold – i Le Chambon indeholdt de mange religiøse institutioner gode skjulesteder, og i Nieuwlande havde modstandsbevægelsen etablerede flugtruter. Desuden nævner Gross, at de hollandske hjælpere selv har fremhævet gensidig tillid og materiel støtte som betydningsfulde faktorer. Således bidrog en særlig fundraising-organisation til at afholde netværkets udgifter med støtte i form af penge og rationeringskort.²⁰⁹

På baggrund af en omfattende komparativ analyse af hjælpen til jøder i tysk-besatte lande når Moore frem til, at alle netværk i et eller andet omfang havde forbindelse til den almindelige modstandsbevægelse. Ligeledes var hjælperne ofte involverede i andre antinazistiske aktiviteter. Selvom han også nævner forskelle på

²⁰⁶ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 96.

²⁰⁷ Samme: 93.

²⁰⁸ Gross, *Ethics and Activism*: 141.

²⁰⁹ Samme: 133f.

hjælperne til jøder og modstandsfolk, så er det Moores overordnede synspunkt, at hjælp til jøder bør ses i et mere generelt modstandsperspektiv.²¹⁰

8.2 Danske hjælperes netværk

For at kunne undersøge de danske hjælperes gruppetilhørsforhold, er det nødvendigt at forhåndsdefinere, hvad der forstås med en *hjelpegruppe*. Sprogligt set er en gruppe: *"en samling individer, genstande eller fænomener som er bragt sammen eller har noget tilfælles."*²¹¹ En hjelpegruppe i oktober '43 var således, en samling af hjælpere (2 eller flere), der samarbejdede om det fælles mål at redde jøder, og som organiserede hjælpearbejdet ved at fordele arbejdsopgaverne mellem sig.

Det kan imidlertid være svært at afgøre, om en hjælper var medlem af en bestemt gruppe eller ej, idet der ikke forelægger officielle medlemslister el. lign. dokumentation. Gruppernes ledere er som regel lette at identificere, da de ofte er omtalt i litteraturen, men når der er tale om hjælpere, der ind imellem udførte arbejde for en gruppe, så kan det være svært at fastslå, om de var deciderede medlemmer eller bare samarbejdspartnere. I visse tilfælde vil der derfor være tale om et kvalificeret skøn baseret på hjælperens beretning og oplysninger fra andre beretninger og litteraturen generelt. Mit grundkriterium for at en hjælper registreres som gruppemedlem er, at vedkommende systematisk udførte hjælpearbejde, der var tilrettelagt af gruppen. Det er altså ikke tilstrækkeligt, hvis man kun ved én eller få lejligheder udførte arbejde for gruppen.

8.2.1 Uformelle netværk

Det fremgår af beretningerne, at samtlige 134 hjælpere i undersøgelsen samarbejdede på mindst et tidspunkt med mindst en anden hjælper. Således handlede ingen fuldstændig uafhængigt af andre, hvilket harmonerer med Oliner & Oliners påstand om, at stort set alle hjælpere var en del af uformelle netværk.

Når man var medlem af et uformelt netværk, havde man som regel folk omkring sig, der var bekendte med ens hjælpeaktiviteter og som måske endda tog del i dem. Nogles netværk var begrænset til den nære familie, såsom J. G. Christensen, der hjalp sin far i Køge.²¹² Andre var en del af et uformelt netværk på arbejdspladsen, hvilket illustreres ved M. O. Christensen, der advarede jøder sammen med sine kolleger fra politistationen i Lyngby.²¹³ Der var også dem, som samarbejdede med andre lokale hjælpere uden, at der blev dannet en egentlig gruppe. Sådan forholdt det sig bl.a. i Dragør i de første oktoberdage, hvor mange i byen tog del i hjælpearbejdet.²¹⁴ Gestapos tidlige razzia i Dragør (d. 4. oktober) gjorde imidlertid, at der aldrig nåede at blive dannet en samlet hjelpegruppe i byen.

²¹⁰ Moore, *Survivors*: 361.

²¹¹ <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=gruppe> (sidst set d. 30-01-2017).

²¹² B-20.

²¹³ B-22.

²¹⁴ Se f.eks. B-15.

Derudover var der mange hjælpere, hvis uformelle netværk inkluderede forbindelser til formelle netværk, dvs. at de ofte samarbejdede med grupperne uden at være med i dem. Sådan forholdt det sig for mange fiskere, eksempelvis i Gilleleje, hvor aftaler med den lokale hjælpegruppe "Jødekomiteen" blev indgået fra transport til transport.²¹⁵ Kort sagt var alle danske hjælpere engageret i forskellige former for uformelle netværk.

8.2.2 Formelle netværk

Vurderet ud fra undersøgelsens datamateriale, så var 52% af de danske hjælpere en del af et formelt netværk, eller det jeg kalder en hjælpegruppe.²¹⁶ Det er en lidt højere procentdel end de 44%, Oliner & Oliner fandt internationalt, men ikke meget.

Oliner & Oliner sonderer mellem tre typer af hjælpegrupper: dem der kun hjalp jøder, dem der også lavede andre illegale aktiviteter og de rendyrkede modstandsgrupper. I en dansk kontekst vil jeg skelne mellem *redningsgrupper* og *modstandsgrupper*. Begrebet redningsgruppe dækker over de grupper af hjælpere, som gik sammen i oktober '43 med det formål at redde jøder til Sverige. Grupperne kunne godt udføre andre illegale aktiviteter, men hjælpen til jøderne var deres primære beskæftigelse, og for så godt som alle grupperne gjaldt det, at de opløstes, da hjælpearbejdet var forbi. Til forskel var modstandsgrupperne som regel aktive i modstandskampen både før og efter oktober '43, og hjælpen til jøder var derfor en af mange andre aktiviteter.

De 52% hjælpere i formelle netværk bestod af 37%, der var med i en redningsgruppe og 15%, der var med i en modstandsgruppe. Størstedelen af disse hjælpere var altså en del af grupper, der blev etableret med henblik på at redde jøder. Til sammenligning var kun 5% af hjælperne fra Oliner & Oliners studie fra sådanne grupper. Det tyder på, at redningsgrupper var et særligt udbredt fænomen i Danmark, hvilket nok skal ses i lyset af hjælpearbejdets karakter ifm. flugten til Sverige. Redningsgrupperne varierede desuden meget i form og konstruktion. Nogle steder opstod der grupper på under 5 personer, andre steder grupperede kystbyborgere sig og dannede lokale redningsgrupper, mens der andre steder igen voksede store, organiserede redningsgrupper frem. Det vender jeg tilbage til nedenfor.

Selvom vi tidligere har set, at modstand var det dominerende motiv hos danske hjælpere, var det altså ikke ensbetydende med, at hjælperne var medlem af modstandsgrupper, hvilket altså kun gjorde sig gældende for 15%. Det udelukker omvendt ikke, at de kan have været inspireret af modstandsbevægelsen, og måske søgte en vej ind i den. Læser man beretningerne, så oplyser hjælperne til tider, hvorvidt de udførte illegale aktiviteter før og efter oktober '43, og om de var en del af en modstandsgruppe.

²¹⁵ Se f.eks. B-25, -123 eller -102.

²¹⁶ I 11 af beretningerne fremgik det ikke, om hjælperne var medlem af et formelt netværk eller ej, og de medregnes derfor ikke.

Tabel 8: Hjælperne fordelt efter illegale aktiviteter og modstandsarbejde før og efter oktober '43

	Illegal før		Modstand før		Illegal efter		Modstand efter	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Ja	47	35%	20	15%	62	46%	42	31%
Nej	34	25%	54	40%	15	11%	26	19%
Ukendt	53	40%	60	45%	57	43%	66	49%
I alt	134	100%	134	100%	134	100%	134	100%

Det fremgår af tabel 8, at 35% af hjælperne havde deltaget i illegale aktiviteter før oktober '43, og at 15% havde været aktivt medlem af en modstandsgruppe. Efter oktober '43 fortsatte 46% med illegale aktiviteter, og 31% blev en del af en modstandsgruppe. Der var altså en stigning på begge parametre fra før til efter oktober '43, hvilket indikerer, at det illegale arbejde under jødeforfølgelserne kan have haft en mobiliserende effekt på modstandsbevægelsen. Det modsiger umiddelbart Detlefsens påstand om, at oktober '43 ikke mobiliserede modstandsbevægelsen, men på den anden side er stigningerne relativt små, og det er samlet set et mindretal af hjælperne, der er tale om.²¹⁷ I det perspektiv kan analyseresultatet også tale for Detlefsens påstand.

Uanset hvad viser tallene med al tydelighed, at det ikke er tilstrækkeligt at se oktober '43 i et modstandsperspektiv, sådan som Moore ellers plæderer for. Det skal dog bemærkes, at tallene er forbundet med en vis usikkerhed, idet der er en stor del af beretningerne, som ikke indeholder oplysninger om hjælpernes aktiviteter før og efter oktober '43.²¹⁸

8.3 Hjælpegrupper

Ifølge Gross, var Le Chambon og Nieuwlande, bortset fra Danmark, de eneste steder, hvor der forekom kollektive redningsaktioner under 2. verdenskrig.²¹⁹ Derfor kunne det være interessant at undersøge, om hans hypoteser vedrørende de to steder kan genfindes hos hjælpegrupperne i Danmark. Først vil gruppernes organisation (ledelse og struktur) blive gransket. Derefter kigges der på logistiske forhold ift. udskibning, forsyninger, skjulesteder og mobilitet. Til sidst vægtes gruppernes ressourcer i form af kompetencer, økonomi og netværk. Analysen bygges op omkring tre casestudier. De to første cases er begge redningsgrupper og udvalgt pga. deres meget forskellige karakter, mens den sidste case er en modstandsgruppe.

8.3.1 Case 1: Snekkerstengruppen

Snekkerstengruppen er et eksempel på en redningsgruppe bestående af lokale borgere, der gik sammen om at administrere udskibninger fra lokalområdet.²²⁰

²¹⁷ Dethlefsen, *Illegale Sverigesruter*: 45-47.

²¹⁸ Se rækken *ukendt* i tabel 8.

²¹⁹ Gross, *Ethics and Activism*: 135.

²²⁰ Gruppen havde ikke et officielt navn, og den vil derfor i det følgende blive omtalt som Snekkerstengruppen.

Allerede inden jødeforfølgelserne havde illegale overfarter fundet sted fra Snekkersten bl.a. med kroejer H. Thomsen som skipper, og det var også Thomsen, der tog styringen med hjælpearbejdet, da jødeforfølgelserne meldte sig. Læge J. Gersfelt, der selv var en ledende skikkelse i gruppen, karakteriserer Thomsen som en karismatisk leder, hvis autoritet lå i hans tidligere bedrifter som transportør og hans risikofyldte omgang med Gestapo-chefen Juhl fra Helsingør.²²¹ Thomsen fremstilles således som en leder, hvis autoritet lå i hans erfaring og karisma.

Foruden Thomsen og Gersfelt hørte landbetjent L. Sørensen til flugtlederne, og ifølge C. Sørensen, der fungerede som kurér for gruppen, var det dem, der fastlagde overfartspriserne.²²² P. Munch-Nielsen var også en del af gruppen, og han fortæller, at ledelsen fordelte flygtningene og arrangerede transporterne med fiskerne.²²³ En af disse var J. Børgesen, som fast sejlede for gruppen, og han forklarer, at fiskerne mødtes på kroen inden transporterne *”til konference og instruktion med lederne”*, hvilket også inkluderede en briefing om tyskernes reaktion på tidligere aktioner.²²⁴ Efter transporterne var der igen samling på kroen, hvor afregningen fandt sted.²²⁵ Gruppens arbejde var således styret af ledelsen, og der var tale om centraliseret topstyring.

Snekkersten var fra naturens side et oplagt sted for flygtningetransporter grundet den korte afstand til Sverige, og samtidig var der fiskere i kystbyen med mulighed for at sejle. Det gjorde, at mange jøder selv søgte mod byen, og efter de første transporter spredte rygter om flugtruten sig, hvorefter tilførslen af flygtninge gled af sig selv.²²⁶ Hvad angår udskibning og forsyninger var logistikken i Snekkersten altså god, men til gengæld var mangel på skjulesteder en udfordring. Det illustreres af Gersfelts beretning, idet han forklarer, at han og konen indledningsvis skjulte jøder privat, men hurtigt indså, at det var vanskeligt med bl.a. forsørgelse. Derfor tog de kontakt til folkene på Snekkersten kro, der både havde mere plads og mad til flygtningene.²²⁷ Gradvis fik man flere af byens borgere med på at skjule flygtningene privat, og hjælpere som Munch-Nielsen blev sat til at guide jøder fra skjul til skjul.²²⁸ Ved at samarbejde lykkedes det således borgerne at omgå problemet med skjulesteder.

En anden logistisk udfordring lå i hjælpegruppens mobilitet – eller mangel på samme. Man var yderst sårbar over for razziaer, fordi hjælpearbejdet var så lokalt forankret, og alle gruppens ressourcer var samlet et sted. Hvis først Gestapo tog kontrollen over byen, blev hjælpernes manøvrerum begrænset. I Snekkersten betød tilfangetagelsen af 12 fiskere ved en Gestapo-razzia, at man måtte omlægge transporterne fra byens havn til den omkringliggende kyststrækning.²²⁹ Razziaen fik

²²¹ B-36a: 20-24.

²²² B-124.

²²³ B-82.

²²⁴ B-16.

²²⁵ B-124.

²²⁶ B-36a.

²²⁷ Samme: 16.

²²⁸ B-82.

²²⁹ B-36a: 30.

C. Sørensen til at gå under jorden i en uge, da han frygtede at komme i Gestapos søgelys.²³⁰ Selvom transporterne fortsatte lidt uden for byen, så var det en generel udfordring for lokalt forankrede hjælpegrupper, at man ikke bare kunne flytte sine aktiviteter til en anden kystby, hvis Gestapo var på færde.

Snekkerstengruppen var på mange måder en praktisk konstruktion, der byggede på logistiske og ressourcemæssige synergieffekter. Som læge kunne Gersfelt give flygtningene sovemedicin og transportere dem i sin lægebil, kroejer Thomsen havde, foruden plads på kroen, både erfaring med illegale transporter og egen båd, mens landbetjent L. Sørensen havde et stort kontaktnet langs kysten.²³¹ Ved at samarbejde kunne de kort sagt effektivisere hjælpen og skabe et monopol på transportaftalerne i byen, som samtidig kunne nedbringe fiskernes priser, der var høje i starten. Derudover kunne man systematisere indkvarteringer og udskibninger, hvilket også kunne nedbringe risikoen. På den måde var det generelt en fordel for hjælperne i kystbyerne at organisere sig.

Til gengæld stod gruppen overfor en ressourceudfordring, når det kom til betalingsspørgsmålet, selvom gruppen fik nedbragt priserne. I Snekkersten blev problemet present i takt med, at der kom flere fattige jøder til, der ikke selv kunne betale. Det betød, at man var nødt til at søge økonomisk støtte andre steder fra, hvilket blev Gersfelts ansvarsområde. Han forklarer, at det dog hurtigt løste sig, da både privatfolk og firmaer viste sig rede til at støtte. Desuden fik han gradvist kontakt til andre hjælpegrupper, der også hjalp hinanden økonomisk.²³² Snekkerstengruppens begrænsede ressourcer ift. økonomi og netværk udgjorde altså en udfordring, som blev løst ved, at hjælpegrupperne fik kontakt til hinanden og begyndte at samarbejde.

8.3.2 Case 2: Lægeorganisationen

Den 9. oktober 1943 mødtes en gruppe hjælpere på Kommunehospitalet i København med det formål at danne en hjælpegruppe af et sådant format, at de kunne centralisere hjælpearbejdet og tage styringen over ruteapparatet.²³³ Resultatet blev oprettelsen af *Lægeorganisationen*. Gruppens medlemmer var fortrinsvis overlæger fra de Københavnske hospitaler, som allerede var involveret i hjælpearbejdet på forskellig vis. Fra nu af begyndte de at arbejde sammen, og hver morgen kl. 9 aflagde medlemmerne rapporter og lagde planer i kommunehospitalets bibliotek. En særlig "*kommandocentral*" udgjorde gruppens absolutte ledelse, og de afholdt løbende møder på skiftende lokaliteter.²³⁴ Lægeorganisationen lignede i bogstavelig forstand en organisation i sin opbygning. I og med at det var en sammenslutning af flere mindre hjælpegrupper, indgik disses ledere i en ledelsesgruppe, der havde kontrol med gruppens aktiviteter.

²³⁰ B-124.

²³¹ Om L. Sørensen, se B-43.

²³² B-36a: 40-44.

²³³ B-18.

²³⁴ B-79.

Ser man på organisationen som helhed, så var der tale om en omfattende og forgrenet struktur. Ledende skikkelser som S. Lund fra Kommunehospital, K. H. Køster fra Bispebjerg hospital og R. Ege fra Rockefeller instituttet havde hver især hjælpegrupper bag sig, der havde virket på egen hånd i de første oktoberdage, og andre hospitaler i København kan føjes til den liste.²³⁵ Derudover havde man indgået aftaler med andre hjælpegrupper, der samarbejdede tæt med eller ligefrem under Lægeorganisationens ledelse. Her kan nævnes Zone-redningskorpset, Falck og Akademisk Skyttekorps Terrainsportsafdeling.

Særligt sidstnævnte var en værdifuld samarbejdspartner, da omkring 200 skytter stod til rådighed for hjælpegruppen og fungerede som en slags fodfolk. P. Ilsøe var menigt medlem af skyttekorpset og tilhørte dermed det nederste lag i lægeorganisationens hierarkiske struktur. Han forklarer, at skyttekorpsets folk var opdelt i tre afdelinger: en opsporings- og lagringsafdeling (der fandt jøder og førte dem til hospitalerne), en transportafdeling (der ledsagede jøder til udskibningssteder) og en eksportafdeling (der var til stede ved udskibningerne). Hver afdeling havde en repræsentant i det førnævnte ledelsesorgan, som dermed bandt hjælpegruppens arbejde sammen.²³⁶ Som man kan se var lægeorganisationen ikke bare en løs sammenslutning af hjælpere, men en struktureret enhed opbygget efter almindelige organisationsprincipper.

Lægeorganisationen havde en klar logistisk fordel i hospitalernes spredte placeringer rundt i København. Langt de fleste jøder var bosiddende i københavnsområdet, og det var derfor relativt nemt at få kontakt til dem, der skulle hjælpes. Dertil kommer hospitalernes velegnethed som skjulested. K. H. Køster forklarer:

"Det er ganske naturligt, at et stort hospital bliver engageret i sådanne opgaver, da der findes mange muligheder for at optage og gemme mennesker, som kan bo og spise her, praktisk talt uden at det mærkes i den i forvejen saa store organisme."²³⁷

Lægeorganisationens logistiske styrker modvejedes til gengæld af deres største svaghed: adgang til udskibninger – eller mangel på samme. S. Lund skildrer, hvordan hjælpegruppen kun havde adgang til få både i starten, hvilket førte til ophobninger af jøder på hospitalerne. Lægerne var udfordret af, at de ikke selv kunne foretage sejlads, samtidig med at hospitalerne, hvor jøderne blev holdt skjult, lå et stykke væk fra eventuelle udskibningssteder. Derfor havde det stor betydning, at gruppen fik kontakt til en kontorchef fra et rederi, som overtog ledelsen til søs.²³⁸ Herefter fik man kontakt til mange udskibningssteder, som jøderne blev sendt ud til med taxaer og ambulancer. Fordi gruppen ikke var afhængig af ét afskibningssted, men kunne veksle mellem forskellige transportører,

²³⁵ B-79, -67 & -28.

²³⁶ B-46.

²³⁷ B-67a.

²³⁸ B-79.

fik den en fleksibilitet, som de lokale hjælpegrupper ikke havde. På den vis blev gruppens største svaghed på sigt en fordel.

Lægeorganisationens model var fleksibel og effektiv, men samtidig også meget bekostelig. Man var ikke bare afhængig af eksterne vandtransportører, som skulle betales, flygtningene skulle også fra hospitalerne ud til udskningsstederne, hvilket krævede mange dyre taxature. Det var derfor nødvendigt at skaffe penge, hvilket bl.a. skete gennem Lægeforeningen, som tidligere beskrevet. Det var således takket være gruppeledernes netværksressourcer, at det lykkedes at skaffe den fornødne kapital, som var en forudsætning for hjælpearbejds succes. Samtidig havde de en anden stor ressource i gruppens mange medlemmer, som udover arbejdet med flygtningene kunne tage rundt og etablere samarbejder med andre hjælpegrupper.²³⁹ Lægeorganisationens netværk, økonomi og arbejdskraft var således ressourcer, som ingen andre danske hjælpegrupper kunne matche.

8.3.3 Case 3: Dansk-svensk flygtningetjeneste

Dansk-svensk flygtningetjeneste blev dannet i Sverige på foranledning af den indflydelsesrige frihedskæmper E. Munck. Ifølge journalist L. Hendil, der havde hjulpet jøder i starten af oktober og var flygtet til Sverige, indkaldte Munck Hendil til sit kontor i Stockholm og bad ham oprette en hjælpegruppe, der opererede fra den svenske kyst. Hendil blev udstyret med en startkapital fra modstandsbevægelsen, og i de følgende dage fik man anskaffet både et hold af hjælpere og et par både, der kunne sejle.²⁴⁰

Med fra starten var også arkitekten O. Helweg, hvis svenske hustru var i familie med den svenske udenrigsminister C. E. Günther, der skaffede gruppen sejletilladelse.²⁴¹ En anden eksil-hjælper skipperen E. Stærmose blev tilknyttet, og dermed var gruppen parat til at sejle.²⁴² Problemet var bare, at man var afhængig af hjælp fra den danske side af Sundet, så flygtningene stod klar, der hvor båden lagde til. Derfor tog Hendil til Danmark, og fik kontakt til radiogrosserer R. Jensen, der indvilligede i at lede gruppens danske afdeling. På samme tur tog Helweg til Stevns og Møn, idet gruppen vurderede, at tyskerne fokuserede mindre på disse områder, og han skaffede aftaler med samarbejdspartnere, der kunne bidrage med skjulesteder og udskningssteder.²⁴³ Dermed var de sidste brikker lagt, og hjælpearbejdet kunne påbegyndes.

Ifølge Stærmose, dirigerede Hendil fra Sverige transporterne med *"humør og dristighed"*.²⁴⁴ Samtidig beskriver vognmand B. Nielsen fra Stevns, hvordan R. Jensen (kaldet Tom) var en ansvarsfuld leder, der både drog omsorg for flygtningene og styrede hjælpearbejdet fra felten.²⁴⁵ Med andre ord skildres gruppens ledere som stærke og karismatiske.

²³⁹ Se liste over grupper, som Lægeorganisation havde kontakt til (B-67a).

²⁴⁰ B-43.

²⁴¹ B-42.

²⁴² B-121.

²⁴³ B-42.

²⁴⁴ B-121.

²⁴⁵ B-86.

På den ene side var flygtningetjenestens transportmuligheder gode, fordi de selv kunne tilrettelægge, hvilke steder de ville sejle til på den danske kyst. På den anden side var transportørerne afhængige af timingen med gruppens hjælpere i Danmark, som skulle klargøre jøderne, hvilket begrænsede gruppens mobilitet. Til gengæld var valget af Stevns og Møn som udskibningssteder fornuftige, da man undgik tyskernes søgelys, der var rettet mod Nordsjælland, samtidig med at krojer W. Christiansen og godsejer E. Tesdorf stillede gode skjulesteder til rådighed.²⁴⁶ På Sydsjælland var de logistiske muligheder altså gode, selvom gruppens konstruktion gav den begrænset fleksibilitet. Derudover var det en stor udfordring for gruppemedlemmerne i Sverige at skaffe jøder at hjælpe. R. Jensen løste dette problem, og man fik samtidig kontakt til andre hjælpegrupper, der havde brug for afskibningsmuligheder, heriblandt Lægeorganisationen.²⁴⁷

Som det ses, var gruppens gode netværksrelationer en afgørende ressource, der muliggjorde hjælpeindsatsen. Hendil kendte folk fra modstandsbevægelsen og hjælpearbejdet i Danmark, som valgte at gå ind i gruppen på hans foranledning. Samtidig var det Muncks kontaktnet, der fik bragt gruppen sammen i første omgang, og man skal ikke undervurdere værdien af den startkapital på 160.000 sv. kr., som Hendil fik stukket i hånden. Uden dem havde man næppe kunne skaffe både mm. Det var også Helwegs kontaktnet, der skaffede sejletilladelsen fra Günther, der desuden skaffede dem ekstra benzin og andet, der ellers var rationeringer på. Det var kort sagt ressourcestærke folk, der fik Dansk-svensk flygtningetjeneste til at lykkes. Med tiden fik gruppen dog også økonomiske problemer, hvilket beskrives i C. Algreen-Petersens beretning. Han blev tilknyttet gruppen i slutningen af oktober og måtte straks skaffe penge via "*skamløst tiggeri*" hos sine illegale forbindelser.²⁴⁸

8.4 Sammenligning

Det går igen i beretningerne, at gruppernes ledere blev vurderet som kompetente. Samtidig beskrives både Thomsen, Hendil og Jensen som naturlige autoriteter qua deres erfaring og karisma. Gruppernes organisationsstruktur var imidlertid meget forskellige. Snekkerstengruppen var relativt lille og havde derfor en fladere struktur, om end ledelsen styrede begivenhederne. Lige omvendt var Lægeorganisationen meget stor og hierarkisk opbygget med en ledergruppe, der var sammensat af tidligere gruppeledere. Endelig havde Flygtningetjenesten en tobenet organisationsstruktur, der satte høje krav til koordination og timing.

Ser man på gruppernes logistiske forudsætninger, så viser der sig også store forskelle grupperne imellem. Snekkerstengruppen havde en optimal geografisk placering ift. transport, hvilket automatisk ledte flygtningene mod byen. Til gengæld var gruppens indkvarteringsmuligheder begrænsede og mobiliteten dårlig. Lægeorganisationen havde fantastiske skjulesteder i form af hospitalerne, som tilmed lå i de områder, hvor jøderne boede, men modsat i Snekkersten var

²⁴⁶ B-42.

²⁴⁷ Se Hendils beretning om mødet i Domus Medica (B-43).

²⁴⁸ B-1.

transportmulighederne dårlige. Pudsigt nok gav sidstnævnte gruppen større mobilitet på sigt. Flygtningetjenesten havde stor fleksibilitet ift. at vælge udskibningssteder, men gruppens tobenede struktur begrænsede dens mobilitet. Stedet de valgte viste sig godt mht. indkvartering og udskibning, mens deres store udfordring var at skaffe jøder at hjælpe. Som man ser havde grupperne ikke samme logistiske vilkår, hvilket gav dem forskellige styrker og svagheder.

Til sidst er der gruppernes ressourcer. I Snekkersten havde man de nødvendige kompetencer til at drive transportvirksomhed, men både på økonomi og netværk var man udfordret. Her ad vejen lykkedes det at få kontakt til andre hjælpegrupper, hvilket blev gruppens livline. Lægeorganisationen havde derimod adgang til penge, bl.a. som følge af et stort og bredt kontaktnet. Det var også nødvendigt, for gruppen manglede kompetencer ift. sejlads, hvilket man var nødt til at betale for. Modsat de andre to blev Flygtningetjenesten dannet gennem rekruttering af folk med de nødvendige kompetencer. Det lod sig kun gøre, fordi man havde et veludviklet netværk samtidig med, at gruppen var beriget af en god startkapital, og det var derfor først senere, at økonomien begyndte at knage. Ressourcerne var tydeligvis forskellige i de 3 grupper, men alligevel træder netværk frem som en afgørende fællesnævner. Netværksressourcer løste de problemer med økonomi, manglende kompetencer og dårlig logistik, som grupperne stod overfor. Hvis man derfor skal udpege én nøgle til de danske hjælpegruppers succes, så var det deres evne til at skaffe hjælp fra andre og ikke mindst samarbejde indbyrdes.

Analysen har således vist, at de karakteristika, som Gross fandt i studiet af Le Chambon og Nieuwlande, kan genfindes i Danmark, selvom de danske grupper var meget forskellige og derfor ikke kan reduceres til en fast model.

8.5 Delkonklusion

Alle danske hjælpere var en del af et uformelt netværk, og som vi har set, kunne de variere fra familie, venner, kolleger og medborgere til samarbejder med formelle netværk. Omkring halvdelen var derudover medlem af et formelt netværk, hvor der skelnedes mellem redningsgrupper og modstandsgrupper. Analysen viste, at 37% af hjælperne var medlem af redningsgrupper, og at det samtidig var en større andel, end Oliner & Oliner fandt blandt udenlandske hjælpere. Derimod var der kun 15% af hjælperne, som var medlem af en modstandsgruppe, hvilket var lidt færre end i udlandet. Jeg fandt en stigning af hjælpere, der fortsatte med illegale aktiviteter og blev medlem af modstandsgrupper efter oktober '43 sammenlignet med før jødeforfølgelserne, men da stigningerne var relativt små, og der i begge tilfælde var tale om et mindretal af hjælperne, lader det til, at den mobiliserende effekt på modstandsbevægelsen var begrænset.

Analysen af de tre hjælpegrupper viste, at de formelle netværk i Danmark varierede på mange planer. Organisatorisk var grupperne forskelligt opbygget, hvorimod der var et fællestæk i stærke lederfigurer. Logistisk divergerede gruppernes geografi-, mobilitets- og indkvarteringsmuligheder, hvilket gav dem vidt forskellige udfordringer. Ressourcemæssigt havde gruppernes forskellige sammensætninger betydning for deres kompetencer og økonomiske formåen,

mens netværksressourcer viste sig som det afgørende led, der gjorde op for gruppernes svagheder. På baggrund af disse tre casestudier kan man udlede, at stærke ledere og veludviklede netværksforbindelser var kendetegnende for hjælpegrupperne og deres succes. Dermed tilbød hjælpegrupperne nogle muligheder, som den enkelte hjælper ikke nødvendigvis var i besiddelse af, og det er min påstand, at det kan have trukket folk ind i hjælpearbejdet, som måske ikke havde gjort det på egen hånd.

9. RISIKOPERCEPTION

Når man søger en forklaring på, hvorfor folk hjalp i oktober '43, så er risikofaktoren uomgængelig. Som tidligere nævnt har Kreth & Mogensen dokumenteret, at hjælpernes risiko ikke var særlig stor, men de er siden blevet kritiseret af Bak for ikke at tage højde for hjælpernes risikoperception, eksempelvis ved at bruge beretningsmateriale. I dette kapitel vil jeg netop undersøge hjælpernes risikoperception ud fra deres beretninger. Med afsæt i international forskning analyseres hjælpernes udsagn om risiko og straf, hjælpearbejdets start, varighed & ophør, hjælpernes ressourcer & familieforhold og hjælpearbejdets kollektive dimensioner i form af samarbejde & tillid, hvilket på hver deres måde kan give et indtryk af hjælpernes risikoperception.

9.1 Teoriafsnit

Oliner & Oliner pointerer på baggrund af deres studie, at hjælpere, der deltog ved samme begivenhed, oplevede risikoen forskelligt, og at hjælpere vurderede risikoen ud fra den potentielle straf og ikke ud fra risikoen for at blive taget.²⁴⁹ Ifølge Opp, var hjælpernes risikoperception generelt lavere end den reelle risiko, hvilket kan forklare, at folk gik ind i hjælpearbejdet. Han påpeger således, at folk ofte blev involveret som følge af spontan adfærd, der var styret af "*situationsbestemte tilskyndelser*", som kunne være så stærke, at risikoen blev negligeret. Hvis man først havde haft succes en gang, faldt risikoperceptionen automatisk derefter, hvorved folk som regel fortsatte med at hjælpe. Der var dog undtagelser, hvor hjælpen ikke var spontan og derfor mere gennemtænkt, hvilket, ifølge Opp, bl.a. karakteriserede et sted som Danmark, hvor nazisternes indsats var begrænset.²⁵⁰

Der er også blevet forsket i hjælpernes demografiske forhold. Opp argumenterer for, at jo flere ressourcer man har, jo lavere vil ens risikoperception typisk være. Han uddyber, at med ressourcer forstås såvel økonomi, plads i hjemmet og viden som følge af uddannelse og erhverv. Eksempelvis kunne et stort hjem forbedre mulighederne for at gemme jøder, hvilket kunne sænke hjælperens risikoperception.²⁵¹

Andre har set nærmere på betydningen af familie og børn. Fogelman betoner, at omkostningerne ved at hjælpe føltes større, hvis man havde børn at tage ansvar for.²⁵² Hvis folk derfor valgte at hjælpe alligevel, så kan det indikere, at deres risikoperception var lav, fordi man ellers skulle forvente, at de ikke ville turde indlede sig på hjælpearbejdet. Oliner & Oliner tester hypotesen i deres studie af *rescuers* og *nonrescuers*, men finder ingen betydelig forskel på børneantallene i de to grupper. Således havde 27% af hjælpere mindst et hjemmeboende barn. Ligeledes tester de, om hjælpere var eneboere, idet de antager, at folk ville være mere tilbøjelige til at hjælpe, hvis de boede alene, fordi man i så fald ikke løb en

²⁴⁹ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 123-27.

²⁵⁰ Opp, "Rational Actor Theory": 228.

²⁵¹ Samme: 229.

²⁵² Fogelman, *Conscience & Courage*: xviii.

risiko på andres vegne. Deres resultater viste, at kun 16% af hjælpere boede alene, hvilket ikke adskilte sig fra tendensen blandt *nonrescuers*.²⁵³

Herhjemme er kollektivitetens betydning for den enkeltes risikoperception blevet fremhævet af Bak. På et psykologisk plan kan hjælpearbejdets kollektive karakter have givet danske hjælpere en følelse af at være en del af en større kollektiv aktion, men hvad Bak tillægger større betydning er, at den praktiske organisering af arbejdet i netværk kan have reduceret den enkeltes risikoperception:

"Som omtalt var organiseringen i netværk et praktisk resultat af flugtsituationen, og afskibningen krævede en kæde af aktioner, hvor den individuelle risiko og indsats mindskedes, og beslutningen om at yde hjælp blev mindre ansvarstung." ²⁵⁴

Med andre ord så betød hjælpearbejdets kollektive karakter, at ansvaret blev fordelt på flere skuldre, hvilket, med Baks ord, gav hjælpere en følelse af *"at princippet individuel straf om ikke bortfaldt, så dog reduceres til et minimum."*²⁵⁵ På den måde er det muligt, at samarbejde og kollektivitet kan have påvirket hjælpernes risikoplevelse.

9.2 Hjælpernes udsagn om risiko & straf

Støtter man sig til Oliner & Oliners påstand om, at ingen hjælpere oplevede risikoen ens, så er det værd at gennemsnøge beretningerne for udsagn om hjælpernes risikoperception. I det følgende vil jeg fremhæve mønstre og tendenser i udsagnene, og selvom Oliner & Oliner mener, at hjælpernes risikoperception kun beroede på den potentielle straf, vil jeg også kigge på hjælpernes udsagn om risikoen for at blive taget til fange.

En af tendenserne i beretningerne er, at mange hjælpere oplevede risikoen for at blive taget til fange som lille. Det begrundes ofte med, at tyskeres kontrol og patruljering var begrænset. K. Dyby forklarer således, at tyskerne ikke kunne kontrollere hele Sjællands kyststrækning, og at hjælpere vidste, hvornår patruljebådene sejlede forbi, så man kunne undgå dem.²⁵⁶ Andre hjælpere oplevede lemfældige tyske kontrolindsatser på nært hold, som f.eks. E. Lund, der beretter om en episode, hvor tyske soldater dukkede op på havnen, mens hun hjalp jøder ved en transport, uden at soldaterne valgte at gribe ind.²⁵⁷ Lund er langt fra den eneste, der oplevede, at tyske værnemagtssoldater ikke ønskede at tage del i jødeforfølgelserne. A. Klug beretter, at en tysk vagtpost fortalte ham: *"Jeg ved godt, hvad der foregår nede på stranden, men det vedkommer ikke mig, jeg er ligeglad"* og hos A. Jacobsen kan man tilsvarende læse, at han spurgte nogle østrigske

²⁵³ Oliner & Oliner, *The Altruistic Personality*: 125f.

²⁵⁴ Bak, *Jødeaktionen*: 140.

²⁵⁵ Samme.

²⁵⁶ B-26a.

²⁵⁷ B-77a.

soldater, hvad de ville gøre, hvis de så jøder på flugt, hvortil de svarede, at de ville vende ryggen til.²⁵⁸

En anden tendens går i modsat retning, da mange hjælpere betoner risikoen ved hjælpearbejdet. Hjælperne fremhæver stikkere og Gestapo, som dem man frygtede, og det var først og fremmest dem, der oplevede stikkere og Gestapo på tæt hold, som beskriver risikoen som størst. E. Petersen fortæller om de mange stikkere på Dragør station (han blev selv stukket til sidst), og i Stubbekøbing fremhæver N. Lund ligeledes stikkerne, som den største trussel.²⁵⁹ Tilsvarende var Gestapos razziaer frygtede mange steder, og ofte havde de den effekt, at lokale hjælpere efterfølgende stoppede, søgte andre steder hen eller selv flygtede, hvilket uddybes nedenfor. Således fortæller V. Lind, at der opstod panik i byen, hver gang der kom en advarsel om, at Gestapo var på vej til Gilleleje, og S. Olsen frygtede ligeledes, at Gestapo ville ransage hans teglværk i Humlebæk.²⁶⁰

Når beretningerne anvendes på denne vis, er det nødvendigt at overveje, om udsagnene kan være påvirket af den kollektive erindring. Eksempelvis kunne man forestille sig, at kritikken af pengespørgsmålet, der fandt sted i 1990'erne, kan have påvirket hjælperne til at omtale risikomomentet i beretningerne, og for fiskere o.a. kan det måske endda have ansporet dem til at fremhæve risikoen for at legitimere sig selv. Ser man på beretningerne med udsagn, der nedtoner risikoen, er to (13%) afgivet i 1990'erne, og beretningerne er generelt jævnt fordelt over tid. Hvad angår beretninger, hvori risikoen fremhæves, er fire (20%) afgivet i 1990'erne, og der er ligeledes en nogenlunde jævn fordeling over tid.²⁶¹ Risikoen fremhæves altså lidt mere i beretningerne fra 1990'erne, hvilket kan skyldes kritikken af pengespørgsmålet, men overordnet set tyder det ikke på, at udsagnstendenserne har været styret af ændringer i den kollektive erindring, om end der naturligvis kan forekomme individuelle eksempler på det.

Det er ikke mange hjælpere, der udtaler sig om den straf, de risikerede at få for hjælpearbejdet, og ser man på dem, der gør, tegner der sig et fragmenteret billede. Nogle hjælpere giver udtryk for, at de dengang anså dødsstraf som en reel risiko.²⁶² Andre frygtede, at de ville miste deres job og ryge i fængsel. Det var bl.a. fiskere, men også biskop H. Fuglsang-Damgaard mente, at bispebrevet kunne koste ham embede og frihed.²⁶³ P. Brygger Olsen oplyser, at kystpolitiet havde fortalt ham og hans medhjælpere, at hvis de blev taget af tyskerne, skulle de tilstå et eller andet, f.eks. indbrud eller tyveri, hvorefter de ville blive overført til dansk politi, der formentlig ville slippe dem fri, når de hørte sandheden (hvilket faktisk skete for

²⁵⁸ B-62, -47.

²⁵⁹ B-97, -78.

²⁶⁰ B-75, -92.

²⁶¹ Se bilag 1, figur 2 og 3.

²⁶² B-32, -36a, -79, -109, -132, -133.

²⁶³ B-35.

hans bror John).²⁶⁴ Endelig forklarer nogle få, at de ingen viden havde om, hvad straffen ville være.²⁶⁵

Det er værd at undersøge, hvornår de 6 hjælpere, der omtaler dødsstraf som en risiko, har afgivet beretning, fordi det er tænkeligt, at den kollektive erindring kan have påvirket dem til at fremhæve risikoen. Det viser sig, at der kun er én beretning fra 1990'erne, hvilket antyder, at debatten om pengespørgsmålet ikke har haft nogen videre påvirkning på beretningerne fra denne tid.²⁶⁶ Til gengæld stammer de to beretninger fra 2010 fra Hjortsø's bog, der som nævnt forholder sig kritisk til pengespørgsmålet, hvilket kan have påvirket hjælperne til at overdrive risikoen.²⁶⁷ Overordnet set må man dog sige, at det er relativt få hjælpere, der antyder, at de frygtede en hård straf for hjælpearbejdet. Selvom man må være varsom med at drage store konklusioner om hjælpernes risikoperception ud fra udsagn i beretninger, så kan det konstateres, at beretningerne ikke efterlader indtryk af, at hjælpernes risikoperception var særlig høj.

9.3 Hjælpearbejdets start, varighed & ophør

I dette afsnit undersøger jeg, hvornår hjælpernes første aktion fandt sted, hvor meget de hjalp, og hvordan hjælpearbejdet ophørte, for at afsøge om det kan gøre os klogere på hjælpernes risikoperception.

Tabel 9 viser, hvornår hjælperne angiver, at deres første hjælpeaktion fandt sted. I kapitel 2 forholdt jeg mig til disse tal, og konstaterede, at når over halvdelen af hjælperne angiver, at deres første hjælpeaktion fandt sted inden d. 2. oktober, så har de næppe kendt til de reelle risici, der var forbundet med arbejdet. Desuden argumenterede jeg for, at deres risikoperception muligvis ikke var særlig høj på dette tidspunkt.²⁶⁸ Et yderligere argument herfor kunne være, at den store del af hjælperne, der blev involveret i de hektiske dage før og efter jødeaktionen, meget vel kan have handlet spontant. Således var det først en uges tid efter jødeaktionen, at hjælpegrupperne fik systematiseret transporterne.²⁶⁹ Ifølge Opp, reducerede spontane handlinger hjælpernes risikoperception, hvilket altså meget vel kan have været tilfældet for en stor del af de danske hjælpere, selvom Opp påstår, at det ikke var tilfældet i Danmark. Det skal dog bemærkes, at ca. halvdelen af hjælperne ikke oplyser tidspunktet for deres første hjælpeaktion i beretningerne, hvilket øger den statistiske usikkerhed.

²⁶⁴ B-15.

²⁶⁵ Se f.eks. B-118.

²⁶⁶ Se bilag 1, figur 4.

²⁶⁷ B-32, -133.

²⁶⁸ Se afsnit 5.3.

²⁶⁹ Kreth & Mogensen, *Flugten*: 62.

Tabel 9: Tidspunkt for hjælpernes første aktion

	Antal	Procent
Inden d. 2. okt.	38	28%
Mellem d. 2.-6. okt.	23	17%
Efter d. 6. okt.	8	6%
Ukendt	65	49%
I alt	134	100%

Et andet udtryk for hjælpernes risikopfattelse er varigheden af deres hjælpearbejde. Ifølge Opp, faldt risikoperceptionen for hver gang, man havde succes med en aktion. Hvis danske hjælpere hjalp meget og længe, kan det altså indikere, at deres risikoperception generelt var lav.

Det er ikke alle hjælpere, der oplyser i deres beretninger, hvor meget og hvor længe de hjalp, ligesom at man må forlade sig på de informationer, beretningerne giver, som ikke altid er fuldt dækkende for en hjælperes indsats. Ikke desto mindre kan man læse ud af tabel 10 og 11, at 46% af hjælperne oplyser, at de hjalp mere end 5 gange og 53% at de hjalp længere tid end en uge. Tallene viser, at de danske hjælpere i overvejende grad tog del i flere hjælpeaktioner over længere tid, og i det lys kan man antage, at disse hjælperes risikoperception dalede, som hjælpearbejdet skred frem.

Derudover har vellykkede operationer angiveligt ansporet andre til at gå ind i hjælpearbejdet, og dermed er efterspørgslen – for at bruge Varese & Yaish terminologi – steget, mens udbuddet (antallet af jøder med behov for hjælp) løbende faldt, hvilket gav optimale betingelser for, at altruistiske handlinger kunne finde sted.

Tabel 10: Hjælperne fordelt efter antal hjælpeaktioner

	Antal	Procent
1 aktion	11	8%
Mindre end 5 aktioner	18	13%
Mere end 5 aktioner	62	46%
Ukendt	43	32%
I alt	134	100%

Tabel 11: Hjælperne fordelt efter hjælpearbejdets varighed

	Antal	Procent
1 dag	9	7%
Mindre end en uge	7	5%
Mere end en uge	71	53%
Ukendt	47	35%
I alt	134	100%

I forlængelse af hjælpearbejdets varighed er det nærliggende at undersøge, hvordan hjælpearbejdet ophørte, og hvilke begrundelser hjælperne har angivet herfor. I tabel 12 kan man se hjælpernes opgørelser over, hvordan deres hjælpearbejde ophørte. Det fremgår, at størstedelen af dem, der skriver herom i deres beretninger, fortsatte med at hjælpe, til der ikke var flere jøder tilbage, mens

det er relativt få, der stoppede pga. risikoen.²⁷⁰ Det indikerer, at de fleste hjælpere ikke oplevede risikoen som stor nok til, at de stoppede med at hjælpe.

Tabel 12: Hjælperne fordelt efter, hvordan deres hjælpearbejde ophørte

	Antal	Procent
Fortsatte, til der ikke var flere at hjælpe	45	34%
Stoppede, da risikoen blev for stor	13	10%
Andre grunde	7	5%
Ukendt	69	51%
I alt	134	100%

Dem der stoppede, fordi risikoen blev for stor, havde som regel oplevet tyskerne på tæt hold, eksempelvis ved en razzia eller øget tysk kontrol i nærområdet. Et eksempel er E. Petersen, som skjulte jøder på Sømmandshjemmet i Køge ifm. en transport, da tyskerne overrumplede dem med en razzia, som Petersen kun med nød og næppe undslap. Herefter turde han ikke længere sejle, og han flygtede siden selv.²⁷¹ Lignende skildringer finder man hos andre hjælpere, der stoppede pga. risikoen, og som i de flestes tilfælde selv valgte at flygte til Sverige.²⁷² I de få tilfælde, hvor tyskerne gennemførte razziaer, havde det en effekt på hjælpearbejdet lokalt set. I Dragør ophørte transporterne stort set efter nazisternes razzia d. 4/10, i Gilleleje måtte man flytte udskejningerne fra byens havn til Smidstrup strand efter razziaen d. 7/10, og i Stubbekøbing ebbede transporterne ud efter razziaen d. 16/10. Selvom nogle hjælpere fortsatte med at hjælpe andre steder efter razziaerne, så viser det, at tyskernes indsats og kontrol påvirkede hjælpernes risikoperception. I og med at tyskernes kontrolindsats trods alt var så begrænset, må man antage, at mange hjælpere har fastholdt og måske endda udbygget en lav risikoperception undervejs.

9.4 Ressourcer & familie

Ifølge den internationale forskning kan hjælpernes demografiske forhold også fortælle noget om deres risikoperception, hvilket undersøges i dette afsnit. Opp nævner en række parametre, som hjælpernes ressourcer kan vurderes ud fra, men i nærværende analyse har jeg kun mulighed for at bedømme hjælpernes sociale position bestemt ud fra erhverv. I kapitel 1 blev hjælperne således inddelt efter socialgrupper, og fordelingen viste sig at være meget jævn, med den største andel tilhørende socialgruppe 4. Vurderet ud fra dette parameter ses der altså ikke en tendens til, at de danske hjælpere tilhørte toppen af samfundet, hvorfor ressourcer sandsynligvis ikke har reduceret deres risikoperception.

²⁷⁰ Af dem der stoppede af andre grunde, var der en som blev taget til fange af tyskerne, mens andre angiver grunde såsom, at de ikke blev bedt om at hjælpe mere end en gang. Desuden er der 51%, som ikke angiver en begrundelse for hjælpearbejdets ophør, hvilket medfører en relativt høj statistisk usikkerhed.

²⁷¹ B-98.

²⁷² Se f.eks. B-124, -39.

Et andet demografisk forhold er hjælpernes familie- og boligsituation. Beretningerne indeholder næsten ingen oplysninger om hjælpernes boligforhold, mens der er lidt mere information at hente om deres familiesituation. Således kan man se i tabel 13, at der var markant flere hjælpere, som var i parforhold end det modsatte, og at der var næsten lige så mange hjælpere med børn som uden. Dette viser, at en del danskere hjalp selvom de havde nære familiemedlemmer at tage ansvar for, hvilket altså kan indikere, at hjælpernes risikoperception ikke var så høj. Man må dog tage forbehold for, at der er stor statistisk usikkerhed forbundet med disse tal, i og med at flertallet af hjælperne ikke afslører deres familiesituation i beretningerne. Eksempelvis kan det meget vel tænkes, at folk ikke oplyser, hvorvidt de havde børn eller ej, fordi de ikke havde det.

Tabel 13: Hjælpernes familiesituation

	Antal	Procent
<i>Var personen i et parforhold?</i>		
Ja	41	31%
Nej	19	14%
Ukendt	74	55%
I alt	134	100%
<i>Havde personen børn?</i>		
Ja	21	16%
Nej	25	19%
Ukendt	88	66%
I alt	134	100%

9.5 Samarbejde & tillid

Som vi så i afsnit 6, havde hjælpearbejdet i Danmark mange funktionsled og hjælpertyper, der måtte samarbejde for at få redningsaktionen til at lykkes, og det blev ligeledes klargjort i afsnit 8, at alle hjælpere var en del af et uformelt netværk, mens flertallet tilmed var medlem af hjælpegrupper, hvis succes bl.a. beroede på indbyrdes samarbejde. Disse resultater viser med al tydelighed, at kollektivitet og samarbejde var væsentlige elementer i det danske hjælpearbejde og redningsaktionens succes. Ifølge Bak, kan disse omstændigheder også have sænket hjælpernes risikoperception. Hvorvidt det er tilfældet, kan man ikke læse direkte ud af beretningerne. Men det ville eksempelvis kunne bidrage til at forklare, hvorfor så mange danskere selv tog initiativ til at hjælpe, sådan som jeg argumenterede for i afsnit 5.3.

Derudover er der flere hjælpere, som peger på, at gensidig tillid hjælpere og hjælpegrupper imellem var af afgørende betydning for, at redningsarbejdet lod sig gøre. B. Outze forklarer, at hjælperne stolede på hinanden, hvilket også fremhæves af T. Larsen, mens Aa. Bertelsen beskriver, hvordan det interne tillidsforhold var afgørende for den store udveksling af penge, som hjælpegrupperne havde med

hinanden.²⁷³ Netop de mange samarbejder på tværs af hjælpegrupperne, som også blev demonstreret i afsnit 8.3, viser, at man havde tillid til hinanden. Desuden er der ikke kendskab til, at tilfangetagne hjælpere angav medsammensvorne. Meget tyder altså på, at de danske hjælpere havde tillid til dem, de samarbejdede med, hvilket muligvis kan have sænket deres perception af risikoen. Således kan det danske hjælpearbejds kollektive karakter meget vel have reduceret hjælpernes risikoperception, sådan som Bak argumenterer for.

9.6 Delkonklusion

I dette kapitel er danske hjælperes risikoperception for første gang blevet undersøgt. Først afsøgte jeg tendenser og mønstre i hjælpernes udsagn om risikoen for at blive taget til fange i oktober '43 samt udsagn om den mulige straf, man risikerede. I det første tilfælde fandt jeg to modsatrettede tendenser blandt hjælperne, mens der blot var en lille håndfuld, der berettede om risiko for dødsstraf, hvilket indikerer, at det ikke var en udbredt frygt. Dernæst kiggede jeg nærmere på hjælpearbejdets start, varighed og ophør. Det viste sig, at mange hjælpere blev involveret tidligt, at de hjalp mange gange og længe, samt at der kun var få, som stoppede pga. risikoen. Alle disse observationer antyder, at hjælpernes risikoperception generelt var lav. Herefter så jeg på, om hjælpernes ressourcer og familieforhold kunne sige noget om deres risikoperception. Jeg fandt ikke tegn på, at hjælpernes ressourcer skulle have reduceret deres risikoperception, men til gengæld kunne det faktisk, at mange hjælpere havde partnere og børn tyde på, at hjælpearbejdet ikke blev set som særlig risikabelt. Til sidst behandlede jeg det kollektive aspekt af hjælpearbejdet, og det blev vist, at samarbejde og tillid hjælperne imellem kan have bidraget til at dæmpe den enkeltes risikofølelse. Lægger man alle disse resultater sammen, står man tilbage med det indtryk, at de danske hjælperes risikoperception var relativt lav. Det kan således bidrage til at forklare, hvorfor folk turde at gå ind i hjælpearbejdet i oktober '43.

²⁷³ B-93, -72a, -9.

10. KONKLUSION & PERSPEKTIVERING

På trods af at redningen af de danske jøder i oktober '43 er en verdenskendt begivenhed, har vores kendskab til jødernes danske hjælpere indtil nu været begrænset. Formålet med dette speciale har været at kaste lys over de danske hjælpere ved at undersøge, hvorfor de hjalp deres jødiske medborgere i oktober '43. Det er blevet gjort gennem en kvantitativ og kvalitativ analyse af 148 beretninger fra 134 forskellige hjælpere. I udlandet eksisterer der et tværvideenskabeligt forskningsfelt i *rescuers* fra 2. verdenskrig, og det var specialets grundantagelse, at resultater og teorier fra den internationale forskning kunne tilføje nye perspektiver til forskningen i danske hjælpere, som overvejende har været forankret i et dansk besættelsesperspektiv indenfor en historiefaglig forskningsramme.

Specialets undersøgelse viste, at den gennemsnitlige danske hjælper var en ung mand på 31 år uden en bestemt social baggrund. Flertallet af hjælpere udførte deres første hjælpeaktion efter at være blevet spurgt om hjælp, hvilket formentlig var medvirkende til, at de blev hjælpere. Samtidig tog en stor del af hjælpere selv initiativ til at hjælpe, hvilket kan forklares med, at de perciperede omkostningerne som små. Selve hjælpearbejdet bestod af mange opgaver og funktioner, som jeg inddelte i 8 idealtypiske hjælperkategorier. De mange måder, man kunne hjælpe på, hører med til forklaringen af, hvorfor folk blev hjælpere, og jeg fandt flere mønstre i hjælpertypernes demografiske profiler, som viste, at der var forskel på, hvem der udførte hvilke opgaver. Ser man nærmere på hjælpernes motiver, så blev der fundet klart flest politiske motiver i beretningerne med modstandsmotivet som det mest udbredte. Jeg fandt dog også både sociale og personlige motiver hos hjælpere, og det viser, at disse motiver ligeledes skal medregnes i en forklaring af hjælpernes indsats. Desuden fandt jeg, at hjælpere ofte beskrev flere, sideløbende motiver, hvilket viser, at man snarere bør tænke i multi- frem for monokausale forklaringer på hjælperadfærd. Netværk og hjælpegrupper var også af betydning for hjælpernes engagement, idet alle modtog støtte fra et uformelt netværk, mens ca. halvdelen ydermere var medlem af en rednings- eller modstandsgruppe. De tre casestudier demonstrerede gruppernes forskellighed, men viste også at stærke lederfigurer og gode netværksforbindelser var afgørende for hjælpearbejdets succes. Hjælpernes risikoperception fremstod desuden som relativt lav, hvilket kan være med til at forklare, hvorfor folk turde engagere sig i hjælpearbejdet.

Mit svar på specialets problemstilling om, hvorfor danskere hjalp jøder i oktober '43, er således, at hjælpere ikke oplevede risikoen som særlig stor, at mange blev spurgt om hjælp og/eller handlede som en del af en netværksgruppe, at der var mange muligheder for at hjælpe, og at særligt politiske motiver ansporede folk til at bidrage. Således indgår både personlige, situationelle og strukturelle grunde i forklaringen.

Det er potentielt en svaghed, at specialets resultater og konklusioner bygger på de oplysninger, der er angivet i beretningerne. Mange af disse kan grundet deres

subjektive natur ikke verificeres, og de kan tilmed være usande som følge af erindringens upålidelighed eller et bevidst ønske. Dette vilkår hæmmer undersøgelsens validitet, og det har tidligere afholdt historikere fra at benytte denne form for kildemateriale. Jeg har været bevidst om denne udfordring fra projektets start og er derfor gået til beretningerne med kildekritiske forbehold. Derfor er jeg også bevidst om, at undersøgelsens resultater ikke er en præcis gengivelse af hjælpernes gerninger, men at de svarer til det billede, som beretningerne tegner heraf. Jeg mener dog, at beretningerne kan give nye indsigter i oktober '43, da de er det tætteste, vi kan komme på begivenhederne og de impliceredes oplevelse af dem.

Specialets undersøgelse åbner op for nye perspektiver for den fremtidige forskning af jødernes danske hjælpere i oktober '43. En oplagt undersøgelse i forlængelse af nærværende studie kan være at foretage en sammenligning af ofrenes, dvs. jødernes, og hjælpernes beretninger. Det vil åbne for nye diskussioner af beretningernes indhold og anvendelighed, samt give nye perspektiver på hjælpernes indsats. Samtidig kan ofrenes beretninger måske bidrage til at verificere nogle af hjælpernes påstande, hvilket kan medvirke til at skærpe definitionen af hjælperbegrebet i Danmark. Endelig kan de to materialegrupper supplere hinanden i en kortlægning af diverse transportruter, hvilket endnu mangler i forskningen.

En anden undersøgelse, som specialet lægger op til, er en komparativ analyse af hjælpearbejdet i Danmark og andre tyskbesatte lande. Der har været gjort enkelte forsøg på relativt overfladiske sammenligninger mest fra udenlandske forskere, men en dybdegående analyse mangler fortsat.²⁷⁴ I dette speciale er der givet en undersøgelse af danske hjælpere at sammenligne ud fra, hvilket gør det muligt at komme nærmere en forståelse af, hvorfor det danske hjælpearbejde var så succesrigt sammenlignet med andre steder.

²⁷⁴ Se Moore, *Survivors*: 84-98 og Snyder, *Sort jord*: 246-260.

11. ABSTRACT

A distinct chapter in Holocaust history unfolds, in October 1943, when more than 7.000 Danish Jews, approx. 95% of the Danish-Jewish population, were assisted in fleeing to Sweden by boat. Based on 148 recollections produced by 134 Danish rescuers this thesis analyses why the rescuers decided to help the Danish Jews. Research results from international studies of rescuers are used in the analysis for comparison.

Some of the main findings of this study include that Danish rescuers probably perceived risk as low. This explains why they dared to participate in rescue activities. Furthermore, the analysis shows that Danish rescuers were asked to help, when they got involved in their first rescue action. Another finding is that there were many ways to assist in the rescue operation, which helps to clarify that so many Danes took part in the aid activities. Additionally, networks and organized groups were crucial, because cooperation, strong leadership and connections made work efficient.

Finally, the thesis examines the motives of the rescuers as they appear in the recollections. It turns out that there is a tendency that most Danish rescuers helped for political reasons, especially resistance. Meanwhile, social and egoistic motives are also found, and it is argued that most rescuers acted on basis of more than one motive. In this way, personal, situational and structural reasons work together in an explanation of why Danes decided to help Jews in October 1943.

12. BIBLIOGRAFI

12.1 Bøger & artikler

- Algreen-Petersen, Christian. *Illegale transporter på Øresund: autentisk beretning om tyskernes internering af danske soldater og om flygtningetransporter til Sverige*. Beretninger fra modstandskampen, 1. del. Kbh.: Frihedsmuseets Venner, 2002.
- Bak, Sofie Lene. *Dansk antisemitisme 1930-45*. Kbh.: 2004.
- . *Ikke noget at tale om: danske jøders krigsoplevelser 1943-1945*. Kbh.: Dansk Jødisk Museum, 2010.
- . «Indledning». I: Sofie Lene Bak (red.). *Oral History i Danmark*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences, vol. 532, 2016, 9–20.
- . *Jødeaktionen oktober 1943: forestillinger i offentlighed og forskning*. Kbh.: Museum Tusulanum, 2001.
- . «Unik og universel: Et 70-års jubilæum». *Historisk Tidsskrift* 114, nr. 2 (2014): 535-542.
- Bertelsen, Aage. *Oktober 1943: Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark*. 5. udg. Gyldendal, 1993.
1. udg. udkom i 1952.
- Blüdnikow, Bent. «Moral og internationalisme i debatten om jøder i Danmark. En personlig historiografisk beretning». *Historisk Tidsskrift* 115, nr. 2 (2015): 452-504.
- Boesen, Anna. *Mine jøder*. Vejle: Humilitas, 1985.
- Boiehøj, Halvor. «Illegalt til Sverige». *Årsskrift: bidrag til Greve Kommunes historie*, nr. 28 (1984).
- Bredahl Petersen, F. *The rescue of the Danish Jews from Nazi extermination, 25th anniversary, Oct. 1968*. Baltimore, 1968.
- Bundgård Christensen, Claus, Joachim Lund, Niels Wium Olesen, og Jakob Sørensen. *Danmark besat: krig og hverdag 1940-45*. 4. reviderede udgave. Kbh.: Information, 2015.
- Cesarani, David, og Paul A. Levine. «Introduction». *Bystanders to the Holocaust: a re-evaluation*, 2002, 1-27.
- Christensen, Carlo. *Under Jorden i Borgergade*. Nyt Nordisk Forlag, 1945.
- Dethlefsen, Henrik. *De illegale Sverigesruter 1943-45: studier i den maritime modstands historie*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1993.
- Flender, Harold. *Redningen i Danmark*. Brøndby Strand: Baruk, 1993.
- Oversættelse af *Rescue in Denmark*, 1963.
- Fogelman, Eva. *Conscience & Courage. Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York: Anchor Books, 1994.
- Fuglsang-Damgaard, H. «Kirken og jødeforfølgelserne». I: C. Refslund og M. Schmidt (red.). *Fem Aar: Indtryk og Oplevelser* 2 (1946): 100–108.
- Gaardmand, P. N. «Paa Næsgaard». I: C. Refslund og M. Schmidt (red.). *Fem Aar:*

- Indtryk og Oplevelser 2* (1946): 117–24.
- Gersfelt, Jørgen. *Saadan narrede vi Gestapo*. Gyldendal, 1945.
- Gross, Michael L. *Ethics and Activism: The Theory and Practice of Political Morality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997: 127-222.
- Hansen, Orla. «Mit liv under besættelsen». *Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune*, 2015, 37–41.
- Hecht-Johansen, Jette. «En jødetransport». I: Valborg Wulff (red.). *Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945*, 1985.
- Helles, Bjørn. «Flugten til Sverige». *Årsskrift: bidrag til Greve Kommunes historie*, nr. 29 (1985).
- Hendil, Leif B. «Højest uvelkommen!». I: Hans Jørgen Lembourn (red.). *Gå til modstand*, 1961, 55-67.
- Hjortsø, Thomas. *Den dyre flugt*. Kbh.: People's Press, 2010.
- Huglstad, Allan. *Kiv og krig: Næstvedegnen 1939-1945*. Stege, 2000: 217-226.
- . *Mange skurke få helte - og alle de andre: Vordingborg og Sydsjælland 1939-1949*. Vordingborg, 2011: 353-366.
- . *Men her skete jo intet: Møn besat og befriet 1940-1945*. Næstved, 1993: 73-102.
- Hæstrup, Jørgen. «Jøderne og den tyske besættelse». I: Harald Jørgensen (red.). *Indenfor murene: Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, 1984.
- Kieler, Elsebeth. «Jødeforfølgelserne». I: Jørgen Kieler (red.). *En Modstandsgruppes historie 1* (1983): 43–70.
- Kieler, Jørgen. «[Personal narrative]». I: Goldberger, Leo (red.). *The rescue of the Danish Jews*, 1987, 141–55.
- Kirchhoff, Hans. «Denmark: A Light in the Darkness of the Holocaust? A Reply to Gunnar S. Paulsson». *Journal of Contemporary History* 30, nr. 3 (1995): 465–79.
- . *Holocaust i Danmark*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- Kiær, Erling. *Med Gestapo i Kølvedet. Beretningen om hvordan det lykkedes at føre fjorten hundrede Flygtninge over Sundet*, 1945.
- Kjeldbæk, Esben. «*Oral History om besættelsen*». I: Sofie Lene Bak (red.). *Oral History i Danmark*, University of Southern Denmark studies in history and social sciences, vol. 532, 2016, 129–56.
- Klingemann, U., og J. Falter. «Hilfe far Juden wahrend des Holocaust. Sozialpsychologische Merkmale der nichtjiddischen Helfer und Charakteristika der Situation» [Help for Jews during the Holocaust: Social Psychological Properties of Non-Jewish Helpers and Situational Characteristics]. *Mut zur Menschlichkeit. Hilfe fur Verfolgte wiihrend der NS-Zeit*, red. af G.B. Ginzler. Cologne, Germany: Rheinland Verlag, 1993: 115-156.
- Knudsen, Dino, red. *Øjenvidner til besættelsen: danskere beretter om hverdag og krig 1940-45*. 4. udg. Kbh.: Haase, 2016.
- Kreth, Rasmus, og Michael Mogensen. *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*. Kbh.: Gyldendal, 1995.

- Køster, K. H. «Jøderne paa Bispebjerg Hospital». I: Svendstorp, Aage (Red.). *Den hvide Brigade. Danske Lægers Modstand*. 1946: 203-218.
- Larsen, Bent Skov. «Modstandsbevægelsen i Humlebæk». *Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune*, 2015, 87–93.
- Lassen, Morten. *At skrive holocaust: en introduktion til vidnesbyrdlitteraturen*. Kbh.: Museum Tusulanum, 2011.
- Lauridsen, John T. *Samarbejde og modstand: Danmark under den tyske besættelse 1940-45: en bibliografi*. Kbh.: Det Kongelige Bibliotek, Museum Tusulanum, 2002.
- Lidegaard, Bo. *Landsmænd: de danske jøders flugt i oktober 1943*. Kbh.: Politiken, 2013.
- Loeffler, Martha. *Boats in the Night: Knud Dyby's Involvement in the Rescue of the Danish Jews and the Danish Resistance*. 2. udg. Blair, Neb.: Lur Publications, 2000.
- Lund, Ebba. «En beretning». *Dansk Jødisk Historie* 6, nr. 7 (1982): 44–53.
- Lund, Ebba. «Jødeforfølgelserne». I: Jørgen Kieler (red.). *En Modstandsgruppes historie 1* (1983): 43–70.
- Lund, Steffen. «Lægerne og Jødeflugten». I: Svendstorp, Aage (Red.). *Den hvide Brigade. Danske Lægers Modstand*. 1946: 175-202.
- Monroe, Kristen R., Michael C. Barton, og Ute Klingemann. «Altruism and the Theory of Rational Action: Rescuers of Jews in Nazi Europe». *Ethics* 101, nr. 1 (1990): 103–22.
- Moore, Bob. *Survivors, Jewish Self-help and Rescue in Nazi-occupied Western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Nielsen, Alfred. «Fiskeren Alfred». I: Vagn Rasmussen (red.). *Krigsskæbner*. Haderslev: Margit, 1995, s. 25-32.
- Nielsen, Børge. «Børge Nielsens erindringer». I: Valborg Wulff (red.). *Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945*, 1985: 1-12.
- Nilsson, Kirsten. *De gemte børn. Beretninger fra anden verdenskrig*. Kbh.: Gyldendal, 2012.
- Nyskov, Jens, «Humlebæk-episoder». I: *Oktober 1943: Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark*. 5. udg. Gyldendal, 1993: 157-170.
- Olden-Jørgensen, Sebastian. «Glæder og sorger i Oral History. Et metodisk-historiografisk essay». I: Sofie Lene Bak (red.). *Oral History i Danmark, University of Southern Denmark studies in history and social sciences*, vol. 532, 2016, 21–34.
- . *Til kilderne!: introduktion til historisk kildekritik*. Kbh.: Gad, 2001.
- Oliner, Samuel P., og Pearl M. Oliner. *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: The Free Press, 1988.
- Olsen, Lars, Niels Ploug, Lars Andersen, og Jonas Schytz Juul. *Det danske klassesamfund: et socialt danmarksportræt*. Kbh.: Nota, 2013.
- Olsen, Svend. «Et tilbageblik på 'Oktober 43' på Humlebæk teglværk». *Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune*, 2015, 33–36.
- Opp, Karl-Dieter. «Can Identity Better Explain the Rescue of Jews in Nazi Europe

- than Rantional Action Theory». *Research in Social Movements. Conflict and Change* 20 (1997): 223–53.
- Outze, Børge, «Vi handlede med mennesker». I: Hans Jørgen Lembourn (red.). *Gå til modstand*, 1961, 68-75.
- Paulsson, Gunnar S. «The 'Bridge over the Øresund': The Historiography on the Expulsion of the Jews from Nazi-Occupied Denmark». *Journal of contemporary history* 30, nr. 3 (1995): 431–80.
- Petersen, Børge Hagbard. [Ukendt titel]. I: *Minder fra besættelsen*, udg. af Østsjællands Museum, 1995.
- Petersen, Johannes. «En jødedreng på Stevns». I: Valborg Wulff (red.). *Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945*, 1985.
- Pundik, Herbert. *Det kan ikke ske i Danmark. Jødernes flugt til Sverige 1943*. Århus: Systime, 2013.
- Rasmussen, Henry. «Oktober 1943». I: Harald Sandbæk og N. J. Rald (red.). *Den danske Kirke under Besættelsen*, 1945, 100–102.
- Rohde, Ina. *Da jeg blev jøde i Danmark. Nogle erindringsblade fra besættelsesårene*. Kbh.: Selskabet for dansk jødisk Historie, 1982.
- . «Mine egne bådflygtninge». *Pigtraad-Gestapofangen*, 1978, 181–84.
- Snyder, Timothy. *Sort jord: Holocaust som historie og advarsel*. Kbh.: Gad, 2016.
- Tortzen, Christian. *Gilleleje oktober 1943*. Fremad, 1970.
- Varese, Federico, og Meir Yaish. «Altruism: The Importance of Being Asked. The Rescue of Jews in Nazi Europe». *University of Oxford. Discussion Papers in Economic and Social History*, 1998.
- Warring, Anette. «Erindring og historiebrug - introduktion til et forskningsfelt». *Temp - tidsskrift for historie, Erindring & historiebrug*, nr. 2 (2011): 6–35.
- Yahil, Leni. *Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under Besættelsen*. Kbh.: Gyldendal, 1967.
- Oversættelse af *Test of a Democracy. The rescue of Danish Jewry in World War II*. Jerusalem, 1966.

12.2 Arkivmateriale

Frihedsmuseet

Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.

Dokumentarkiv, 06E-14697-1, 06E-11678-1, 06E-10913-22.

Dansk Jødisk Museum

Personarkiv, JDK275A58/1, JDK207A59/1, JDK275A5/1, JDK207A115/1.

Genstand, JDK275X2.

Magnetmedium, JDK207B18.

Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 22785, 29161, 34656, 36822, 40943, 45907, 47299.

Rigsarkivet

IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).

IV T 38A – Jørgen Hæstrups samlinger (pakke 142-145).

Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv

Opbevaring af arkivalier om jødetransporter: M 48, læg 29/97.

Dragør Lokalarkiv

Personarkiv, A11, A343, A418, A466, A548, A587.

Arkivnummer, L4.

Køge Byhistoriske Arkiv

Personarkiv, A369.

Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune

Arkivnumre, 1985/127, 185/165.

Fredensborg Arkiverne

Personarkiv, Svend Olsen.

Personarkiv, Ruth Raabo Larsen.

Personarkiv, Erik Strube.

Præstø Lokalhistoriske Arkiv

Personarkiv, A1054.

Københavns Stadsarkiv

Erindringsdatabase, nr. 11257.

Roskilde Lokalhistoriske Arkiv

Personarkiv, A85673.

Elling Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Arkivnummer, A362, Lb.nr. 1.

12.3 Aviser

"Helsingør Syklubs håndslag gælder stadig", i *Nordsjælland*, 1989-03-14.

"Hjælpen til landsmænd i nød", i *Helsingør Dagblad*, 1983-10-03.

"Sådan oplevede vi jødernes flugt", i *Hjemmet*, u.d.

12.4. Internetkilder

<http://arkibas.dk/arkivvejviser/> (sidst set d. 30-01-2017).

<http://www.kristeligt-dagblad.dk/holocaust/vidnesbyrd-er-vigtig-dokumentation>
(sidst set d. 30-01-2017).

<http://modstand.natmus.dk/> (sidst set d. 30-01-2017).

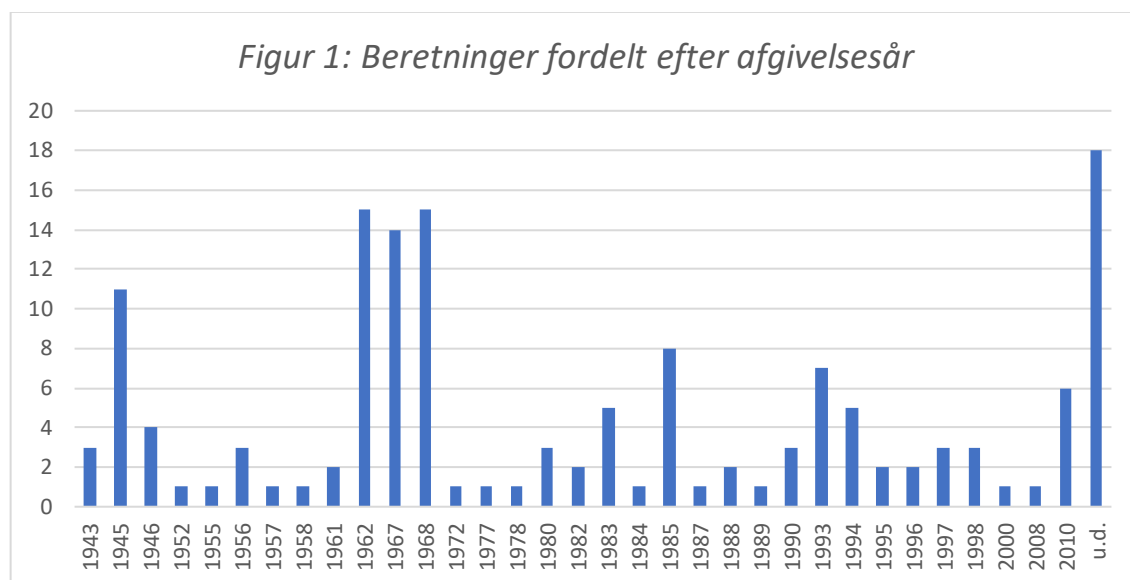
<http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=gruppe> (sidst set d. 30-01-2017).

<http://www.yadvashem.org/righteous/faq> (sidst set d. 30-01-2017).

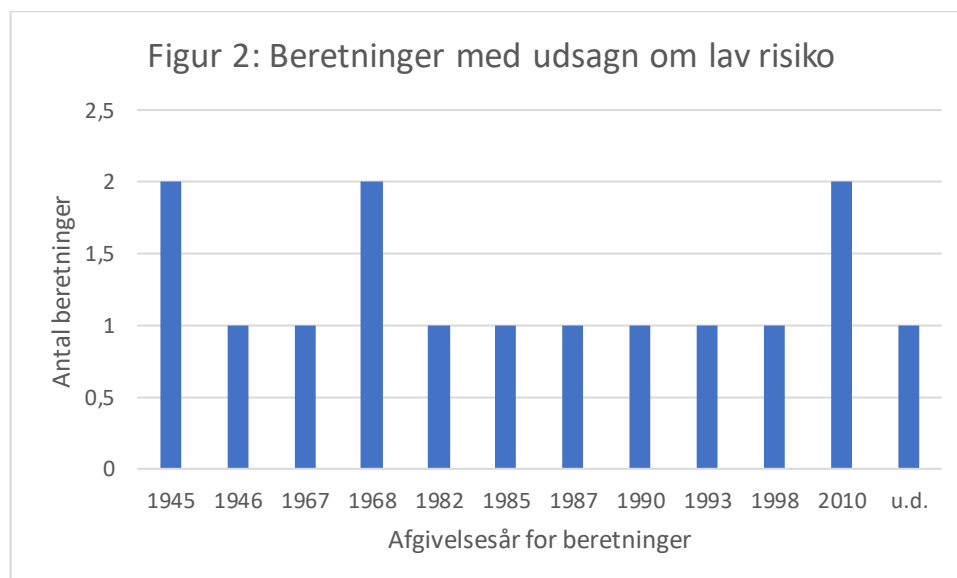
<http://www.zoneredningskorpset.dk/hotel/zonen/zoneweb.nsf/docs/c526f3aeb19e59c4c1257535007c6616> (sidst set d. 30-01-2017).

13. BILAG

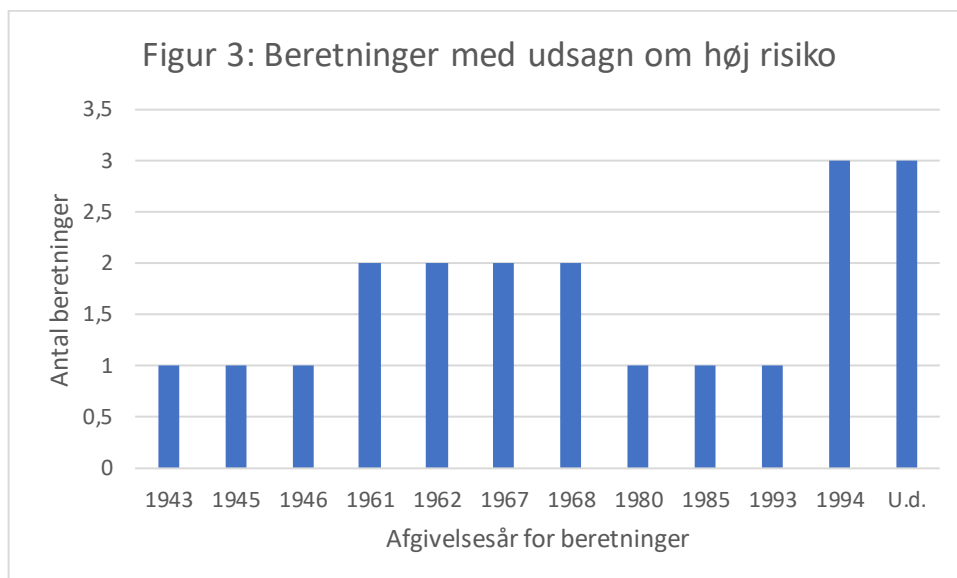
13.1 Bilag 1: Figurer

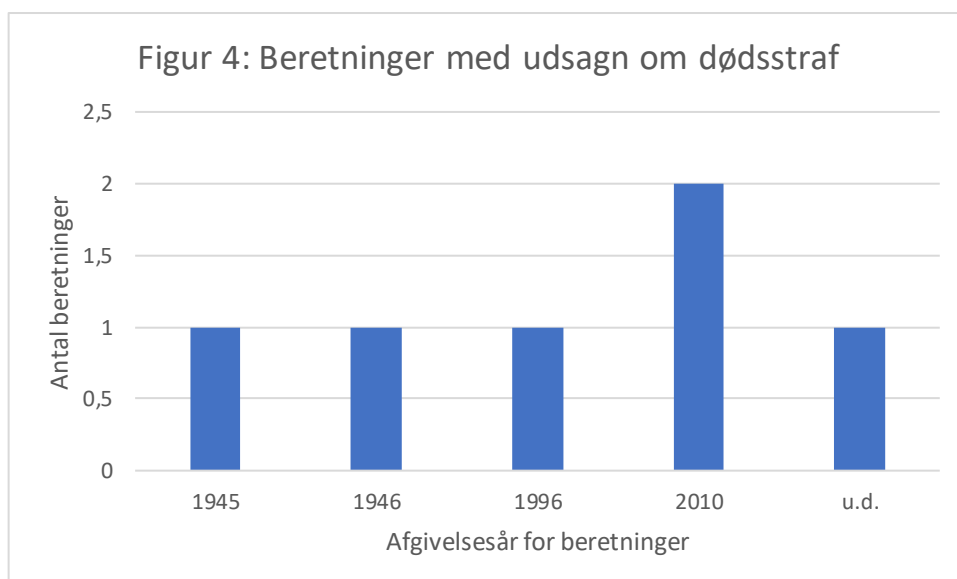
Figurtekst: u.d. er en forkortelse for *udaterede beretninger*.

Figurtekst: u.d. er en forkortelse for *udaterede beretninger*.

Figurtekst: u.d. er en forkortelse for *udaterede beretninger*.

Figurtekst: u.d. er en forkortelse for *udaterede beretninger*.

13.2 Bilag 2: Liste over berettere (hjælpere) i undersøgelsen

Når der henvises til en beretning i specialet, forkortes *beretning* med *B* efterfulgt af beretningens nummer – f.eks. B-1. I nogle tilfælde har én hjælper afgivet flere beretninger. I de tilfælde alfabetiseres beretningerne a, b, c osv. Hvis der henvises specifikt til en af disse beretninger i specialet, noteres bogstavet efter beretningsnummeret – f.eks. ”B-1a”.

Nr.	Beretter	Beretningens fundsted
1	Algreen-Petersen, Christian	Algreen-Petersen, Christian. <i>Illegale transportere på Øresund: autentisk beretning om tyskernes internering af danske soldater og om flygningstransporter til Sverige</i> . Beretninger fra modstandskampen, 1. del. Kbh.: Frihedsmuseets Venner, 2002.
2	Andersen, Borghild	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
3	Andersen, Erik Weinø	Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
4	Andersen, Laurits	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 234-35.
5	Andersen, Poul	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 235.
6	Arboe-Rasmussen, Einar	Dansk Jødisk Museum: Personarkiv, JDK275A58/1.
7	Asschenfeldt Frederiksen, C	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 49-159.
8	Beltrano, Martha	Dragør Lokalarkiv: Personarkiv, A343.
9	Bertelsen, Aage	Bertelsen, Aage. <i>Oktober 1943: Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark</i> . 5. udg. Gyldendal, 1993.
10	Boesen, Anna	Boesen, Anna. <i>Mine jøder</i> . Vejle: Humilitas, 1985.
11	Boiehøj (Bøiehøj), Halvor	Boiehøj, Halvor. «Illegalt til Sverige». <i>Årsskrift: bidrag til Greve Kommunes historie</i> , nr. 28 (1984).
12	Borch, Erik	Dragør Lokalarkiv: Personarkiv, A418.
13	Borchsenius, Poul	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 120-123.
14	Bredahl Petersen, Frederik	Bredahl Petersen, F. <i>The rescue of the Danish Jews from Nazi extermination, 25th anniversary, Oct. 1968</i> . Baltimore, 1968.
15	Brygger Olsen, Poul (Paul)	Dragør Lokalarkiv: Personarkiv, A548.
16	Børgesen, Jonas	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
17	Christensen, Carlo	Christensen, Carlo. <i>Under Jorden i Borgergade</i> . Nyt Nordisk Forlag, 1945.
18	Christensen, Christian Højland	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
19	Christensen, J. J	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
20	Christensen, Jens Gerhard (Gerhardt)	Køge Byhistoriske Arkiv: Personarkiv, A369.
21	Christensen, Kaj (Bendsen)	Rigsarkivet: IV T 38A – Jørgen Hæstrups samlinger (pakke 142-145).
22	Christensen, Martin Ole	Knudsen, Dino, red. <i>Øjenvidner til besættelsen: danskere beretter om hverdag og krig 1940-45</i> . 4. udg. Kbh.: Haase, 2016: 337-341.
23	Christensen, Otte H.	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 198.
24	Christiansen, Arne	Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 29161.
25	Clausen, Thorkild	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 226-27.
26	Dyby, Knud	a: Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 45907. b: Loeffler, Martha. <i>Boats in the Night: Knud Dyby's Involvement in the Rescue of the Danish Jews and the Danish Resistance</i> . 2. udg. Blair, Neb.: Lur Publications, 2000.

27	Dyrberg, Gunnar	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 58-63.
28	Ege, Richard	a: Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 199. b: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 37; 85-89. c: Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
29	Ege, Vibeke	a: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 37; 85-94 b: Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
30	Fischer, Jean	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 195-96.
31	Flyvbjerg, G.	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 237-39.
32	Fogh, Frederik	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 154-166.
33	Frederiksen, Erik	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 228-29.
34	Friis-Jensen, H	Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune: arkivnummer, 185/165.
35	Fuglsang-Damgaard, Hans	Fuglsang-Damgaard, H. «Kirken og jødeforfølgelserne». I: C. Refslund og M. Schmidt (red.). <i>Fem Aar: Indtryk og Oplevelser 2</i> (1946): 100-108.
36	Gersfelt, Jørgen	a: Gersfelt, Jørgen. <i>Sådan narrede vi Gestapo</i> . Gyldendal, 1945. b: "Sådan oplevede vi jødernes flugt", i <i>Hjemmet</i> , u.d.
37	Gunnersøe, A	Frihedsmuseet: Dokumentarkiv, 06E-14697-1.
38	Gaardmand, Niels Peter Nielsen	Gaardmand, P. N. «Paa Næsgaard». I: C. Refslund og M. Schmidt (red.). <i>Fem Aar: Indtryk og Oplevelser 2</i> (1946): 117-24.
39	Hansen, Orla	Hansen, Orla. «Mit liv under besættelsen». <i>Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune</i> , 2015, 37-41.
40	Hartmann, Peter Gustav Ernst	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
41	Hecht-Johansen, Jette	Hecht-Johansen, Jette. «En jødetransport». I: Valborg Wulff (red.). <i>Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945</i> , 1985.
42	Helweg, Ole	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 113-119
43	Hendil, Leif B.	Hendil, Leif B. «Højst uvelkommen!». I: Hans Jørgen Lembourn (red.). <i>Gå til modstand</i> , 1961, 55-67.
44	Holm, Erik	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 213-14.
45	Holten, Sven A.	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 209-11.
46	Ilsøe, Peter	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
47	Jacobsen, Aksel (Axel)	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 211-12.
48	Jansen, Signe	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 75-77.
49	Jensen, Karen Marie	Larsen, Bent Skov. «Modstandsbevægelsen i Humlebæk». <i>Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune</i> , 2015, 87-93.
50	Jensen, L. C.	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 129-133.
51	Jensen, N. P. E	Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
52	Jensen, P	Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
53	Jørgensen, Emanuel	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 202.
54	Jørgensen, Poul	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 232-34.
55	Kieler, Elsebeth von Führen	Kieler, Elsebeth. «Jødeforfølgelserne». I: Jørgen Kieler (red.). <i>En Modstandsgruppes historie 1</i> (1983): 43-70.
56	Kieler, Jørgen von Führen	«[Personal narrative]». I: Goldberger, Leo (red.). <i>The rescue of the Danish Jews</i> , 1987, 141-55.

57	Kisling, Christian	a: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 49-51. b: http://www.zone-redningskorpset.dk/hotel/zonen/zoneweb.nsf/docs/c526f3aeb19e59c4c1257535007c6616 (sidst set d. 30-01-2017).
58	Kisling, Grethe	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 49-51.
59	Kiær, Erling	Kiær, Erling. <i>Med Gestapo i Kølvandet. Beretningen om hvordan det lykkedes at føre fjorten hundrede Flygtninge over Sundet, 1945.</i>
60	Kjeldsen, Børge	Køge Byhistoriske Arkiv: Personarkiv, A369.
61	Kleven, Arne	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 197-98.
62	Klug, Albert	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 231-32.
63	Knudsen, Jørgen Peter	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 36; 75; 77.
64	Koblegaard, Kaj (Kai)	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 202-205.
65	Koefoed, Amalia	Dansk Jødisk Museum: Personarkiv, JDK207A59/1.
66	Kruhøffer, Poul	Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
67	Køster, Karl Henrik	a: Køster, K. H. «Jøderne paa Bispebjerg Hospital». I: Svendstorp, Aage (Red.). <i>Den hvide Brigade. Danske Lægers Modstand</i> . 1946: 203-218. b: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 71-80.
68	Larsen, Einar	Dragør Lokalkarkiv: personarkiv, A587.
69	Larsen, John	Køge Byhistoriske Arkiv: Personarkiv, A369.
70	Larsen, Leif	Dansk Jødisk Museum: Personarkiv, JDK275A5/1.
71	Larsen, Nina Buch (f. Pedersen)	Dansk Jødisk Museum: Magnetmedium, JDK207B18.
72	Larsen, Thormod	a: "Helsingør Syklubs håndslag gælder stadig" i <i>Nordsjælland</i> , 1989-03-14. b: Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 40943.
73	Lassen, Gilbert	a: Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 135-141. b: Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
74	Lillelund, Jens	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 37-39; 65-70.
75	Lind, Vilhelm	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 107-114.
76	Lindemann, Kelvin	a: Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1. Dateret:1993-05-10. b: Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1. Dateret: 1993-09-28.
77	Lund, Ebba	a: Lund, Ebba. «En beretning». <i>Dansk Jødisk Historie</i> 6, nr. 7 (1982): 44–53. b: Lund, Ebba. «Jødeforfølgelserne». I: Jørgen Kieler (red.). <i>En Modstandsgruppes historie 1</i> (1983): 43–70.
78	Lund, Niels	Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
79	Lund, Steffen	Lund, Steffen. «Lægerne og Jødeflugten». I: Svendstorp, Aage (Red.). <i>Den hvide Brigade. Danske Lægers Modstand</i> . 1946: 175-202.
80	Madsen, Gunnar Sylow	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 167-179.
81	Mikkelsen, N.	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 239-240.
82	Munch-Nielsen, Preben	Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 34656.
83	Møller, Harald	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 141-42.
84	Møller, Richard	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 141-42.

85	Nielsen, Alfred	Nielsen, Alfred. «Fiskeren Alfred». I: Vagn Rasmussen (red.). <i>Krigsskæbner</i> . Haderslev: Margit, 1995, s. 25-32.
86	Nielsen, Børge	«Børge Niensens erindringer». I: Valborg Wulff (red.). <i>Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945</i> , 1985: 1-12.
87	Nielsen, Ejnar	Præstø Lokalhistoriske Arkiv: Personarkiv, A1054.
88	Nielsen, Ellen	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 124-126.
89	Nielsson, Gudrun	Frihedsmuseet: Dokumentarkiv, 06E-11678-1.
90	Nyskov (Sørensen), Jens	Nyskov, Jens, "Humlebæk-episoder". I: <i>Oktober 1943: Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark</i> . 5. udg. Gyldendal, 1953: 157-170.
91	Nørregaard, Knud	Københavns Stadsarkiv: Erindringsdatabase, nr. 11257.
92	Olsen, Svend	a: Fredensborg Arkiverne: Personarkiv, Svend Olsen. b: Olsen, Svend. «Et tilbageblik på 'Oktober 43' på Humlebæk teglværk». <i>Erindringer fra besættelsestiden i Asminderød-Grønholdt Kommune</i> , 2015, 33–36.
93	Outze, Børge	Outze, Børge, «Vi handlede med mennesker». I Hans Jørgen Lembourn (red.). <i>Gå til modstand</i> , 1961, 68-75.
94	Pedersen, Robert	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
95	Petersen, Børge Hagbard	Petersen, Børge Hagbard. [Ukendt titel]. I: <i>Minder fra besættelsen</i> , udg. af Østsjællands Museum, 1995.
96	Petersen, Christian	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 230-31.
97	Petersen, Erik	Dragør Lokalarkiv: arkivnummer, L4.
98	Petersen, Erling	Greve Lokalarkiv
99	Petersen, Haagen Bertel	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 214-16.
100	Petersen (Pedersen), Johannes	Petersen, Johannes. «En jødedreng på Stevns». I: Valborg Wulff (red.). <i>Minder om besættelsen og befrielsen på Stevns 9. april - 5. maj 1945</i> , 1985.
101	Petersen, Karl Egon	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 236.
102	Petersen, Niels Juel	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 230.
103	Petersen, Robert (Bob)	a: Dansk Jødisk Museum: Genstand, JDK275X2. b: Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 36822.
104	Petersen, Thyra	Dragør Lokalarkiv: Personarkiv, A11.
105	Rasmussen, Henry	Rasmussen, Henry. «Oktober 1943». I: Harald Sandbæk og N. J. Rald (red.). <i>Den danske Kirke under Besættelsen</i> , 1945, 100–102.
106	Rasmussen, Holger	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
107	Rohde, Ina	a: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 81-86. b: Rohde, Ina. «Mine egne bådflugtninge». <i>Pigtraad-Gestapofangen</i> , 1978, 181–84. c: Rohde, Ina. <i>Da jeg blev jøde i Danmark. Nogle erindringsblade fra besættelsesårene</i> . Kbh.: Selskabet for dansk jødisk Historie, 1982. d: Rigsarkivet: IV T 38A – Jørgen Hæstrups samlinger (pakke 142-145).
108	Rønne, Børge	a: Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226). b: Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 47299.
109	Raabo Larsen, Ruth	Fredensborg Arkiverne: Personarkiv, Ruth Raabo Larsen.
110	Schmidt, Mogens	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 185-93.

111	Schmidt-Petersen, Elise	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Forlaget Baruk, 1993: 126-129.
112	Schäffer, Vagn	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
113	Secher, Ole	a: Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 72-77. b: Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv: M 48, læg 29/97.
114	Sejr, Arne	Rigsarkivet: IV T 38A – Jørgen Hæstrups samlinger (pakke 142-145).
115	Sinding, Henny	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
116	Skjoldby, Aage	Frihedsmuseet: Dokumentarkiv, 06E-10913-22.
117	Skjær, Henry	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 193-95.
118	Sompolinsky, David	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 83-90.
119	Staffeldt, Mogens	Flender, Harold. <i>Redningen i Danmark</i> . Brøndby Strand: Baruk, 1993: 39; 64-71.
120	Strube, Fritz Erik	Fredensborg Arkiverne: Personarkiv, Erik Strube.
121	Stærmose, Erik	Dragør Lokalarkiv: Personarkiv, A466.
122	Sønderborg, Otto	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 199-200.
123	Sørensen, Aksel	a: Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 171-72. b: Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 227-28.
124	Sørensen, Christian	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 178; 196-197; 233-237.
125	Sørensen, Frits	Tortzen, Christian. <i>Gilleleje oktober 1943</i> . Fremad, 1970: 236-37.
126	Tholstrup, Poul	Roskilde Lokalhistoriske Arkiv
127	Tjellesen, Kai	"Hjælpen til landsmænd i nød", i Helsingør Dagblad, 1983-10-03.
128	Tjerring, Kaj	Rigsarkivet: IV T 48 - Ole Barfoeds samlinger (pakke 224-226).
129	Voss, Tage	Frihedsmuseet: Herbert Pundiks arkiv, 06E-13392-1.
130	Weimar, Bjarne	Dansk Jødisk Museum: Personarkiv, JDK207A115/1.
131	Zahle, Jørgen	Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune: arkivnummer, 1985/127.
132	Ziegler, Elise	Dansk Jødisk Museum: Videointerview indsamlet af USC Shoah Foundation, interview code: 22785.
133	Zimling, Georg	Hjortsø, Thomas. <i>Den dyre flugt</i> . Kbh.: People's Press, 2010: 178; 191-196.
134	Åen (Aaen), Herluf	Elling Sogns Lokalhistoriske Arkiv: arkivnummer, A362, Lb.nr. 1.

13.3 Bilag 3: Spørgeguide

Beretningens ophavssituation

1. Hvad hedder beretteren? (navn)
2. Hvornår er beretningen afgivet? (årstal)
3. Hvor lang er beretningen? (antal sider)
4. Hvilken type beretning er der tale om?
 - 4.1. Utrykt
 - 4.2. Trykt
 - 4.3. Gengivet
 - 4.4. Interview
 - 4.5. Andet
5. Supplerende kommentarer

Beretteren

6. Hvilket køn er beretteren?
 - 6.1. Mand
 - 6.2. Kvinde
 - 6.3. Ukendt
7. Hvornår er beretteren født? (årstal)
8. Hvor aldersgruppe tilhørte beretteren i oktober 1943?
 - 8.1. Barn (0-18 år)
 - 8.2. Ung (18-30 år)
 - 8.3. Alm. Voksen (30-50 år)
 - 8.4. Ældre (50+ år)
 - 8.5. Ukendt
9. Var beretteren i et parforhold?
 - 9.1. Ja
 - 9.2. Nej
 - 9.3. Ukendt
10. Havde beretteren børn?
 - 10.1. Ja
 - 10.2. Nej
 - 10.3. Ukendt
11. Hvad var beretterens erhverv?
12. Hvilken socialgruppe tilhørte beretteren?
 - 12.1. Socialgruppe 1
 - 12.2. Socialgruppe 2
 - 12.3. Socialgruppe 3
 - 12.4. Socialgruppe 4
 - 12.5. Socialgruppe 5
 - 12.6. Under uddannelse
 - 12.7. Ukendt
13. Supplerende oplysninger

Vejen ind i hjælpearbejdet

14. Hvordan blev beretteren involveret i sin første hjælpeaktion?
 - 14.1. Folk der allerede var involveret i hjælpearbejdet bad om hjælp.
 - 14.2. Ikke-jødisk familie, venner eller bekendte bad om hjælp.
 - 14.3. Jødisk familie, venner eller bekendte bad om hjælp.
 - 14.4. Fremmede jøder bad om hjælp.
 - 14.5. Personen kontaktede selv andre hjælpere for at blive en del af hjælpearbejdet.
 - 14.6. Personen tog initiativ til at hjælpe jødisk familie, venner eller bekendte.
 - 14.7. Personen tog initiativ til at hjælpe fremmede jøder.
 - 14.8. Andre grunde
 - 14.9. Ukendt
15. Hvornår blev personen involveret i sin første hjælpeaktion?
 - 15.1. Inden d. 2. oktober
 - 15.2. Mellem d. 2.-6. oktober
 - 15.3. Efter d. 6. oktober
 - 15.4. Ukendt
16. Supplerende oplysninger

Hjælpearbejdet

17. Hvilken hjælperstype var vedkommende bedømt ud fra det hjælpearbejde, der beretteres om. (Hjælperstype 1)
 - 17.1. Vandtransportør
 - 17.2. Landtransportør
 - 17.3. Flygtningeskjuler
 - 17.4. Mellemand
 - 17.5. Pengeindsamler
 - 17.6. Fodfolk
 - 17.7. Plejeforælder
 - 17.8. Budbringer
 - 17.9. Andet
 - 17.10. Ukendt
18. Hjælperstype 2...
19. Hjælperstype 3...
20. I hvilket geografisk område hjalp personen? (By/sted)
21. Hvilket sted hjalp personen? (Lokation 1)
 - 21.1. I sit hjem
 - 21.2. På sin arbejdsplads
 - 21.3. Hos familie, venner eller bekendte
 - 21.4. I det offentlige rum
 - 21.5. Andet
 - 21.6. Ukendt
22. Lokation 2...

- 23. Lokation 3...
- 24. Fik personen penge for at hjælpe?
 - 24.1. Ja
 - 24.2. Nej
 - 24.3. Ukendt
- 25. Hvor mange gange hjalp personen?
 - 25.1. 1 gang
 - 25.2. Under 5 gange
 - 25.3. Over 5 gange
 - 25.4. Ukendt
- 26. Over længe hjalp personen?
 - 26.1. 1 dag
 - 26.2. Under 1 uge
 - 26.3. Over 1 uge
 - 26.4. Ukendt
- 27. Hvordan ophørte personens hjælpearbejde?
 - 27.1. Fortsatte, til der ikke var flere jøder at hjælpe
 - 27.2. Stoppede, da risikoen blev for stor
 - 27.3. Andre grunde
 - 27.4. Ukendt
- 28. Supplerende oplysninger

Samarbejde

- 29. Samarbedede personen med andre i sit hjælpearbejde?
 - 29.1. Ja
 - 29.2. Nej
 - 29.3. Ukendt
- 30. Var personen medlem af en hjælpegruppe?
 - 30.1. Ja
 - 30.2. Nej
 - 30.3. Ukendt
- 31. Hvis 30.1, hvilken gruppe?
- 32. Supplerende oplysninger

Motivation

- 33. Hvilke motiver for personens hjælpeindsats oplyses i beretningen? (Motiv 1)
 - 33.1. Modstand
 - 33.2. Demokrati & humanisme
 - 33.3. Medmenneskelighed
 - 33.4. Filosemitisme
 - 33.5. Social forpligtelse
 - 33.6. Spænding
 - 33.7. Økonomisk fortjeneste
 - 33.8. Andre

- 33.9. Ukendt
- 34. Motiv 2...
- 35. Motiv 3...
- 36. Supplerende oplysninger

Risikoperception

- 37. Hvordan omtaler personen sin oplevelse af risikoen for at blive taget af tyskerne?
- 38. Hvordan omtaler personen det tyske besættelsesstyre kontrol med overfarterne?
- 39. Hvordan omtaler personen den mulige strafudmåling, hvis man blev taget?
- 40. Supplerende oplysninger

Modstandsbevægelsen

- 41. Foretog personen andre illegale aktiviteter inden oktober '43?
 - 41.1. Ja
 - 41.2. Nej
 - 41.3. Ukendt
- 42. Var personen medlem af en modstandsgruppe inden oktober '43?
 - 42.1. Ja
 - 42.2. Nej
 - 42.3. Ukendt
- 43. Foretog personen andre illegale aktiviteter efter oktober '43?
 - 43.1. Ja
 - 43.2. Nej
 - 43.3. Ukendt
- 44. Var personen medlem af en modstandsgruppe efter oktober '43?
 - 44.1. Ja
 - 44.2. Nej
 - 44.3. Ukendt
- 45. Supplerende oplysninger

13.4 Bilag 4: Socialgrupper

Følgende kriterier for Socialforskningsinstituttets fem socialgrupper, der blev udviklet i 1960'erne, er afskrevet fra Olsen, Lars, Niels Ploug, Lars Andersen, og Jonas Schytz Juul. *Det danske klassesamfund: et socialt danmarksportræt*. Kbh.: Nota, 2013: 31.

Socialgruppe 1

- Selvstændige i byerhverv med 21 underordnede eller derover.
- Selvstændige med akademisk uddannelse uanset antal underordnede.
- Godsejere
- Funktionærer i topstillinger uanset uddannelse.
- Funktionærer med akademisk uddannelse.
- Funktionærer med 51 underordnede og derover uanset uddannelse.

Socialgruppe 2

- Selvstændige i byerhverv med 6-20 underordnede.
- Gårdejere med store gårde.
- Funktionærer med 11-40 underordnede.
- Funktionærer med længevarende teoretisk, men ikke akademisk uddannelse.

Socialgruppe 3

- Selvstændige i byerhverv med 0-5 underordnede.
- Gårdejere med mellemstore gårde.
- Funktionærer med 1-10 underordnede.

Socialgruppe 4

- Faglærte arbejdere.
- Funktionærer uden underordnede, hvis arbejde er rutinearbejde.
- Husmænd.

Socialgruppe 5

- Ikke-faglærte arbejdere eller tillærte.